

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
НАМАНГАН МУҲАНДИСЛИК-ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ**

Технология факультети

«Кимёвий технология» кафедраси

***КАСБИЙ ТАЪЛИМ
МЕТОДИКАСИ***

фанидан маърузалар матни

Наманган – 2006 йил

Ушбу маърузалар матни 5140900 - Касб таълими (5522400-Кимёвий технология) технологияси йўналиши Давлат таълим стандарти ва намунавий дастурга асосан тузилган, институт илмий кенгаши томонидан тасдиқланган.

Тузувчилар: И. Шамшидинов (НамМПИ, «КТ» кафедраси
мудири, доцент)
Н. Саримсакова (КТ кафедраси катта ўқитувчиси)

Тақризчилар: И.Обидов- Наманган шаҳар тиббиёт касб-хунар коллежи
директори, муовини, т.ф.н., доцент
И.Раҳимов - НамМПИ маънавий ва маърифий ишлар бўйича 1-
проректори, п.ф.н., доцент

Ушбу маърузалар матни Наманган муҳандислик-педагогика институти «Кимёвий технология» кафедрасида кўриб чиқилган (2006 йил 15-ноябрдаги № 3-сонли баённома) ва НамМПИ услубий кенгашининг (2006 йил 30-ноябрдаги № 4- сонли баённома) қарори билан чоп этишга тавсия этилган.

Сўз боши.

Çàïïïââëë òâõïëëà âà òâõïïëïãëÿëàðíë èøëàðèø ,èè ,ø àâëïããà ìèëëëë èñòèëëë
ñÿëàðëëë àðëàçèø ó÷óí æàùí ñòàíàððèàðë äàðàæàñëäà òàí âà òâõïëëà ùàíà èëíð
òàæðëäà âà òâõïïëïãëÿëàðíëá ýíã ññíãëè ðòóëàðëäàí áíðàààð áùëäàí,
ðàíáàðààðäâîø, ùç ññùàñëëë ùàì èëëëë, ùàì ààëëëë áëëäàí íòùàíëñ-íããããíã
íòàðòàññëëàðíë òàëðëàøäà òàùëëë éúíàëëë “Умумихтисослик фанлари”
áëíëëëëã àññëë òàíëàðëäàí áëðë áùëäàí “Касбий таълим методикаси” òàíëë
÷óóð ùðãàíëø íòùë àùàíëÿòãà ýãããëð.

Ушбу маърузалар матни 5140900 – Касб таълими (5522400-Кимёвий технология) йўналиши бўйича таълим олувчи педагог бакалаврлар учун мўлжалланган бўлиб, «Касбий таълим методикаси» фани касб таълими йўналишида таҳсил олаётган бакалавр талабаларига таълимнинг амалий ва методологик асосларини чуқур ва изчил ўргатиб боради. Бу фанни мукамал эгаллаган мутахассислар касб-хунар коллежларида ўқув жараёнларини ташкил этиш ва бошқариш принципларини мустақил еча оладиган касб эгалари ҳисобланади.

1-маъруза

Кириш. Касбий таълим методикаси фанининг мақсади ва вазифалари

1997 йил 29 августда қабул қилинган «Таълим тўғрисидаги қонун ва кадрлар тайёрлаш миллий дастури» таълим тизимини тубдан ислоҳ қилишнинг асосий йўналишларини белгилаб берди.

Бу муҳим ҳужжатларни амалга ошириш бўйича ҳукуматимиз қабул қилган қарорларида республикамызда касб-хунар коллежларини жадал суръатлар билан ривожлантириш чора тадбирлари белгиланган.

Бу янги ўқув масканларида мутахассислар тайёрлаш сифатини ошириш бир томондан ўқитувчи маҳоратига боғлиқ бўлса, иккинчи томондан ўқув юртини замонавий техника билан таъминланганлигига боғлиқ.

Касб-хунар коллежи муҳандис-педагог ходимлари олдига тайёрланадиган малакали ишчи кадрларда илмий дунёқарашни, меҳнатга ижодий муносабатни таркиб топтириш, уларда юксак меҳнат интизоми ва маданиятни, жамоа олдига бурч ҳис туйғуларини тарбиялаш вазифасини қўяди.

Бу вазифаларни бажариш ишлаб чиқаришда янги техника ва технологиядан фойдалана оладиган юқори малакали ишчиларни етиштириш демакдир.

Мазкур вазифани муваффақиятли ҳал қилишда муҳандис-педагогларнинг фан ва техника соҳасидаги ютуқларидан муттасил фойдалана билишлари, ўқув жараёнида илғор педагогик ва ишлаб чиқариш таълими тажрибаларини тадбиқ эта олишлари катта аҳамиятга эга.

Юқорида кўрсатиб ўтилган вазифаларни ҳал қилишда «Маҳсус фанлар ва ишлаб чиқариш таълимининг ўқитиш методикаси» фани катта аҳамият касб этади.

Методика – метод ва усулларнинг йиғиндисидан иборат бўлиб, қандайдир ҳаракатни амалда бажарилишидир. Ўқитиш методикасида у ёки бу фанни ўрганиш ҳақида тушунилади. Адабиётларда шундай сўз талқини учрайди «Ўқитиш методикаси», «Ўргатиш методикаси».

Лекин бу икки тушунча ҳам амалда тенг ҳуқуқлидир. Чунки ўқитиш – бу ўргатилганни фаолияти, ўргатиш эса – уларни биргаликдаги фаолиятидир. Ўқитиш методи-

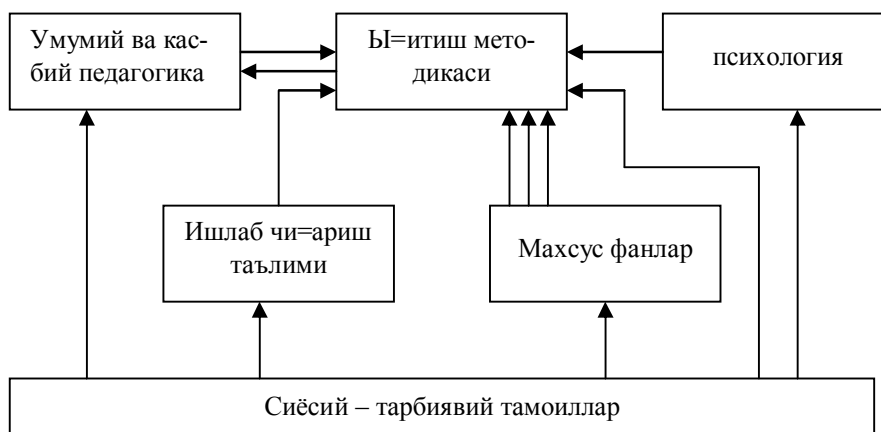
каснинг методологик асослари билим назарияси бўлиб, умумий қонуниятларни, инсон атрофида содир бўлаётган, уни ураб турган дунё шакли ва методларни ўрганади.

Ўқитиш методикаси ўқув предмети сифатида бўлгуси муҳандис-педагогга қуйдагини тушунитириши керак. Қандай ва нимага ўқитиш, қандай кетма-кетликда ва нимага энди шундай ўқитилади, бошқача эмас. У нафақат методларнинг билим таълим мазмунини, ўқитилаётган фанлар мажмуасини ўз ичига олади.

Ўқитиш методикаси фани махсус ва ишлаб чиқариш таълими фанларни касб-хунар мактаблари ва коллежларда ўқитиладиган предметларни бир бутун гуруҳлар сифатида бирлаштиради.

Махсус фанлар ўқитиш методикаси фанида талабаларга мутахассислик фанларини ишлаб чиқаришига тадбиқ этилган ҳолда ўқувчиларга ўқитиш методларини ўргатишдан иборат. Ўқув жараёнида тарбиявий ишларни олиб бориш, мутахассисликка бўлган қизиқишларини шакллантириш ва қобилиятларини ривожлантириш, касб-хунар коллежи ўқув дастурлари ҳамда ҳужжатларини тўғри юритиш каби муаммоларни ечишга ёрдам беради.

«Ўқитиш методикаси» фани асосан «Педагогика», «Психология», «Физиология» ва мутахассислик фанлари билан боғлиқ ҳолда ўқитилади. (1-схема).

1-схема. Ўқитиш методикасини бошқа фанлар билан алоқаси

2-маъруза

Ўқув режаси ва дастурлари

Ўқув режасида кўрсатилган фанлар уларни ўрганиш тартиби, ҳар бир ўқув фанига ажратилган вақт, маслаҳат ва синовлар барча ўқув гуруҳлари учун мажбурийдир.

Ўқув режаси ўқув юртининг тури, мақсади ва вазифаларини, Ўқувчиларнинг сони ва ўқиш муддатини белгилловчи давлат ҳужжатлари асосида ишлаб чиқилади.

Ўқув режасига кирган ҳужжатларни малака тавсифномаси, мавзулар режаси ва ўқув дастурлари ташкил этади.

Малака тавсифномаси – ишчининг билими ҳамда касбий савиясига қуйиладиган асосий талаблар мужассамланган норматив ҳужжатдир. Унда ишчи у ёки бу касб фаолияти доирасидаги ишларни онгли ва тугри бажариши учун эгаллаши зарур билимлар ифодаланади.

Малака тавсифномаси иш ва касблар, халқ хўжалигининг муайян соҳаларидаги машғулотларнинг ягона таъриф малака маълумотнома асосида тузилади.

Малака тавсифномасида касб ва ихтисосларнинг аниқ номлари, техник ва махсус билимлар, меҳнат қўникма ва малакалари, малака ошириш бўйича йўл-йўриқлар ифодаланади.

Бу ҳужжатлар ўқув режаси ва дастурларини тузишда асос бўлади, шунингдек битириш имтиҳонларида ўқувчиларнинг билимларини сифатли аниқлаш учун хизмат қилади.

Мавзулар режаси – ўқув дастурининг бир қисмини ташкил этиб, унда мавзуларнинг тартиби ва номи, уларнинг ўтиш учун, шу жумладан, назарий, лаборатория амалий машғулоти ва ишлаб чиқариш таълими учун ажратилган вақтлар кўрсатилади.

Ўқув дастурлари. Фанни ҳажмини, уни ўқитишнинг мазмуни ва тартибини белгилайди.

Янги ўқув режа ва дастурларида материаллар ўқув йиллари бўйича тақсимланган иккинчи даражали материаллар чиқариб ташланган, ўқувчиларнинг янги техника бўйича билим ва малакалар билан қуроллантириш, ўқув устахоналарида, лабораторияларида ўқитиш, янги технологик жараёнлар билан таништириш кўзда тутилган. Асосий эътибор уларда мустақил фикрлашни ривожлантириш, меҳнатга оғли муносабатни тарбиялаш ишларига қаратилган.

Дарс режаси асосий ўқув-режалаштириш ҳужжатларидан бири бўлиб, уни ўқитувчи ўқув дастури ва перспектив мавзулар режаси асосида тузади. Унда дарснинг таълим-тарбиявий мақсадлари, ўқитиш ва тарбиялаш масалалари кўрсатилади ҳамда дарснинг таркиби ва элементлари, ҳар бир элементга ажратилган вақт, ўқитувчи томонидан изоҳланадиган ўқув материалининг кетма-кетлиги ва мазмуни, мустақил ишларнинг характери ва мазмуни, уй топшириғи ва бошқалар ифодаланади.

3-маъруза

Дарс ва унинг турлари. Назарий таълим асослари

Дарс деганда ўқитувчининг ўқув гуруҳига уюшган тайёргарлик даражаси бир хил, таркиби ўзгармас ўқувчилар билан машғулоти ўтказиши тушунилади.

Дарс ҳунари билим юртида ҳам таълимнинг ташкил этишнинг асосий шакли ҳисобланади.

Ҳар бир дарс ўқув жараёнининг бир қисми ҳамда билим, кўникма ва малакаларни эгаллашнинг бир бутун мантиқий яқунланган босқичидир.

Ҳар бир дарс қуйидаги талабларга жавоб бериши керак:

1. Мақсад ва мазмуннинг аниқлиги; бу талаб дарснинг бутун ўқув материални ва унинг ҳар қайси қисмини тўғри танлаш билан амалга ошади.
2. Таълимий ва тарбиявий вазифаларнинг бирлиги; таълимнинг тарбиявий характери унинг объектив қонунияти ҳисобланади. Шу билан бирга ўқитувчи ўқувчиларнинг касбий билимларини шакллантиришда ҳамма имкониятларидан фойдаланиши керак.
3. Дарснинг ҳар қандай босқичида таълимнинг энг керакли методларини танлаш; ўқитиш методини тўғри танлаш ўқитувчи меҳнатининг самарадорлигини ва ўқувчиларнинг энг юқори фаоллигини таъминлайди, ўқувчиларга чуқур ва пухта билимлар беришни, уларда билимларни амалга тадбиқ этиш малакаларини шакллантиради.
4. Дарсда ўқувчиларнинг жамоа ва яқка тартибдаги ишини тўғри қўшиб олиб бориш; ўқитувчи дарс давомида бутун гуруҳ билан ишлашдан ташқари ўқувчиларнинг яқка тартибдаги топшириқлар бўйича мустақил ишлашини ҳам кенг жорий қилиши лозим.
5. Дарсни самарали ташкил этиш; бу талаб дарсга ажратилган вақтдан унумли фойдаланишни, ўқитувчи ва ўқувчиларнинг дарсга яхши тайёрланишини, машғулотнинг янги техник жиҳозлар билан таъминланишини, унинг барча элементлари, структураси пухта тузилишини тақозо этади.

Дидактик мақсадлар бўйича дарснинг қуйидаги турлари мавжуд:

1. Янги билимларни ўрганиш дарси.
2. Умумий ёки аралаш дарс.

3. Билимларни мустаҳкамлаш дарси.
4. Синаш – текшириш дарси.
5. Муаммоли дарс.

Дарсинг ана шу асосий турлари структураси қуйида

келтирилади:

- I. Янги билимларни ўрганиш дарси: 1. Ташкилий қисм. 2. Янги ўқув материални баён қилиш ва мустаҳкамлаш. 3. Уйга топшириқ бериш. 4. Дарсни якунлаш.
- II. Умумий ёки аралаш дарс: 1. Ташкилий қисм. 2. Уйга топшириқни текшириш. 3. Ўқувчилар билимини оғзаки текшириш. 4. Янги ўқув материални баён қилиш. 5. Янги ўқув материални мустаҳкамлаш. 6. Уйга топшириқ бериш. 7. Дарсни якунлаш.
- III. Билимларни мустаҳкамлаш дарси: 1. Ташкилий қисм. 2. Уй топшириғини текшириш. 3. Ўқувчилардан ўтилган мавзуларни сўраш, ўқув материални мустаҳкамлаш. 4. Уйга топшириқ бериш. 5. Дарсни якунлаш.
- IV. Билимларни мустаҳкамлаш дарси: 1. Ташкилий қисм. 2. Ўқитувчининг топшириқни тушунтириши. 3. Ўқувчиларнинг саволларига жавоб бериш. 4. Ўқувчиларнинг топшириқларни бажариши. 5. Бажарилган ишларни ўқитувчига топшириш. 6. Уйга топшириқ бериш. 7. Дарсни якунлаш.
- V. Муаммоли дарс: 1. Ташкилий қисм. 2. Муаммони баён қилиш. 3. Муаммони ҳал қилиш йўллари кўрсатиш ва ҳал этиш. 4. Натижаларни муҳокама қилиш. 5. Ўқитувчининг изоҳлаши ва умумлаштириши. 6. Уйга топшириқ бериш. 7. Дарсни якунлаш.

Ҳунар билим юртлирининг ўқув режаларида назарий ва ишлаб чиқариш таълими кўзда тутилган. Назарий таълимнинг вазифаси, мазмуни, усуллари ташкилий шакллари ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, битта мақсадга, яъни юқори малакали ишчи кадрлар тайёрлашга қаратилади. Шунинг учун назарий ва ишлаб чиқариш таълими билим юртлиридаги ўқув жараёнининг мустақил, аммо ўзаро алоқадор қисмлари ҳисобланади.

Таълимда назарий дарс соатлари билан амалий машғулотларнинг соатлари маълум нисбатда бўлиши лозим. Бунда ўқувчилар ўрганилаётган фан билан таниш эмаслигини, ўзлаштириладиган билимлар улар учун янгилигини назарда тутиш зарур.

Янги фанни ўқитиш олдинги ўтилган фанлар асосида ва янги технологияни ҳисобга олган ҳолда амалга оширилади.

Махсус техник фанларни ўрганишдан мақсад – ўқувчиларда ҳозирги замон техникаси ва ишлаб чиқариш технологияси бўйича касбий маҳоратни шакллантиришдир.

Махсус техник фанлар бўйича дарсларга тайёргарлик кўришда дидактик принцип талабларини ҳисобга олиш зарур.

Ўқитувчининг ўқитиш қонуниятларини билишгина эмас, балки уларни амалга ошириш учун қулай шароитлар яратиш ҳам муҳимдир. Бунга эса ўқув жараёнини ташкил этишда ўқитишнинг асосий қоидаларига таяниш кераклигини чуқур англаган тақдирдагина эришиши мумкин. Бу қоидалар дидактикада ўқитиш принциплари ёки дидактик принцип деб аталади.

Дидактик принциплар: таълимни илмий асосда ташкил этиш; унинг тарбиявий характери, мунтазамлиги ва изчиллиги, кўргазмалилиги, мазмунининг ўқувчиларга мос бўлиши; ўқитишнинг фаоллиги ва онглилиги; билим, кўникма ва малакаларни пухта ўзлаштириш ва ҳар бир ўқувчига яқка тартибда ёндашишдан иборатдир.

Ўқитувчи ўқувчиларга машина ва қуролларнинг тузилиши, ишлаш принципи ва меҳнатни ташкил этишни чуқур ўргатиши, уларни қишлоқ хўжалигини янада ривожлантириш режалари, фан ва техниканинг ютуқлари, олимлар, муҳандис ва ишчиларнинг хизматлари ҳақидаги маълумотлар билан ҳам таништириши лозим.

Таълимни илмий асосда ташкил этиш принципи ўқувчиларнинг таълими ишларини фаоллаштирувчи, ақлий қобилиятларини устирувчи, уларни мустақил билим олишга ўргатувчи усулларни танлаш ва техник атамалардан фойдаланишга одатланишдир.

Таълимнинг тарбиявий характери ўқувчиларга касбий билим бериш, уларнинг ақлий ўсиши ҳамда дунёқарашининг шаклланиши учун шароит яратади.

Таълимни амалга оширишда ўқитувчи ўқувчиларда ўз касбларига муҳаббат, онгли интизом, ўз меҳнатини режалаштира билиш, жамоа билан ишлай олиш кўникмаларини тарбиялаши лозим. Ҳар бир дарсни ўқувчилар билим ва малакаларни эгаллашлари билан бирга уларда дунёқараш ҳам шаклланадиган йўсинда ташкил қилиш лозим.

Кўргазмали принципи ўрганилаётган ҳодиса ва нарсаларни жонли идрок этиш асосида ўзлаштиришни кўзда тутлади.

Таълимнинг кўргазмалилик принципи ўқув материални аниқ образлар орқали бево-сита идрок қилишни таъминлайди.

Таълим жараёнида кўргазмали воситалардан тўғри фойдаланиш ўқувчилар техникага оид билимларни пухта ўзлаштириб олишига, уларни малака ҳосил бўлишига ёрдам беради.

Агар кўргазмали қурол бирор фикр учун кўрсатиш воситаси бўлса, нутқ асосий, кўргазмали қурол эса ёрдамчи восита бўлади. Агар кўргазмали восита кузатишни ривожлан-тириш учун қўлланса, нутқ қисқа бўлиши фақат асосий воситага, яъни кузатишнинг мақсад ва вазифаларини амалга оширишга қаратилиши керак.

Мана шу талабларни бажариш учун назарий дарсларда плакат, кинофильм, диафильм ва бошқалар бўлиши керак. Таълимнинг ўқувчиларга мос бўлиши принципи уларнинг ақлий, жисмоний ва ёш хусусиятларни ҳисобга олишни талаб қилади.

Онглилик ва фаоллик принципи таълимни ўқувчилар илмий билимларни онгли, ижо-дий ўзлаштирадиган йўсинда ташкил этиш кўзда тутилади. Бунга эса ўқувчиларнинг дарс вақтидаги жуда фаоллиги билан эришиш мумкин.

Бу тамойил ишлаб чиқариш таълими жараёнида касбий малакаларни онгли ўзлаштиришда, ундаги иш ҳаракатларини фарқлай билишда кўринса, амалий топшириқларни бажаришда мазкур принципнинг натижаси меҳнат усуллари тўғри ва белгиланган вақтда ба-жарилишида намоён бўлади.

Малакаларни пухта ўзлаштириш тамойиллари. Бу тамо-йилга кўра ўқитувчи амалий лаборатория машғулотларининг самарадорлигини назорат қилиб туради. Малакалар пухта ўзлаштирилишини таъминлаш мақсадида ўрганилган материаллар мунтазам равишда так-рорлаб борилади, янги материални мустаҳкамлаш тадбирлари қўлланади.

Ҳар бир ўқувчига яқка тартибда муносабатда бўлиш тамойили ўқувчиларни ҳар то-монлама ўрганишни, уларга ўз вақтида ёрдам беришни, уларнинг ташаббускорлиги ва ижо-дий қобилияти намоён бўладиган шароит яратишни талаб қилади.

Ҳар бир ўқувчининг ўзига хос томонларини ҳисобга олиш учун ўқитувчи ва уста дарс ўтилгунича уларнинг тавсифномаси билан танишиши ва ҳар бири билан суҳбат ўтказиши ке-рак.

Назарий таълим дарсларининг ташкилий шакллари тўғри танлаш катта аҳамиятга эга. Бунда дарсни ўтиш жойи ва тартиби, ўқувчиларнинг фаолияти ҳамда дарсда уларни гуруҳларга ажратиш, дарс давомида ўқитувчи билан ўқувчилар орасидаги алоқанинг моҳияти кўзда тутилади. Дарсларнинг ташкилий шакллари ҳунар билим юртининг таълим – тарбиявий вазифалари билан белгиланади ва ўқитиш усулларига боғлиқ бўлади.

4-маъруза

Назарий таълим тизимларини ўрганиш. Ўқитиш методлари

Ўқитиш методлари таълим жараёнида ўқитувчи ва ўқувчилар фаолиятининг йўналишини, ўқитиш жараёнининг қандай ташкил этилиши ва олиб борилишини ҳамда

ўқитувчининг иш ҳаракатларини белгилайди. Бу методлар ўқитувчи томонидан ўқувчилар билим, кўникма ва малакаларни ўзлаштириш учун қўлланадиган усуллар йиғиндисини ўз ичига олади.

Таълим тизимида ўқитиш методлари билан бирга «усул» ва «восита» атамалари ҳам ишлатилади.

Усул – маълум ўқув материални ўқишда қўлланаётган асосий ўқитиш методи билан бирга иккинчи бир ўқитиш методининг айрим элементларидан фойдаланиб иш кўришдир.

Восита – ўқитиш методларини амалга ошириш учун зарур булган ёрдамчи ўқув материаллари – асбоб, қурол, аппарат ва шу кабилардан фойдаланишдир. Таълим методлари ўқитиш жараёнида ва педагогик тафаккурнинг кўп асрлик ривожланиши тарихида муҳим ўзгаришларга дуч келди. Педагогикада таълим методларини тавсифлаш ва белгилашга бир хил ёндошиш мавжуд эмас. Айрим муаллифлар методларини белгилашда билиш манбааларининг хусусиятларини асосий деб ҳисоблайдилар: чунончи, оғзаки (сухбат, тушунтириш, баён қилиш, ўқувчиларнинг техник адабиётлар билан мустақил ишлаши ва бошқалар); кўргазмали (кўргазмали қурол, кинофильм ва диафильмларни намойиш этиш); меҳнат усулларини кўрсатиш ўқувчиларни мустақил кўзатишлари ва бошқалар); амалий (машқлар, операциялар, иш усуллари, амалий лаборатория машғулоти) ва бошқалар.

Кейинги пайтларда педагогика назарияси ва амалиёти ўқувчилар билиш фаолиятининг характери бўйича таснифланадиган методлар қўлланилмоқда.

Таълим жараёнида қўлланадиган методлар ўқувчилар фаоллигини ошириши, ўргатилаётган ўқув методларини ўқувчилар чуқур ўзлаштиришини таъминлаши лозим.

Тушунтириш – кўргазмали метод. Ўқитувчи ҳар хил воситалар ёрдамида ўқувчиларга тайёр маълумот беради ва улар маълумотни қабул қиладилар, англайдилар ва хотирада сақлайдилар.

Эслаш методи. Ўқитувчи топшириқлар тизими билан ўқувчиларнинг билиш фаолиятини ташкил этади. Ўқувчи эса тасвирлар бўйича кўникма ва малакаларни эгаллайдилар. Ўқувчилар билимининг ҳажми ортиб борган сари биринчи методдан иккинчиси билан бирга фойдаланиш кўпайиб боради.

Муаммоли баён. Ўқитувчи муаммоли вазиятни вужудга келтиради, дарс давомида уни ҳал ўилиш йулларини тушунтириб боради ва ҳал қилади. Ўқувчилар ўқитувчи билан биргаликда муаммони ҳал қилишда фаол иштирок этадилар.

Тадқиқот методи ўқувчиларнинг янги муаммони ҳал қилишдаги мустақил изланиши ва ижодий фаолиятини ташкил этиш усулидир. Бунда ўқитувчи уларга тайёр муаммони баён қилмайди. Уни ўқувчиларнинг ўзлари ўқув материални ўзлаштириш жараёнида топадилар. Шундан сўнг ўқитувчи муаммоли вазиятни вужудга келтиради.

Анъанавий ўқитиш методлари – оғзаки баён қилиш, тушунтириш, сухбат, маъруза, ўқув адабиётини ўқиш; тажрибалар ўтказиш, натурал объектларни кўргазмали воситаларни намойиш этиш; машқ, ёзма иш, график иш, лаборатория ишлари – баён этилган методлар тизимида восита ва усул сифатида намоён бўлади. Ўқитувчи эса улар ёрдамида у ёки бу методлардан фойдаланиб дарсини юқори савияда ўтказади.

Амалий ўқитиш методлари.

Амалий метод деганда ўқув материални машқлар, мустақил топшириқлар, амалий ва лаборатория ишлари асосида ўзлаштиришнинг шакллари тушунилади. Ишлаб чиқариш таълимида бу методга иш усуллари, меҳнат операциялари, комплекс ишлар ва вазифаларни бажаришда мустақилликни ривожлантиришга қаратилган ишлар, тренажерларга оид машқлар, лаборатория – амалий ишларга эса технологик жараёни бошқариш машқлари киради.

Машқлар – кўникма ва малакаларни шакллантириш ҳамда мустаҳкамлаш мақсадида муайян ҳаракатларни кўп марта такрорлашдир. Ишлаб чиқариш таълимдаги машқларга асосан қуйидаги талаблар қўйилади: машқларни ўқувчилар онгли ва мақсадга мувофиқ йўсинда бажаришлари; машқлар методикага асосланиши, тизимли, изчил, узлуксиз бўлиши ва такрорланиши; ўқувчиларнинг ишдаги мустақиллиги мунтазам ривожланиб бориши керак.

Онглилик ва мақсадга мувофиқлик машқларни бажаришдаги энг муҳим талабдир. Ўқувчилар машқни нима учун кераклигини аниқ тасаввур қилишлари ва мақсадга эришишга фаол интилишлари лозим. Урганиладиган мезнат жараёнларининг илмий-техник асослари бажариш йуллари, ишда учрайдиган хатоларни билиш ўқувчиларга урганилаётган ҳаракатларни узлаштириш имконини беради.

Онглилик ва мақсадга мувофиқлик кўникмалар шаклланишининг дастлабки пайтларида айниқса катта аҳамиятга эга. Ўқувчилар машқ натижаларидан довдираб қолмасликлари учун ўқитувчи, уста уларнинг кийинчиликлардан, кийинчиликларни енгиш йулларидан огохлантиради. Машқлар муваффақиятли утиши учун ўқитувчи ўқувчиларнинг тегишли натижаларга эришишдаги интилишларини куллаб қувватлаши керак. Машқларни тобора кийинлаштириб бориш зарур. Кўникмаларни ишакллантириш жараёни ўқув фаолиятида ҳал қилувчи рол уйнайди. Кўникма ҳосил қилишнинг мувоффақияти катор шартларга боғлиқ.

Биринчи шарт – кўникма нима мақсадда шакллантиришини англашдир. Ҳар қандай кўникма – автоматлашган даражага етказилган ҳаракатлар тизимидир. Агар ўқувчи материални узлаштиришда унинг аҳамиятини ташанмаса, унда бундай ҳаракатлар шаклланиши кийин бўлади.

Иккинчи шарт – машқларни тизимли булиши. Одатда кўникмалар ҳосил қилишдаги кийинчиликларга ўқув машқлари тизимини ташкил этиш ва уларни утказишдаги камчиликлар сабаб бўлади.

Учинчи шарт – амалий ҳаракатларини онгли равишда бажариш. Ўқувчи уз ҳаракатларини, иш операцияларини изчиллигини яхши тушуниши зарур, уларни механик тарзда такрорлашга ва ёдлаб олишга йул қўймаслик керак.

Туртинчи шарт – дастлаб амалий ҳаракатлар ва операцияларга пухта тайёрланиш. Операциялар онгли равишда, режа асосида бажарилса, кўникма тезроқ ва мувоффақиятлироқ шаклланади. Ўқувчи узининг дастлабки ҳаракатларида хатога йул қўймаслиги лозим, чунки уларни қайта ўрганишга тўғри келмайди. Дастлабки ҳаракатлардаги хато кейин такрорланиб, мустаҳкамланиб қолиши мумкин ва уни тузатиш кийин бўлади. Шу сабабли ҳаракатларни бажараётганда операциялар тартибини овоз чиқариб ёки чиқармай гапириб туриш гоят фойдалидир. Ўқитувчи шу ҳаракатлар ва операцияларни эътибор билан назорат қилиб боради.

Бешинчи шарт – машқларни мустақил бажариш ва узини узи назорат қилиш. Ўқитувчи ўқувчига бундай назоратнинг усуллари ўргатиши зарур.

Олтинчи шарт – бажарилган машқлар, амалий ишларни таҳлил қилиш ва баҳолаш. Ўқув кўникма ва малакаларнинг ижобий ҳамда салбий жиҳатлари бўлади. Ўқувчилар типик хатоларга йул қўядилар. Дарсларда яхши ишларни намоён қилиш, ижобий намуна асосида ўқитиш мақсадга мувофиқдир.

Кўникмаларни шакллантиришнинг мана шу шартларига риоя қилинса, ўқитишнинг амалий методлари ўқув материални мувоффақиятли узлаштиришга олиб келади.

Шаклланган кўникма ва малакаларни мустаҳкамлаш ва такомиллаштиришни таъминлашнинг асосий омиллари:

1. Кўникма ва малакаларнинг онгли, тушуниб ва мустаҳкам шаклланиши.
2. Уларни шакллантиришда узлаштирилган билимларга таянилиши.
3. Хатоларнинг олдини олиш, уларни уз вақтида тузатиш. Нотўғри иш усулларига йул қўймаслик.
4. Ўқувчиларга ягона педагогик талаблар қўйиш.
5. Топшириқларни секин-аста мураккаблаштириб бориш.
6. Машқлар учун ажратилган вақтдан тўғри фойдаланиш.
7. Малакалар тулик шакллангунича машқларни давом эттириш.
8. Ўқувчиларнинг эътиборлилиги.
9. Машқларнинг мунтазам равишда утказилиши

Ўқув материални муаммоли баён этиш.

Ўқув жараёнини такомиллаштиришнинг асосий йўналишлари – ўқувчиларнинг таълимий ишларини фаоллаштириш, муостақиллигини ривожлантириш, ўқитишнинг энг самарали шакл ва методларидан фойдаланишдир. Бу шакллардан бири ўқув материални баён этишни муаммоли қилиб тузатишдир. Бунда ўқувчи онгида муаммоли вазият ёки илмий

изланишни эслатувчи вазифа шаклланади. Ўқувчининг узи саволга жавоб топишга, муаммони ҳал қилишга интилади. Одатда, у тўғри жавобни ўқитувчи ёрдамида топади. Аммо узи кидириб топишга интилиши ва ечим вариантларини топиши унда билиш фаоллигини, мустақил фикрлашни вужудга келтиради, унинг билиш фаолиятига ижодий тус беради.

Ўқитишда тафаккур янги ҳаракат усулларини ва узлаштирилиши лозим бўлган янги билимларни “кашф этиш”ларига хизмат қилади ва шунда ўқитувчиларда рўй берадиган психик ҳолатни кетириб чиқарадиган муайян вазиятлар ҳамда уларга мос вазифалар муаммоли вазият ва вазифалар деб аталади. Шундай вазиятни яратиш ва уша муаммони ҳал қилишда ўқитувчининг тутган йули, усули муаммоли баён қилиш дейилади.

Муаммоли вазиятни вужудга келтириш ва муаммони ҳал қилиш асосида ташкил этилган ўқув жараёни муаммоли ўқитишдир.

Муаммоли вазифалар ва вазиятлар қуйидаги ҳолларда вужудга келиши мумкин:

Муайян маълумотлар бўйича ечимларни топиш учун мустақил изланишда;

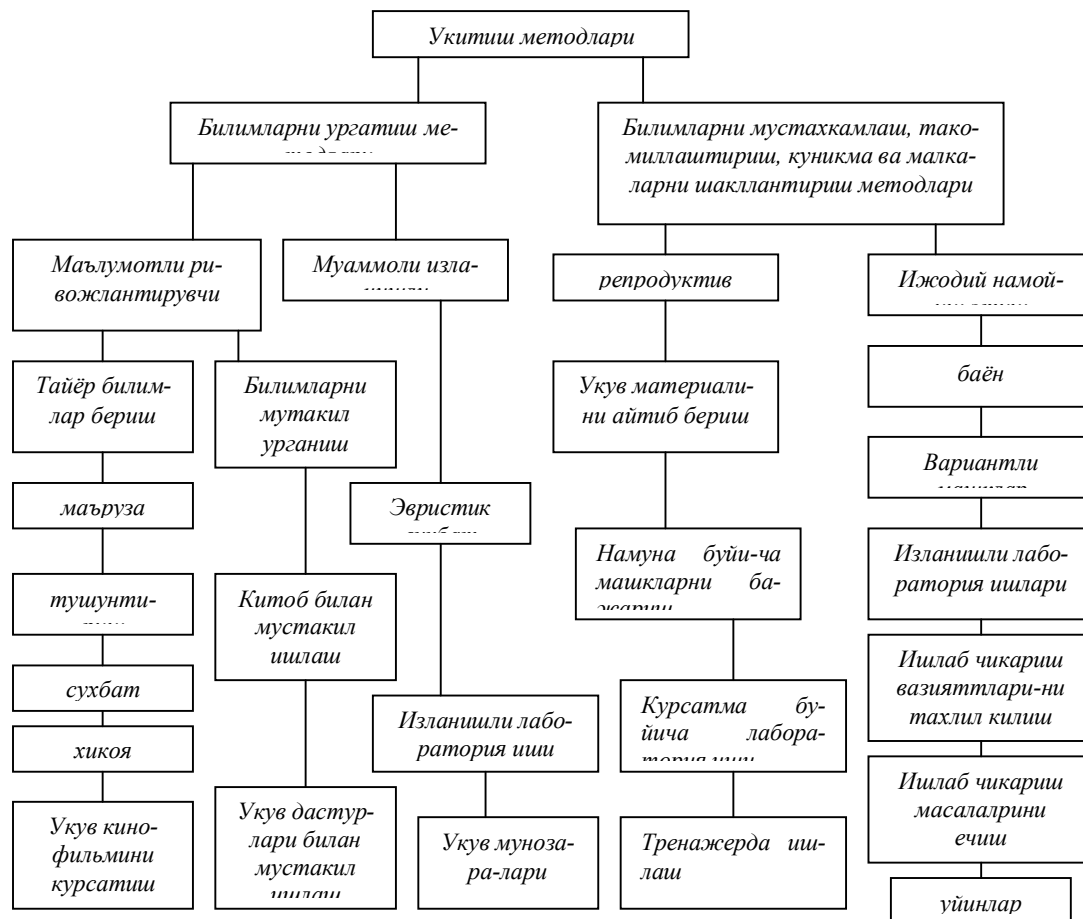
Мавхум мазмуннинг муайян тасаввурлар билан боғланиши асосида;

Билимларни ўқувчиларнинг шахсий тажрибаси ва амалий ишлари билан боғлашда;

Топкирлик юзасидан топшириқлар, вазифалардан, муаммоли вазиятни уз ичига олган бошқа воситалардан фойдаланишда.

Мана шуларнинг ҳаммаси билиш ва кизиқиш фаоллигини келтириб чиқаради.

Ўқувчилар узларида ечимни топиш учун зарур билимлар борлигини тушунадилар ва муаммо жавобнинг тўғри вариантини топишдан иборат бўлади.

2-расм. Ўқитиш методларининг таснифи

Таълимнинг муаммоли методларидан фойдаланишда материални узлаштириш ўқувчи тафаккурининг натижаси бўлади. Аммо ўқитувчилар шунинг эса тутишлари керакки, ўқувчилар узларича ҳамма нарсани «кашф этиш»га ва урганиб олишга кодир эмаслар. Улар ўқитувчи раҳбарлигида ҳулоса чиқаради, коидаларни таърифлайди. Шу сабабли таълимнинг

муаммоли методларидан фойдаланишда ҳам ўқитувчининг тушунтириши уз аҳамиятини йукотмайди.

Шу билан бирга ўқитиш методларининг қуйидаги таснифи ҳам мавжуд (1-расм). Унда методлар икки гуруҳга: билимларни дастлабки ўрганиш методлари ва билимларни мустаҳкамлаш ҳамда такомиллаштириш ва малакаларни шакллантириш методларига бўлинган. Уқиш жараёнида ўқувчиларнинг фаоллик даражасига қараб биринчи гуруҳдаги методлар яна иккига бўлинади, бўлар маълумотли – ривожлантирувчи, муаммоли изланишли методлардир.

Анъанавий таълимда маълумотли – ривожлантирувчи методларнинг салмоғи анча катта. Бундай дарсда ўқувчига нисбатан ўқитувчи фаолроқ катнашади.

Билимларни мустаҳкамлаш ва кўникмаларни шакллантириш учун купинча репродуктив методдан фойдаланилади. Бу метод ўқув материални айтиб бериш ва эсда сақлашга, ижодий тафаккурнинг ривожланишига, мустақил билиш фаолиятини кучайтиришга қаратилган бўлади.

Лекин ўқитиш методлари тургун, доимий эмас, улар кейинги пайтларда ривожланиб фаол ўқитиш методлари шаклида намоён бўлмоқда.

Фаол ўқитиш методлари ўқув материални эгаллаш жараёнида ўқувчиларни фикрлаш ва билиш фаолиятига ундайди.

Фаол ўқитиш методидан қуйидаги фойдаланилади:

А). Ўқитувчи ўқув материални қайта гапириб бериш ва эсда сақлаш учун тайёр билимларни намоёниш этмайди;

Б). У ўқув материални шундай баён қиладик, ўқувчилар фаол билиш ва амалий ишлар жараёнида мустақил билим ҳамда кўникмаларни эгаллайди (2-расм).

Фаол ўқитиш методларининг хусусияти, улар асосида амалий ва фикрлаш фаолиятига интилиш ётишидир. Бу методлардан дарснинг ҳар хил босқичларида: билимларни дастлабки ўрганишда, мустаҳкамлаш ва такомиллаштиришда, кўникма, малакаларни шакллантиришда фойдаланиш мумкин.

Лекин ўқув жараёнида фақат фаол ўқитиш методларидан фойдаланмаслик, балки у билан анъанавий ўқитиш методларидан ҳам фойдаланиш керак.

5-маъруза

Билим , кўникма ва малакаларни текшириш усуллари. Касб-хунар коллежларида ўқув режалаштириш хужжатлари

Ўқувчиларнинг билим, кўникма ҳамда малакаларини текшириш оғзаки, ёзма ва амалий бўлиши мумкин. ёзма текшириш ва мустақил ишлар билимларни текширишнинг асосий шакллари ҳисобланади.

Ёзма текшириш ўқувчиларнинг билимлари сифатини: тўғрилиги, аниқлиги, англаб олингани, амалга тадбиқ этилиши тўғрисида бир фикрга келиш ва қисқа вақт ичида гуруҳдаги барча ўқувчилар билимини текшириб қуришга имкон беради. Ёзма текшириш, асосан ёзма график ишларни бажартириш билан амалга оширилади. Ёзма текшириш ишлари икки хил бўлиши мумкин: мавзу бўйича ва якуний текшириш ишлари гуруҳ мавзунини урганиб бўлгандан кейин, якуний текшириш бир неча мавзу утиб бўлгандан кейин утқизилади.

Ўқувчилардан яқка тартибда ва фронтал сураш билимларни жорий, мавзу бўйича, якуний текширишнинг кенг тарқалган шакллари. Савол ҳам ўқувчиларга берилади.

Яқка тартибда сураш чоғида ўқувчи доска олдида жавоб беради. Унинг жавобини бутун гуруҳ эшитиб туради. Ўқувчилар йул қуйилган хатоларни тўғрилайдилар, қушимчалар ва изохларни киритадилар. Яқка тартибда сурашда дарснинг ҳам куп вақти кетади. Бунда гуруҳдаги ўқувчиларнинг билиш фаоллиги сусаяди. Аммо ундан бутунлай воз кечиш ярамайди, яқка тартибда сурашнинг аҳамияти ўқувчиларнинг нутқини, хотирасини ва тафаккур

рини ривожлантиришдадир. Якка тартибда сураш вақтида барча ўқувчиларнинг фаоллигини ошириш керак.

Якка тартибда сурашдан ташқари, оғзаки текшириш ҳам ўқитувчининг гуруҳ билан суҳбати шаклида амалга оширилади. Бу ҳолда ўқитувчининг саволларига қисқа жавоблар кайтарилиши лозим, шунда суҳбатда купрок ўқувчи иштирок этади. Бундай сураш, якка тартибда деб аталади. У утилган материални такрорлаш билан узвий кушиб олиб борилади, натижада билимлар эсдан чикиб қолишининг олди олинади ва улар мустаҳкамланади.

Ўқувчиларнинг билим, кўникма ва малакаларини амалда текшириш ўқувчилар олган билимларини тегишли шароитда қандай тадбиқ эта билишларини аниқлаш мақсадида утказилади. Бундай текширишда ўқувчилар уз билимларининг тўғрилигига ва уларни мустаҳкамлашни давом эттириш зарурлигига ишонч ҳосил қиладилар.

Кейинги йилларда ўқувчиларнинг билим, кўникма ва малакаларини амалда текширишнинг методлари, шакллари ҳамда воситаларини такомиллаштириш бўйича педагогика амалиётида анча ишлар қилинди. Бу борада янги тадбирларни излаш натижасида катор ўқув юртларида махсус назорат қилувчи қурилмалар ёрдамида сураш усули қуллана бошланди. Шулардан бири тест ёрдамида текширишдир.

Ўқувчилар билимини текширишдан мақсад – уларнинг узлаштириш даражасини аниқлашдир. Тестларнинг узлаштириш даражаси бўйича таснифи 3-расмда берилган. Унда узлаштиришнинг даражаси, тестларнинг тури ва ҳар хил қурилишлари акс эттирилган.

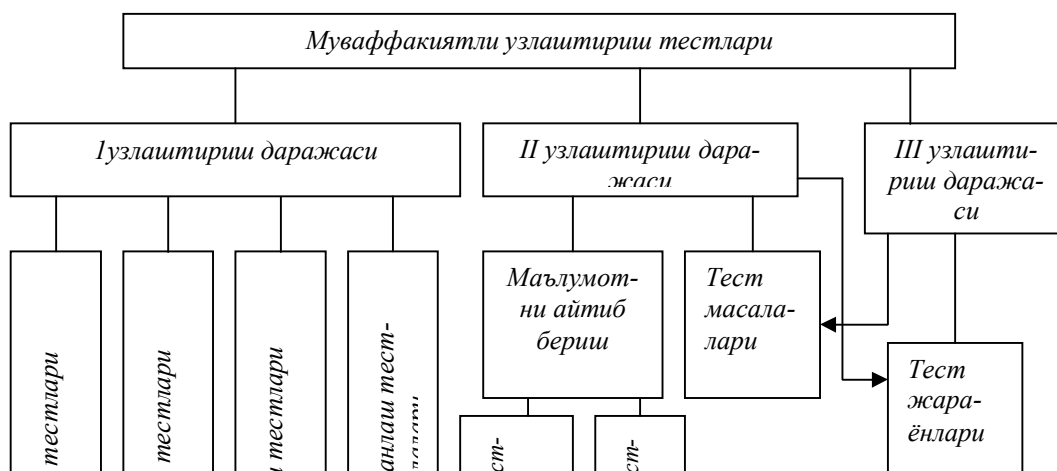
1 даражали узлаштириш тестлари қуйидагиларни уз ичига олади:

1. Аниқлаш тестлари. Ўқувчиларга саволлар берилади. Улар “ХА” ёки “ЙУК” деб жавоб беришлари керак бўлса, альтернатив топшириқлардан фойдаланилади.

2. Фарклаш тестлари. Бу тестда куп танлаб олинadиган топшириқлардан бир неча жавоблардан битта танлаш таклиф этилади.

3. Ухшаш (солиштириш) тестлари. Бунда урганилаётган объектнинг умумийлигини ёки тафовутларини топиш керак бўлади, солиштириладиган хусусият ва параметрлар албатта топшириқда берилади.

Ухшатиш тестларини тузиш кийинчиликлар тугдирмайди ва машинага осон киритилади. Бунда жавоблар куплиги учун ўқувчилар уйлашга, фикрлашга мажбур бўладилар. Шу билан бирга, 1 даражали узлаштиришга жавобларни танлаш бўйича тест-масалалар ҳам киритилади. Уларда жавоблар бир неча вариантда ҳарф ёки ракамлар билан берилади. Ўқувчи масалани ечиб қайси жавоблар тўғрилигини аниқлаши керак.

3-расм. Тестларнинг таснифи.

Тестларни бажаришда ўқувчи фаолиятининг характери бўйича танлаш тестларини қуйидаги гуруҳларга бўлиш мумкин:

1. Суз, ҳарф ва сонлар билан белгиланган жавобларни танлаш.
2. График шаклда берилган жавобларни танлаш.
3. Кетма-кетликни танлаш.
4. Берилган улчамлардаги аниқ факторларнинг таъсири характерини танлаш.
5. Предметни танлаш.
6. Масалани ишлаш натижалари бўйича сон ёки ҳарфларни танлаш.

Тестлардаги топширқларни хилма хил бўлишига қарамай, уларни структураси жиҳатидан иккита асосий қисмга: танланадиган ва жавоби конструкцияланадиган топширқларга бирлаштириш мумкин.

Тестли назорат билимларни аниқлашда яхши натижа беради, лекин тафаккур жараёнини кузатишга монелик қилади, бунинг учун бошқа усуллардан – ёзма иш, мунозаралар, ишлаб чиқариш вазиятларини таҳлил қилиш ҳамда мулоқотлардан фойдаланиш керак. Лекин шу билан бирга билимларни тестли назорат қилиш таълим жараёнини бошқариш имконини кенгайтиради. Тестларин қўллаш ўқувчиларнинг амалий қobiliяти ва хотирасини ривожлантиради.

Қасб – ҳунар коллежларида фанлардан назарий дарсларни ўтишда

1. Перспектив мавзулар режаси
2. Қундалиқ дарс режаси
3. Дарс конспекти
4. Назарий дарсларни ҳисобга олиб бориш журналларидан мунтазам фойдаланилади.

Перспектив мавзулар режаси ўқув материални тўғри тақсимлашда айна фанни бошқа фанлар ва ишлаб чиқариш таълими билан боғлашда, дарсга керакли ўқув материаллари ва жиҳозларни тайёрлашда ёрдам беради, ўқиш жараёнининг самарадорлигини ошириш шароитини яратиш имконини беради.

Перспектив мавзулар режасининг асосини мавзулар бўйича дарслар тизими ташкил этади. Мазкур режани ўқитувчи фаннинг ўқув режаси ва дастурига асосан дарслар бошланғичи тузади ва унда қуйидагилар қўзда тутилади:

машғулот ўқув ишларини бажариш учун ташкилий қисм;
дарсда ўқувчиларнинг мустақил ишлаши;
фанлараро ва фан ичидаги боғланишларни белгилаш;
тарбиявий ишни перспектив режа билан боғлаб олиб бориш;
ишлаб чиқариш таълими билан боғланиш;

курғазмали кулланмалар, дидактик материаллар ва таълимнинг техник воситаларини белгилаш;

уйга топиширқ;

маълумотнома ва методик адабиётлар.

Режанинг компонентлари ўқув фани ва мавзу материалининг мазмуни, билим юрти-нинг ўқув моддий базаси, ўқувчиларнинг тайёргарлик даражасига қараб аниқланади. Пер-спектив мавзулар режаси методика кенгашида қуриб чиқилади.

Перспектив мавзалар режаси такроран фойдаланадиган ҳужжат бўлиб, унга мунтазам равишда узгартиш ва қушимчалар киритиб борилади.

Н. М. Белоусова 1-жадвалдаги перспектив мавзулар режасини тавсия этади (1-жадвал).

Режанинг булимлари қуйидагича тулдирилади:

1. Дарснинг тартиб номери каср сифатида – суратга дарсларнинг мавзу бўйича ва махражга фан бўйича тартиб номерлари ёзилади. Масалан, 3/20, бунда 3-мавзу бўйича ва 20-фан бўйича тартиби.
2. Мавзу, дарснинг асосий масалалари. Мавзу ёзилгандан кейин, дарснинг асосий саволлари ёзилади, лекин дастурнинг ҳаммасини ёзиш шарт эмас.
3. Ўқув ишини ташкил этиш шакли. Таълимнинг ташкилий шаклини ўқув-тарбия мақсадларига қараб ва ўқитиш методлари ҳамда ўқув материалининг мазмунига боғлиқ бўлади.
4. Ўқувчиларнинг мустақил иши. Бунда уларнинг китоб, жадвал, топшириқ, кинофильм, диафильм плакат ва хоказолар билан шугулланиши фойдаланади.
5. Касб-ҳунар коллежининг тарбиявий иш режаси билан боғланиши. Бу булимни тулди-ришда касб-ҳунар коллежининг тарбиявий иш режасидан фойдаланилади ҳамда боғла-ниш ҳар бир дарс учун эмас, балки бир мавзу учун ёзилади.
6. Фанлараро ва фан ичидаги боғланишлар. Бу булимда урганилаётган фаннинг умумтаъли-мий, умумтехник ва бошқа махсус фанлар билан боғланишлари курсатилади.
7. Ўқитишнинг техник воситалари, курғазмали қурол ва кулланмалар.
8. Амалий ишлаб чиқариш таълими билан боғланиши. Бу булимда урганилаётган ўқув ма-териалини ишлаб чиқариш таълимида бажариладиган топишириқлар билан боғланиши курсатилади.
9. Уйга топшириқ. Мустақил ишлашда фойдаланиладиган адабиётларнинг номлари, нашри-ётлари, чиккан йиллари, қайси бетларидан фойдаланиш кераклиги фойдаланади.

Дарснинг мақсади ўрта: таълимий (ўқитиш), тарбиявий ва ривожлантириш мақсадларига бўлинади.

Таълимий мақсадга умуман қуйидагилар қиради:

- янги тушунчаларни шакллантириш;
- янги қонун, қонуният, хусусият ва белгиларни узлаштиришни таъминлаш;
- янги ҳаракат усулларини ўргатиш;
- билимлардаги етишмовчиликларни бартараф этиш;
- билимларни умумлаштириш ва тизимга солиш;
- малакаларни шакллантириш;
- маълум ҳаракат усулларини мутахкамлаш;
- тушунчалар орасидаги боғланишларни аниқлаш бўйича ўқувчиларда бирор нарса тўғрисида тушунчаларни шакллантириш;
- дунёқараш гоялари ва муаммоларини аниқлаш;

- ўқувчиларда у ёки бу ҳаракатни, воқеаларни баҳолаш бўйича билимларни шакллантириш;
- ҳулоса чиқаришга тайёрлаш, узлаштиришга эришиш.
- Тарбиявий мақсад ўқувчиларда куйидаги муайян шахс сифатлари ва характери таркиб топтиришдан иборатдир;
- дунёқарашни ва касбга кизикишни;
- уз-узени текшириш ва узаро ёрдамни;
- воқеликлар орасидаги боғланишларни аниқлаш ва таҳлил қилиш кўникмаларини;
- бир соҳадан иккинчи соҳага билимларни кучириш кўникмаларини;
- фанлараро боғланишларни амалга ошириш кўникмаларини;
- нутқ маданиятини;
- ватанпарварликни;
- меҳнатга онгли муносабатни;
- онгли интизом ва яхши ҳулкни;
- таълим олишга ижобий муносабатни;
- эстетик қарашларни;
- иш урнини ташкил этиш ва уз фаолиятини текширишни;
- эътикодни.

Таълимнинг мазмуни ҳаёт ва замон билан узвий боғланса, у тарбиялаш хусусиятига эга бўлади.

Ривожлантириш мақсади – дарс жараёнида ўқитувчиларнинг психологик сифтларини диққат, хотира, тафаккур ва билиш қобилиятларини шакллантиришдир.

Психологик адабиётларни таҳлил қилиш ўқувчиларда тафаккурни, политехник, меҳнат, билиш ва ақлий кўникмаларни, ирода ва мустақилликни ривожлантириш, уларни келгуси дарсларга тайрлаш зарурлигини курсатади.

Агар билимларни шакллантириш ва мақсадли тарбиялаш ўқувчиларнинг билиш қобилиятини такомиллаштиради, буни ривожлантирувчи таълим деб тан олинади.

Энди намуна сифатида айрим фанлар бўйича дарс режаларини куриб чиқамиз.

Кўникма ва малакаларни мустаҳкамлаш ҳамда такомиллаштириш.

Ўқитувчи дарсни ўқувчилар урганилаётган материални равшан англабгина қолмай, уни аниқ такрорлаб ҳам бера оладиган, билимларни келгуси ўқув ишларида ва амалда қўлай оладиган йўсинда ташкил этиши керак.

Билимларни мустаҳкамлаш ва такомиллаштиришда ўқувчилар уларни дастлаб қандай узлаштирган бўлсалар, ҳудди шундай айтиб беришлари, уларга аниқлик муқаммаллик кириштишлари лозим. Таълимий ишнинг ана шу босқичида янги ўқув материали билан илгари узлаштирилган материалларни узаро қамбарчас, ўқувчилар яққол тушунадиган йўсинда боғлаш уларнинг фандан олган билим ва кўникмаларини бойитади, қенгайтиради ва янада шакллантиради.

Ўқитиш даврига, урганилаётган материал мазмунига қараб билим, кўникма ва малакаларни мустаҳкамлаш ҳамда такомиллаштириш ҳар хил дидактик мақсадларга эга бўлиши мумкин. Ўқитишнинг дастлабки босқичларида, шунингдек, тасвирий материални ўрганишда билимларни мустаҳкамлаш ва такомиллаштириш репродуктив характерга эга бўлиши мумкин. Бунда ўқувчилар топшириқни ўқитувчи берган намуна асосида бажарадилар, билимларни дастлаб қандай идрок этган бўлсалар, ана шу ҳолда татбиқ қиладилар. Шундан кейин ўқувчилар топшириқларга ижодий ёндошадилар ва узига хос йўллар билан бажарадилар, муаммоларни ҳал қилишнинг янги усуллари топадилар. Лекин бундай билиш фаолияти уларда муайян билимлар ва уларни қўллаш тажрибаси бўлишини, сабаб-натига боғланишларини чуқур тушунишни талаб қиладди. Ўқитувчиларнинг билим, кўникма ва малакаларини мустаҳкамлаш ҳамда такомиллаштириш, асосан, уларнинг мустақил ишлари орқали амалга

оширилади. Ўқувчилар мақсадга оғли ва фаол интиладилар, пайдо бўладиган кийинчиликларни бирор кишининг ёрдамисиз енгадилар. Ўқитувчи мустақил ишлаш учун топшириқлар тузади, уларни бажариш тартибини режалаштиради, вақти-вақти билан топшириқларнинг мураккиблик ва кийинлик даражасини узгартириб туради, иш вақтида ўқувчиларни кузатиб, зарур ҳолларда уларга ёрдам беради.

Билим кўникма ва малакаларни мустаҳкамлаш ҳамда такомиллаштиришни тўғри йўлга қўйиш ўқувчиларда меҳнат маданиятини, дарсга маъсулиятли муносабатни таркиб топтиради, фикрлашни, хусусан техник фикрлашни ривожлантиради.

Техник фикрлашнинг хусусиятлари ўқув ишининг методик усуллари, хусусан билим, кўникма ва малакаларни мустаҳкамлаш ҳамда такомиллаштириш тизимини белгилайди.

Билим, кўникма ва малакаларни мустаҳкамлаш ҳамда такомиллаштириш тизими ҳар хил машқларни бажариш, урганилган материални ўқув машғулотларида такрорлаш ва уйга берилган топшириқларни бажаришдан иборатдир.

6-маъруза

Ихтисослик фанларини касб-ҳунар коллежи ўқувчилари шахсини шакллантиришдаги роли

Ҳар томонлама камол топган техникадан маълумоти булган ишчилар тайёрлаш масаласи, аввало, ўқитиш жараёнида ҳал қилинади.

Ўқитиш жараёни педагогнинг (ўқитувчи, устанинг) ва у раҳбарлик қилаётган ўқувчиларнинг билим, ўқув ҳамда малакалар системаларини оғли равишда ва пухта узлаштиришга қаратилган изчил ҳаракатлари мажмуидан иборат.

Касб-ҳунар мактабларидаги таълим ўқувчилар шахсини шакллантиришнинг, уларни ақлий ва жисмоний камол топтиришнинг умумий ҳамда махсус билим беришнинг энг муҳим воситасидир. Ўқитиш жараёни давомида ўқувчиларининг билиш кучлари ривожлантирилади.

Таълим беришда унинг икки томони: ўқитиш ва ўқиш томонлари ҳамма вақт равшан ажралиб туради.

Ўқитиш-ўқитувчининг ўқувчиларга билим, ўқув ва малакалар системаси бериш, уларнинг билиш ва ижодий қобилиятларини ривожлантириш борасидаги фаолияти.

Ўқиш-ўқувчиларнинг ўқув фани материални узлаштириш борасида қиладиган системали ва оғли меҳнати.

Ўқитиш мазмуни ҳамма вақт тегишли ўқув фани программаси билан белгиланишини, ўқувчиларнинг ўқишини эса ўқитувчи йўлга солиб туришини назарда тутиб, мувофаккиятли таълим беришнинг асосий шarti таълим бериш мазмуни, ўқитиш ва ўқиш орасидаги чамбарчас узвий боғланиш деб ҳисобламоқ керак.

Мактабнинг, шу жумладан, касб-ҳунар мактабининг ҳам, асосий вазифаси ушиб келатган авлодни ўқитиш ва тарбиялашдан иборат. Ўқитиш жараёнини ўрганиш объекти сифатида ажратиб қурсатиш асло таълимни тарбияга қарши қўйиш бўлмайди. Ўқитувчи ўқувчиларга янги материални тушунтирар, уларнинг кузатишларини, мустақил ишларини ва фаолиятларини ташкил этар экан, уларда урганилаётган объектларга маълум даража ёндашиш қобилиятини, атрофдаги нарса ва ҳодисаларни мулоҳаза қилиш ҳислатларини шакллантиради, уларни меҳнатга оғли муносабатда бўладиган қилиб тарбиялайди, уларнинг иродаси ҳамда характери чиниктиради. Бинобарин, ўқитувчилар ўқувчиларга таълим берар экан, уларни тарбиялайди ҳам. Таълим ҳамиша тарбияловчи характерда бўлади. тарбия билан таълим орасидаги чамбарчас боғлиқлик, боғқача айтганда, таълимнинг тарбияловчи характери ўқитиш жараёнининг асосий объектив қонуниятларидан биридир. Таълим, бу масалага ўқитувчи қандай қарашидан қатъий назар, доимо ўқувчиларни тарбиялайди. Тарбияловчи

таъсир таълимнинг ажралмас йулдошидир. Агар ўқув жараёнида ўқувчиларнинг билиш кучларини ривожлантириш, уларда диалектик-материалистик дунёқараш ҳосил қилиш учун яхши шароит яратилса, таълимнинг тарбияловчи таъсири бирмунча ортади.

Ўқитиш жараёнида тарбиялаш дастурида, дарсликларда, ўқитувчининг иш материалида гоёвий аҳамиятли ўқув материали танлаш, ўқувчилар активлигини қўзғатадиган ва уларнинг ақлий ҳамда жисмоний меҳнатда мустақил бўлишни таъминлайдиган ўқув методларини қўллаш, ўқитиш ва меҳнатни ҳар қайси ўқувчининг индивидуал хусусиятларини ҳисобга олган ҳолдатошқил этиш йўли билан таъминланади. Касб-ҳунар мактаблари шароитида ўқувчиларнинг тарбиялашнинг муҳим омили уларнинг доимо унумли меҳнатда иштирок этишидир. Таълим бериш жараёни тарифланар экан, ўқитувчи ўқитишнинг ички механизмларини билгандагина, ўқув жараёни вақтида идрок этилганларнинг ҳаммаси ўқувчи онгида акс этиши ва узгариши қандай содир бўлишини тушингандагина ўқитиш самарали бўлиши мумкинлигини ҳам таъкидлаб ўтиш лозим. Ана шунинг учун ҳам ўқитувчилар педогогик психология билимларини чуқур эгаллаши зарур.

Ўқувчиларни билимларни узлаштириб, объектив дунёни билиб оладилар. Шу нуктаи-назардан олганда, билимларнинг узлаштирилиши билиш турларидан биридир. Билишнинг умумий қонуниятлари ўқувчиларнинг билиш фаолиятига ҳам боғлиқдир.

Аммо билимларни узлаштириш жараёнининг узига хос хусусиятлари ҳам бор. Ўқувчилар, асосан, билганларини ўқитувчи раҳбарлигида узлаштирадилар, шу сабабли ўқувчиларнинг субъектив янги нарсани билиш жараёни объектив янги нарсани билиш жараёнига қараганда энг қисқа йўл билан содир бўлади. Ўқувчилар фанларнинг асосларини узлаштирадилар, улар олдида янги ҳақиқатни кашф этиш вазифаси турмайди. Билимларни узлаштириш жараёнида мушоҳада юритиш ўқувчиларнинг сезиш тажрибасини бойитади. Билимларнинг каттагина қисмини ўқувчилар бевосита қўзатиш асосида эмас, балки билвосита йўл билан, яъни, асосан, педогогнинг тушинтириши, китоблар, дарсликлар уқиш орқали узлаштирадилар. Ўқувчиларнинг таълим жараёнидаги практикаси ҳақиқат мезонлигича қолади, аммо у, аввало, билм, ўқув ва малакаларини ошириш воситаси ҳисобланади.

Ўқитиш жараёнини қўриб чиқшда, ўқув иши назариси ва практикасининг тўб проблемаларидан бири ҳисобланган ўқитишнинг боришидаги асосий йўналиш тўғрисидаги масала алоҳида ажралиб қўрсатилиши керак. Таълим беришда ўқувчиларни инсоният тўплаган ва системага солинган билимлар билан қўроллантириш зарурлигига асосланиш керакми ёки ўқувчилар қўбилиятини ривожлантиришга асосланиш керакми?

Ҳозирги замон талаби билимларни узлаштиришни ва ўқувчиларнинг билиш кучларини ривожлантиришни ягона ўқитиш жараёнининг икки томони деб қарайди. Ўқувчиларнинг ақлий қамол топиши қўпгина йўллар билан боради, бу йўлларнинг асосийси-фан ва техника асосларини уларнинг етакчи қўялари ҳамда йўналишлари нуктаи-назаридан узлаштириш. Объектив оламни билиб, шу билан бирга уз қўбилиятларини ривожлантириб, ўқувчилар атрофдаги нарса ва ҳодисаларни урганиҳ методларини, шунингдек, уларга таъсир этиш усулларини билиб оладилар.

Ўқитиш жараёнининг бу қонуниятлари касб-ҳунар мактабларида малакали ишчилар тайёрлашга ҳам қола таалуклидир. Аммо таълимнинг ривожланаётган бошланғич даврининг ниҳоятда муҳим эканлигини эътибор этиш билан бирга (бу даврда шахснинг муқаммал шаклланиши, доимий уз-уздан қўмиллашиш қўбилияти таъминланади), касб-ҳунар қўллежларида ўқув жараёнини ташқил этишда ўқувчиларнинг билим олишларига, уларда малакалар ҳосил қилинишига қўпроқ урин бериш керак. Бунинг сабаби шуки, нисбатан қисқа вақт ичида фан ва техника асосларинигина узлаштириб қўлмай, балки ишлаб чиқаришнинг тегишли соҳасидаги техника ва технологияни ҳам яхши биладиган, муайян характердаги ишларни сифатли бажаришга оид қўнқрет ўқув малақаларга эга бўлган малакали ишчи тайёрлаш зарур. Бу нарса ўқув иши мазмуни, форма ва методларини аниқлашда уз ифодасини топади.

Билимларни узлаштириш ўқувчилар ақлий фаолиятининг илгари қўлжишига ва унда янги сифат хусусиятлари пайдо бўлишига, яъни унинг қўнақам қамол топишига ҳамма вақт

хам ва бирданига олиб келавермайди. Шу муносабат билан ўқув жараёнининг ҳаракатлантирувчи кучини ва ўқитишда содир бўладиган барча мураккаб ҳодисаларни тушиниш муҳимдир.

Ўқув жараёнига ҳам муайян объектив карама-қаршиликлар хос бўлиб, улар орасидаги нисбат таълим беришдаги зиддиятларни ташкил этади. уларнинг энг муҳимлари жумласига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- Ўқитиш мақсадларининг зиддиятлари (масалан, Ўқувчиларнинг ҳар томонлама умумий камол топиши ва уларнинг муҳим кизиқиш ҳамда қобилиятларининг чуқурроқ ривжоланиши; тайёргарликнинг политехник йуналганлиги ва конкрет ихтисосликнинг эгалланиши);
- Ўқув жараёни моҳиятининг зиддиятлари (чунончи, ўқитиш ва ўқиш);
- урганиладиган ўқув материали мазмунидаги зиддиятлар (масалан, илмий информациянинг усиб боровчи оқими ва ўқув дастурининг чекланганлиги; илм ва техниканинг мутассил тараккий этиб бориши ва ўқув ҳужжатларининг вақти-вақти билан янгиланиб бориши);
- айна босқичда ўқувчилар олдида турган билиш вазифалари билан ўқувчиларнинг билим, ўқув ва малакалари даражаси орасидаги зиддиятлар;
- Ўқитиш методларидаги зиддиятлар (жумладан, ўқитувчининг раҳбарлик роли ва ўқувчиларда мустақилликнинг ривожланиши);
- Ўқитишнинг ташкилий формалардаги зиддиятлар (чунончи, ўқитишнинг фронтал усули ва билимлар олишнинг индивидуал характери).

ўқитиш, яъни ўқитувчи фаолияти нуктаи назардан, ўқув жараёнларининг раёни қуйидаги бўлимларни уз ичига олади:

- Ўқувчиларга ўқув материални баён этиш ёки уларнинг билимларини мустақил ушлаштиришидаги фаолиятига раҳбарлик қилиш;
- Ўқувчилар билимини пухталаш ва такомиллаштиришга раҳбарлик қилиш;
- Ўқувчиларнинг уз билимларини амалда тадбиқ этишдаги фаолиятига раҳбарлик қилиш, ўқувчиларда ўқув ҳамда малакалар ҳосил қилиш;
- Ўқувчилар кулга киритган ютуқларни анализ қилиш, уларнинг билим, ўқув ҳамда малакаларини текшириб, баҳо қилиш.

7-маъруза

Мавзунинг ўқитиш методикасини ишлаб чиқиш.

Ўқитишнинг ташкилий шакллари

Ўқитишнинг ташкилий шакллари деганда, ўқитувчи ва ўқувчиларнинг махсус ташкил этилган, белгиланган тартибда ва муайян режимда утадиган фаолияти тушинилади. Ўқитишнинг у ёки бу ташкилий формаси коллектив ва индивидуал ўқитишнинг ҳар хил қуринишда кушиб олиб борилиши, ўқитишда ўқувчилар мустақиллигини турли даражаси, ўқувчиларнинг ўқишига ўқитувчи раҳбарлигининг ҳар хил усуллари билан характерланади. Ўқитишни ташкил этиш формаларини танлаш таълим-тарбиявий вазифалар билан белгилади ва ўқув ишининг мазмуни ҳамда методларига боғлиқ бўлади.

Касб-хунар коллежларида ўқитиш синф-дарс системаси деб аталадиган системада олиб борилади. Касб-хунар коллежларида тадбиқан олганда, синф-дарс системасида ўқувчиларни уларнинг тайёргарлик даражасига, урганиладиган касбига, баъзи касблар учун эса- жинси ва ёшига мувофиқ гуруҳларга ажратиш кузда тутилади. Ҳар бир ўқув гуруҳининг таркиби ўқитишнинг бошидан охиригача узгармайди. Машғулотлар катъий жадвал асосида ўқитувчи раҳбарлигида олиб борилади. Урганиладиган материал қисмларга-ҳар бири муайян мақсадни кузда тутган дарсларга тақсимланади.

Синф-дарс системасида ўқув ишини ташкил этишнинг асосий формаси дарсдир. Дарс деганда маълум вақт ажратилган ва узгармас таркибли ҳамда тайёргарлик даражаси бир хил бўлган ўқувчилар гуруҳи билан ўқитувчи утказадиган ўқув жараёнининг бир қисми тушинилади.

Хар бир дарс куйидаги талабларга жавоб бериши керакки, бу талабларга риоя қилиш бутун таълимнинг самарадорлигини оширади

Мақсад ва мазмуннинг аниқлиги. Бу талаб дарснинг бутун ўқув материални ва унинг хар қайси қисмини тўғри танлаш йули билан таъминланади. Дарсда урганиладиган (мустаҳкамланадиган, такрорланадиган) материал нисбатан тугал, мустақил булиши, дарслар системасида муайян урин тутиши ва уз дидактик йўналишига эга булиши, яъни ўқувчиларга янги материални баён этиши, билимларини мустаҳкамлаши ва системага солиши, бу билимларни тадбиқ этиш ўқуви хосил қилиш лозим ва хоказо.

Таълим ва тарбиявий вазифаларнинг ажралмаслиги. Юқорида таъкидлаб утилганидек, таълимнинг тарбияловчи характери унинг объектив қонуниятини саналади. Аммо, шунга қарамай, ўқитувчи ҳамisha ўқувчиларнинг тафаккури, хотираси, диққат-эътибори, иродаси ва бошқа хислатларини, билиш фаолиятини, ижодини, ишда мустақиллиги ва шу каби фазилатларини ривожлантириш учун дарсда хар қандай имкониятдан фойдаланишга мажбур.

Дарснинг хар қайси босқичида ўқитишнинг энг муҳим маъкул методларини танлаш. Ўқитиш методларини танлаш купгина факторга: ўқув материалнинг мазмунига, дарсдан кузда тугилган мақсадга мақсадга, дарснинг ўқув материаллари билан таъминланганлик даражасига, ўқувчиларнинг тайёргарлик савиясига, ўқитувчи тажрибасига ва шу қабиларга боғлиқ. Ўқитиш методини танлаш ўқитувчининг Юқори меҳнат унумдорлигини ва ўқувчиларнинг максимал активлигини таъминлаши керак, бу эса ўқувчиларга чуқур ҳамда пухта билимлар беради, олинган билимларни амалда тадбиқ этиш ўқувларини хосил қилади.

Дарсда ўқувчиларнинг коллектив ва индивидуал ишини тўғри кушиб олиб бориш. Бу талаб ўқитишни индивидуаллаштириш даражасини ошириш зарурлигини такозо қилади. ўқитувчи бутун гуруҳга ўқув материални маълум қилар экан, одатда, уртача ўқувчини назарда тутди. Аммо, конкрет ўқувчилар ана шу уртача ўқувчидан куп жихатдан фарк қилади. Шунинг учун ўқитувчи бутун гуруҳга билан фронтал иш олиб бориши билан бирга, дарсда индивидуал топшириқлар бўйича мустақил ишлашни ҳам кенг жорий қилиши, индивидуал назорат утказиши, уй топшириқларини индивидуал бериши ва уларнинг бажарилишини индивидуал текшириши лозим ва хоказо.

Ташкил этишнинг аниқлиги. Бу талабнинг бажарилиши дарсга ажратилган ҳамма вақтдан ўқувчилар билан ишлаш учун энг самарали фойдаланишга имкон беради. бунга ўқитувчи ва ўқувчиларнинг дарсга яхшилаб тайёрланиши, дарсни жуда яхши моддий-техникавий таъминлаш, унинг барча элементлари структурасини пухта тузиш ва дарсни аниқ ташкил этиш орқали эришилади.

Юқорида келтирилган талаблар дарс тўғрисидаги тушинчани чекламайди ва тула очиб бера олмайди. Дарслар бир-биридан мазмуни, мақсади, структураси, ташкил этилиши, утказилиш методлари ва бошқа жихатидан фарк қилади, ўқитувчиларнинг шахсий фазилатларига боғлиқ бўлган субъектив аломатлар тўғрисида гапирмаса ҳам бўлади. Шунинг учун дарсларни классификациялаш тўғрисидаги масала муҳимдир.

Педагогика адабиётида дарсларни уларнинг белгиловчи хар хил аломатлари асосида классификациялашнинг турли вариантлари келтирилади. Бундай аломатлардан бири урганиладиган материалларнинг мазмунидир. Бу аломатга кура классификациялаш умумтехника ва махсус фанларга оид энг тула характерлаб бера олган бўлар эди. Ахир, улар урганиладиган материалларнинг мазмуни жихатидан бир-биридан фарк қилади. Шу муносабат билан урганиладиган материалларнинг мазмунини ҳам классификациялаш лозим. Умумтехника ва махсус фанларнинг ўқув материални дидактик анализ қилишга интилиб курилди. Шу позициялардан қараганда дарслар классификацияси техника, технология дарсларини, хом ашё ва материалларни, ишлаб чиқариш экономикаси ва ташкил этилишини ўрганиш дарсларини уз ичига олган бўлар эди. Аммо бундай классификацияни афтидан асос қилиб олиб бўлмайди,

чунки у хаддан ташқари умумийдир. Бундан ташқари, умумтехника ва айникса, махсус фанларни ўрганишда утказиладиган аниқ дарслар купгина холларда турли мазмундаги материални уз ичига олади: техника масалалари технология билан бирга, купгина махсус материаллар технология билан параллел, ишлаб чиқаришнинг аниқ экономикаси ва ташкил этилиши эса тегишли технология масалалари билан биргаликда урганилади.

Дарсларни классификациялашнинг бошқа бир аломати уларни утказиш усуллари дир. Утказиш усуллари, деганда, ўқитувчининг маълум мақсадга қаратилган фаолиятида, дарсни утказиш услубида ифодаланган ташкилий ва бошқа моментлар мажмуи тушунилади. Шу нуқтаи назардан дарсларнинг қуйидаги типлари бўлади: лекция дарси, суҳбат дарси, экскурсия дарси, кинодарс, ўқувчиларнинг мустақил ишлари дарси, лаборатория иши, амалий иш, аралаш дарс. Бу классификацияни семинар дарслари, назорат ишлар, синовлар, мунозара дарслари, демонстрация дарслари ва шу кабиларни қушиб кенгайтириш мумкин.

Бундай классификацияни ҳам асосий классификация сифатида қабул қилиб бўлмайди. бунга сабаб шуки, биринчидан, у барқарор бўла олмайди, чунки илгор педагогик тажриба дарсларни утказишнинг янги, оригинал усуллари илгари суряпти, иккинчидан, иш тажрибасида бундай дарслар «соф» холда жуда кам учрайди, уларнинг купчилиги, гарчи айрим холларда лекция дарси, экскурсия дарси, семинар дарси, синов дарси ва шу кабилар таълимнинг муайян босқичларида анчагина урин олиш мумкин бўлса-да, аралаш дарслар дир.

Дарсларнинг асосий дидактик мақсад бўйича классификациясини энг маъқул деб ҳисобламок керак. Бу классификация, бошқа ҳамма нарсадан ташқари, дарснинг ўқув жараёнидаги урнини ҳисобга олади. Бу аломатга кура дарсларнинг қуйидаги типлари мавжуд: янги материалларни баён этиш дарслари; билимларни пухталаш ва татбиқ этиш дарслари; такрорлаш-умумлаштириш дарслари; ўқувчиларнинг билим, ўқув ҳамда малакаларини текшириш (контрол-текшириш) дарслари; аралаш дарслар.

Дарснинг ташкилий тузилиши унинг структураси билан белгиланади. Умумтехника ва махсус фанларга татбиқан, дарснинг қуйидаги структура элементларини ажратиб қурсатиш мумкин: ташкилий қисм; уй топшириқларининг бажарилишини текшириш; ўқитувчининг янги материални баён этиш; ўқувчиларнинг янги материални ўрганишга оид ўқув, техника ёки справочник адабиёт билан мустақил ишлашлари; янги материални такрорлаш ва пухталаш; илгари урганилган материални такрорлаш; пухталаш ва системага солиш; ўқувчиларнинг билим, ўқув ҳамда малакаларини тешириш, ҳисобга олиш ва баҳолаш; уй топшириқлари бериш. Дарснинг типига яъни машғулотдан қузланган асосий дидактик мақсадга кура, бирор структура элементлари ёки уларнинг типавий комбинациялари устун туради.

Асосий дидактик мақсадга биноан классификацияланувчи дарсларнинг типларини уларнинг структурасига боғлиқ холда қисқача қуриб чиқамиз.

Янги материалларни баён этиш дарслари. Бу дарслар, одатда, мавзуни баён этиш ва дарсдан қузланган мақсадни очиб беришни, янги материални навбати билан баён этиш ёки ўқувчиларнинг ўқув адабиёти, техника адабиёти (журналлар, бюллетенлар, альбомлар, чизмалар, схемалар, технологик жараён карталари ва шу кабилар) ёки справочник адабиёт билан мустақил ишлашни ташкил этишни, ўқувчиларнинг саволларига жавоб қайтаришни, ўқувчиларнинг янги материални узлаштириш сифатини текшириш, қушимча тушунтиришларни, уйга вазифалар беришни уз ичига олади. Бундай дарслар одатда, урганиладиган материал тавсифий характерда ва узлаштириш учун енгил бўлган холларда утказилади.

Билимларни пухталаш ва татбиқ этиш дарслари. Бундай дарсларда теманинг бундан олдин урганилган материали юзасидан ўқувчилар билан фронтал суҳбатлар, лаборатория-амалий ишлар утказилади, ҳар хил масалалар ечилади, технологик жараёнлар ишлаб чиқиш машқлари, ёзма график ишлар, илгари урганилган материални мустаҳкамлаш ва системага солиш юзасидан турли мустақил ишлар (схемалар тузиш вауларни уқиш, жадваллар тузиш, техникавий ҳужжатларни таҳлил қилиш ва шу кабилар) утказилади, кинофильмлар қурилади, ўқувчилар доклад ҳамда рефератлар билан чиқадилар ва ҳоказо. Бу иш давомида билим-

лар эсга солинади, етарли фактлар, тушунчалар, қонуниятлар ўқувчилар онги вахотирасида пухталанади. Бунинг натижасида билимлар анча пухта бўлади.

Ўқувчиларнинг иш турлари нихоятда хил-хиллигига карамай, бу типдаги дарсларнинг структураси тахминан бир хил. Бу структура дарс мавзуси ва мақсадини аниқлашни, илгари урганилган ҳамда навбатдаги ишларни бажариш учун зарур маълумотларни эсга туширишни, ўқувчиларнинг ишни бажаришини (ёки утказилиши кузда тутилган бошқа фаолият турлари) ва якун ясашни уз ичига олади.

Такрорлаш-умумлаштириш дарслари. Бу дарслардан кузланган мақсад-урганилган материал юзасидан олинган билимларни эсга тушириш васистемага олиш, бу эса билимлардаги камчиликларни тулдиришга, мавзунинг, булимнинг ва бутун фаннинг асосий гоёлари-ни, масалаларини янада чуқур очиб беришга ёрдам қилади. Бу типдаги дарслар программа мавзусини ёки булимни ўрганиш сунггида ва ўқув йилининг охирида утказилади. Такрорлаш-умумлаштириш дарсларига нисбатан қуйиладиган асосий талаблардан бири уларнинг мундарижасига албатта ўқувчилар ўқув фаолиятига доир янги маълумотлар ва методлар киритишдир.

Такрорлаш-умумлаштириш дарслари икки хил бўлади: ўқитувчи мавзунинг, булим ёки куснинг урганилган материали юзасидан умумлаштирувчи обзор лекция утказди ёки ўқувчилар билан кенгайтирилган суҳбат ташкил қилади. Суҳбат вақтида ўқувчилар ўқитувчи раҳбарлигида умумлаштирувчи машқлар, ёзма ишлар ва бошқа топшириқлар бажарадилар.

Ўқувчиларнинг билими, ўқуви ҳамда малакаларини текшириш дарслари. Бу дарсларда мавзу, булим ёки бутун курс юзасидан батафсил оғзаки савол-жавоб, ёзма ёки график контрол ишлар утказилади, контрол қилувчи қуролмалар, карточка-топшириқлар, обзор-такрорлаш жадваллари ёрдамида ўқувчилар билими текширилади, амалий характердаги топшириқлар бажарилади ва хоказо. бундай дарслардан кузланган мақсад ҳар бир ўқувчининг тайёргарлик даражасини асосли баҳолаш учун маълумотлар олиш, билимларнинг канчалик онгли ва чуқур узлаштирилганлигини, олинган ўқув ҳамда малакаларнинг канчалик пухта эканлигини аниқлашдан иборат. Бундан ташқари, бундай дарсларни утказишда ўқитувчи ўқувчилар билими ҳамда ўқувидаги камчиликларни тулдиради ва уларни янада ривожлантиради.

Аралаш дарслар. Бу дарсларда ҳар хил дидактик масалалар комплекси ҳал қилинади. Улар барча ёки купчилик структура элементларини ҳар хил комбинацияда уз ичига олади. Аралаш дарслар умумтехника ва махсус фанларни ўрганишда дарсларнинг энг куп тарқалган типидир. Сунгги вақтларда структурасининг эскирган ва бир хиллиги, дарсда ўқувчиларнинг мустақиллик ҳамда активлик даражасининг пастлиги, билим беришнинг уларни пухталашдан узилиб қолганлиги, утказиш методларининг бир хилиги туфайли аралаш дарс танқидга учрамоқда. Бу танқид ўқув жараёнининг ташкил этилиши ва методикасигагина таалукли бўлиб, дарснинг типига мутлақо алоқадор эмас. Купгина камчиликларнинг сабаби аралаш дарс утказилишида эмас, балки дарс структураси сийкаси чиқиб кетганлигида, дарс элементлари катъий тартибда келишида, аксари ўқитувчилар бу дарснинг бой педагогик имкониятларидан фойдалана билмаганлигидадир.

Аралаш дарснинг афзаллиги шундаки, у ўқув жараёнининг бир бирига энг яқин звеноларини уз ичига олади, бу эса ўқувчиларнинг билимларини пухта ва онгли равишда узлаштиришини таъминлаш учун жуда муҳимдир. Бу типдаги дарсларнинг аралаш характери машғулотлар структурасини кенг чегарада узгартиришга имкон беради. Масалан, бир дарсда ўқувчиларга янги билимлар берилади, бу билимлар пухталанади, илгари утилган материал такрорланади, ўқувчиларнинг билимлари текширилади ва хоказо, иккинчи дарсда бу элементлардан баъзилари булмайдиган ёки бир бирига қушилиб кетади (янги материални ўрганиш вақтида у пухталаниши, билимларни текшириш эса тушириб қолдирилиши мумкин), ҳар хил дарсларда бир хил элементларнинг кетма кетлиги узгариши ҳам мумкин (уй топшириқларининг қандай бажарилганлиги янги материалларни баён этишдан олдин ҳам, кейин ҳам текширилиши мумкин, ўқувчиларнинг мустақил ишларини дарс бошида утказган маъкул). Шу билан бирга, шуни таъкидлаб ўтиш керакки, структура элементларини ҳар хил

комбинациялаш ёлгиз мақсадга эмас, балки педагогик мақсадга мувофиқликка асосланиши лозим. Иккинчи томондан дарснинг структурасини аниқлашга ижодий ёндошиш талаби аралаш дарс аниқ структурага эга эмас деган маънони билдирмайди. Ўқувчи ҳар қандай дарсга, шу жумладан, аралаш дарсга тайёрланар экан, уни структурасини уйлаб олади ва уни режада аниқ акс эттиради. Ҳар бир структура элементи учун дарс давомида ўқув ишининг мўйян мазмуни ҳамда тегишли усуллари белгиланади ва амалга оширилади. Дарснинг структурасизлиги ўқитувчи ишида ҳам, ўқувчилар ишида ҳам системасизликка олиб келади.

Дарслар типларини куриб чиқиш дарснинг котиб қолган схема эмаслигини курсатади. Ўқув ишининг ташкилий формаси бўлган дарс максимал натижаларга эришиш учун типлар ҳамда структура бўйича узгариб туриши мумкин ва лозим.

8-маъруза

Ўқув материалларини билдиришининг метод ва методик усуллари танлаш

Ўқувчиларга ўқув материалларини билдириш ўқитувчи фаолиятининг асосий элементлардан биридир. Ўқув жараёнининг бу звеносига ўқувчилар фаолиятининг қуйидаги элементлари: билимларни идрок этиш, тушуниб олиш ва умумлаштириш тўғри келади.

Аммо ўқувчиларга ўқув материални билдиришни уни тушуниб олиш ва умумлаштириш билан боғлаш ўқитувчига узига тўғри йул танлаши учун зарурдир.

Агар ўқитувчи ўқув материални билдиришда асосий вазифа баён этилган маълумотларни ўқувчиларнинг идрок этишидан иборат деб билса, бу ҳол ўқитувчини ўқувчиларнинг фикрлаш фаолиятини активлаштиришга ёрдам берувчи форма, метод ва методик усуллари тадбиқ этишга рағбатлантирмайди, ва аксинча, мақсадли билимларни тушуниб олиш ва умумлаштиришга қаратиш ўқитувчини ўқув материални баён этишнинг энг самарали методларини, ўқувчиларнинг билимларини узлаштириш даражасини текширишнинг тегишли критериларини излаш ва тадбиқ этишга ундайди.

Янги ўқув материални билдириш ўқитувчи ишидаги асосий масаладир.

Янги материални билдиришда, асосан, оғзаки методлардан: оғзаки баён этишдан (сузлаб бериш, тушунтириш, маъруза, сухбатдан) ўқувчиларнинг китоб билан ишлашидан ва курсатма қўлланмалар, диафильмлар, кинофильмлар, тажрибалар курсатишдан фойдаланилади. Аммо янги материални билдириш ва бунинг натижасида ўқувчилар олинган билимларни идрок этиши, тушуниб олиши, дастлабки зарур умумлаштиришлар қилиши кераклиги анъанавий методларни бошқа методлар билан қўшиб олиб боришни талаб этади.

Ўқитувчи ўқув материални баён этганда, лаборатория амалий ишларни бажариш вақтида, машқлар жараёнида, мустақил қўзғатишлар вақтида ижодий характердаги ишларни бажариш натижасида ўқувчилар янги билимлар оладилар. Ўқитувчининг вазифаси ўқувчилар фаолиятининг ҳамма турларини билимлар олиш ва уларни кенгайтириш манбайига айлантиришдан иборат.

Ўқув материални билдириш методини танлаш, урганилаётган материалнинг мазмуни, характери ва мураккаблигига, машғулотларнинг дидактик мақсадига, ўқитиш воситалари бор – йўқлигига, ўқувчиларнинг дастлабки билимлари ва шу қабиларга қўй жихатдан боғлиқ. Қасб-хунар мактабларидаги ўқув жараёнининг узига ҳос хусусияти шундан иборатки, ўқувчиларнинг назарий машғулотлари билан бир қаторда қатта ҳажмда ишлаб чиқариш таълими ҳам утқазилади. Бу ҳол ўқитувчидан ўқувчиларга ўқув материални амалий режада билдиришни талаб қилади, бу эса ўқувчиларнинг материални идрок этишига таъсир курсатади. Шунинг учун ўқув материални билдириш методларини танлашда ўқитувчи ўқувчиларнинг ишлаб чиқариш тажрибаларини, уларнинг ўқитилиш даврини, урганилаётган материалларнинг амалиёт билан боғлиқлигини ҳам эътиборга олиш зарур.

Ўқув материаллини билдириш методларини танлаш бир катор субъектив факторларга, жумладан, бутун ўқув гуруҳининг хусусиятларига, айрим ўқувчиларнинг индивидуал хусусиятларига боғлиқ.

Нихоят ўқув материаллини билдириш методларини ва методик усулларини танлашга ўқитувчининг педагогик тажрибаси, индивидуал сифатлари, иш услуби, яъни ўқитувчининг педагогик маҳорати анча таъсир этади.

Ўқувчиларни янги билимларни идрок этишга тайёрлаш.

Ўқувчиларни янги билимларни идрок этишга тайёрлаш усуллари куп, бу усуллардан кай бирин куллаш лозимлиги урганиладиган материални мазмунига, унинг канчалик муҳимлигига, ўқувчиларнинг канчалик тайёрланганлиги ва ўқитувчининг тажрибасига боғлиқ. Ўқувчиларни урганиладиган материал билан таништиришнинг энг куп таркалган усулларида бири ўқувчилар билан олган материаллар билан билиши керак булган материаллар орасига “куприк солиш” мақсадида, илгари урганилган материални асосий жойларини такрорлашдан иборат. Агар бундай боғланишлар аниқ бўлиб, ўқувчиларнинг англаши осон бўлса, янги материални ўқитувчининг узи қисқача эсга тушириши мумкин. агар урганилган материал билан янги материал орасидаги боғланишни чуқуррок куриб чиқиш лозим бўлса, ўқитувчи ўқувчилар билан сухбат утказди. Иккала холда ҳам асосий эътибор такрорланадиган материалнинг фактларига асосланган томонигагина эмас, балки ўрганиш керак булган материал билан боғланиш урнатишга каратиш лозим. Бунда айна фандан урганилган материал билан боғланишларни очишагагина эмас, балки ўқувчиларнинг бошқа фанлардан олган билимларига таяниш ҳам муҳимдир. Касб хунар мактабларида техника фанлари билан умумтаълим фанларининг урганиладиган материалларни бир бирига боғлаш алоҳида аҳамиятга эга.

Ўқувчиларни янги ўқув материаллини идрок этишга тайёрлашнинг муҳим элементи, уларга дарс мавзусини ва дарсдан кузда тутилган мақсадни билдиришдан иборат. Дарс мавзусини урганилаётган ўқув материаллининг моҳиятини, дарснинг мақсади эса ўқувчилар нимани ва кай даражада ушлаштириш лозимлигини белгилайди. Мақсаднинг куйилиши ўқувчиларни укиутвчи баён этадиган материални уйлаш, анализ қилиш ва умумлаштиришга, илгари олинган билимлар асосида янги билимларни мустақил излашга рахбатлантормоги лозим. Хар бир дарс учун мақсад танлаш ўқув материаллининг аниқ мазмунига боғлиқ.

Ўқувчиларни янги билимларни идрок этишга тайёрлаш мақсадида кинофильмдан лавҳа намоиш қилиб, уни изохлаб бериш, уларни илмий – оммабоп журналларнинг навбатдаги дарс билан боғлиқ булган кизикарли материаллари билан таништириш, илмий – техникавий кашфийт ёки ишлаб чиқариш илгорлари кулга киритган ютуқлар тўғрисидаги газетада босилган материаллардан мисол келтириш мумкин ва хоказо. Бўларнинг ҳаммаси ўқувчиларни муайян тарзда тайёрлайди, уларнинг янги материалга кизикишини оширади.

Агар ўқувчиларни янги билимларни идрок этишга тайёрлашни ички томондан эмас, балки ташки томонидан ҳам караш зарур. Ўқувчилар билимларни оптимал идрок этиш учун ўқув жараёни утказиладиган жойдаги санитария гигиена шароитлари каби факторлари ҳам (дарс бошланишидан олдин хоналарни шамоллатиш, оптимал даражани саклаб туриш, та-наффус вақтида ўқувчиларни нормал дам олишини таъминлаш) ҳисобга олиниши керак. Ўқувчиларнинг “старт” ҳолатини таъминлаш учун дарснинг бошланишини аниқ ташкил этиш: ўқувчиларни жой-жойига утказиш, дафтар, китоб ва бошқа керак яроқларини тахт қилиб куйиш катта аҳамиятга эга.

Ўқувчиларни ўқув материаллини идрок этишга тайёрлаш тўғрисида гапирилар экан, бирини дарснинг роли ва укиутвчининг ўқувчилар билан дастлабки алоқасининг роли хакида ҳам айтиши керак, чунки бўлар ўқитувчи билан ўқувчилар орасидаги бундан кейинги муносабатларни маълум даражада белгилаб беради.

Биринчи дарс ижобий эмоциялар ва фанга кизикиш ҳосил қилиши керак. Шу сабабдан энг кизикарли фактлар танлаш ва энг самараи методик усуллардан фойдаланиш зарур.

Ўқувчилар бундан кейинги машғулотлар янада кизикарли булишини кутишлари керак. Дарс материали бутун синф учун тушунарли булиши лозим. Бу хол барча ўқувчиларда кийинчиликларни енгил имкониятларига ишонч хосил қилади.

Дастлабки пайтларда ўқувчиларда ижобий фаолият ва активликни ривожлантиришда мутадиликка риоя қилиш даркор. Мустақил тажрибалар, “таркатма материал” билан ишлаш, мунозара элементлари ва бошқа “шовкинли” методларни эҳтиётлик билан тадбиқ этиш тавсия қилинади, чунки гуруҳни билмай туриб, ўқувчиларни назоратдан четда қолдириш мумкин. дастлабки танишишда уз мазмуни ва методикаси жихатидан равшан, кизикиш уйғотадиган сузлар бериш методидан, шунинг укиувчига янги тарбияланувчилари тўғрисида бой матекриал бера оладиган сухбат методидан фойдаланган маъкул. Шу билан бирга, сузлаб бериш ва сухбат методлари хатто биринчи дарсда ҳам диепроектор, магнитофон ва бошқа техника воситаларидан фойдаланишга имкон беради.

Ўқитувчи дарсда узини қандай тутиши жуда муҳим. Ўқувчилар сезиши мумкин булган ишончсизликка хатто жуда кичик бир хатонинг утказиб юборилишига йул қуйилмайди. Шу сабабли ўқитувчи узининг хар бир усули, харакати, сузини олдиндан тасаввур қилиши учун биринчи дарсига жуда пухта тайёргарлик куриши лозим. Бу нарса, айникса, дастлабки дарсларни, одатда, хаяжонланган холатда утказадиган ўқитувчиларга таалуклидир.

9-маъруза

Ўқитувчининг ўқув материалини оғзаки баён этиш методикаси

Ўқувчиларга ўқув материалини билдиришнинг асосий методларидан бири уз ичига : сузлаб бериш, тушунтириш, маърузани оғзаки баён этишдир. Бўларнинг хаммасида таълим беришнинг фақат бир воситасидан – ўқитувчи сузидан фойдаланилади.

Сузлаб бериш ўқув материалини хикоя тарзида баён этишни кузда тутати. Бу метод ўқув материали, асосан, тавсифи характерда бўлиб, мантиқий изчиллиги билан фарк қиладиган холларда кулланилади. Тушунтириш. Ўқув материалини оғзаки баён этишнинг кузда тутати. Тушунтириш жараёнида ўқитувчи солиштириш, таккослаш, дедукция, индукция, асослаш, қонуниятлар чиқариш ва шу кабилардан фойдаланилади. Тушунтириш, асосан, хусусий ва аниқ маълумотларни билдиришда кулланилади.

Маъруза, сузлаб бериш ва тушунтиришдан фаркли уларок, анча аниқ тузилган бўлади. Маърузалар, одатда ўқув дастурининг йирикрок, принципиал мухит масалалари юзасидан укилади. Маърузада ўқув материали яхлит ва изчиллик билан баён этилади, узаро боғланган тушунчалар, қонуниятлар системаси очиб берилади, курснинг турли мавзулари орасида ички боғланишлар урнатилади.

Маъруза сузлаб беришга караганда узок давом этади ва ўқувчиларнинг ёзиб боришини кузда тутилади. Маърузани эшитиш сузлаб беришни эшитишга караганда кийинрок, чунки купрок диққат эътиборни талаб этади. Методик усул нуктаи назаридан олганда сузлаб бериш, тушунтириш ҳамда маъруза жуда куп умумийликка эга, шу сабабли умуман оғзаки баён методикасини куриб чиқамиз ва хар қайси методнинг узига хос хусусиятларини кайд этамиз.

Оғзаки баён этишга тайёргарлик куришда шуни назарда тутиш зарурки, ўқувчилар янги материални, одатда, у тегишли мантиқий изчилликда қисм – порциялаб баён этилган такдирдагина анча самарали узлаштирадилар. Ўқув материалининг хар бир қисми нисбатан тугал мазмунга эга булиши керак. Баённи режалаштиришда материални асосий масалалар мумкин кадар кам бўладиган тарзда тузишга харакат қилиш зарур. Тажрибадан маълумки, ўқувчилар 2-3 та асосий фикрни осон, турт ёки бешта асосий фикрни кийинрок идрок этадилар, агар асосий фикрлар 8-10 та бўлса ўқувчилар анча кийналади.

Баён этишда энг кийини бошлангич қисмдир, шунинг учун ўқитувчи уни жуда пухта машқ қилиши зарур. Хамма вақт маълум ва аниқроқ материалдан бошлаб, секин аста янги материалга ўтиши лозим.

Ўқувчилар иш тажрибасида янги факт ходиса, қонуният ва воқеаларни тушунтиришни тузишнинг икки усули: индуктив ҳамда дедуктив усуллари қулланилади. Индуктив усулда ўқитувчи хусусийдан умумийга, дедуктив усулда эса, аксинча, умумийдан хусусийга боради. Бир материалнинг узини қупинча икки усул билан бериш мумкин.

Дедуктив усулда баёнэтишга вақт анча кам сарфланади, аммо бу усулни қуллаш учун ўқувчиларда дастлабки билимлар ва абстракт фикрлаш борасида маълум тажриба бўлиши зарур.

Баён этишнинг индуктив ёки дедуктив усулининг қулланилиши урганиладиган материалнинг мазмунига боғлиқ. Хикоя характеридаги материални индуктив асослашлар қуп бўлган материал қупинча дедуктив усулда баён этилади.

Шуни таъкидлаб ўтиш зарурки, тушунтиришнинг индуктив ва дедуктив усуллари «соф» ҳолда кам қулланилади. Одатда, ўқитувчилар ўқув материални баён этишда, урганиладиган масалаларнинг мураккаблиги ва муҳимлигига қараб бу усуллардан комплекс тарзда фойдаланилади.

Баён этишнинг гоёвий – сиёсий йуналганлиги нихоятда муҳим аҳамиятга эга. Дарсда таълим масалаларигина эмас, балки тарбия масалалар ҳам ҳал қилинади.

Ўқув материалларини қисм – порциялаб баён этиш тавсия қилинади. Бунда фикрлар фикрга, қисмдан қисмга мантиқан ўтиш дарсдан қуланган асосий мақсадни ўқувчилар эсига тушириш, материалнинг баён этилган ҳар бир қисмига яқин яшаш зарур. Бу шартларга амал қилиш баён этишнинг мантиқийлигини оширади. Баён этиш мантики ўқувчиларга тушунарли бўлишга ҳаракат қилиши лозим.

Баённинг тушунарли бўлишини ошириш учун: аниқ бўлиши лозим, чунки умумий мулоҳазалар, одатда, кийинроқ узлаштирилади; зарурат бўлмаса, ўқувчиларга тушунарсиз терминлардан фойдаланмаслик керак; жумлаларни имкони борида қисқа тузиш лозим; рақамли материални эҳтиёжсиз ишлатавермаслик зарур.

Баён этиш вақтида ўқитувчи такқослашда фойдаланса, ўқувчилар материални яхшироқ тушунади. Муваффақиятли баён этишнинг энг муҳим шarti ўқувчи баён этаётган ўқув материални идрок этиш ва тушуниб олиш жараёнида ўқувчилар эътиборининг тургун ҳамда фикрлаш фаолиятининг илгор бўлишидир.

Илгор педагоглар ўқувчилар эътиборини жалб қилиб туриш ҳамда фикрлаш фаолиятини илгорлаштиришнинг ҳар хил усуллари ва методик усулларида фойдаланадилар; бу усулларнинг самарадорлиги ҳар бир ярим ҳолда материалнинг мазмунига, гуруҳнинг жамоаси ҳамда тайёргарлигига, дарсда фойдаланиладиган жихозларга, ўқитувчининг индивидуал фазилатлари ва иш тажрибасига боғлиқ бўлади. Яхши педагоглар тажрибасини жамлаб, энг характерли методик усулларни курсатиб ўтиш мумкин.

Аввало, сузни курсатма қуланмалар, тажрибалар, меҳнат усулларини намойиш қилиш, дафтарлардаги ёзувлар, расм чизиш, схема, график ҳамда жадваллар тузиш, диафильмлар намойиш қилиш, магнитофонга ёзиб олганларни эшиттириш ва шунга ухшашлар билан уйғунлаштириш зарурлигини курсатиб ўтиш лозим. Уйғунлаштириш бамаъни бўлганда, табиийки, ўқувчиларни фаоллаштиради, материал яхши узлаштирилади, чунки бу ҳолда идрок этиш жараёнида ўқувчиларнинг бир неча хил сезиш органлари иштирок этади.

Ўқув материални баён этишга муайян вақт ажратилиши сабабли ўқитувчи дарсда мўлжаллаганларнинг ҳаммасини баён этишга улгулириш учун ҳаракат қилиш керак. Бунинг учун ўқитувчи:

дарсни уз вақтида бошлаши;

дарсга тайёргарлиш вақтида унинг айрим босқичлари учун кетадиган вақтни, агар зарур бўлса, айрим асосий масалаларга кетадиган вақтни тахминан белгилаб олиши ва дарс жараёнида ана шу регламентга риоя қилиши;

Ўқувчилардан қуйилган саволларга аниқ ва қисқа жавоб қайтаришни талаб этиши;

шахсан узи учун кизик булган масалаларни ортик даражада батавсил ва узок вақт баён этмаслиги лозим, акс холда аҳамияти кам булмаган бошқа масалаларни баён этишга вақт этишмай қолади;

дарс режаси ва конспектдан оқилона фойдаланиши, лекин уларга боғланиб қолмаслиги, фақат вақти - вақти билан узини тешириш мақсадида уларга қараб олиши зарур.

Хар қандай материални баён этиш сунгида ҳамиша яқун ясаш керак. Оғзаки баённинг яқуний қисми айтилганларни умумлаштириш ва яқун ясаш учун зарур. Баённинг хотима қисмида баён этилган материалнинг асосий жойларини яна бир бор айтиб ўтиш, энг муҳим жойларига ўқувчилар эътиборини қушмча равишда қаратиш, асосий хулосани такрорлаш керак.

10-март

Ўқитувчи нутқининг техникаси. Ўқувчиларни янги билимларни суҳбат методида баён этиш.

Ўқув материални ўқувчиларга мувофаккиятли етказиш учун ўқитувчи баён этиш методикаси билан бир қаторда нутқ техникасини ҳам яхши эгаллаган бўлиши керак. Нутқ техникаси, қўқчилик ҳолларда табиат инъоми бўлмай, балки уз устида тинмай ишлаш натижа-сидир.

Ўқитувчи ўқув материални хар хил тарзда баён этиб, бунда ижобий натижаларга эришишлари мумкин. Ўқитувчи муқамал биладиган, ўқувчиларнинг қўқур ва қўхта билим олишларига имқон берадиган методикагина яхши бўлади. шу муносабат билан нутқ техника-си юзасидан хар бир ўқитувчига бир хил даражада ва истаган ҳолда ярайверадиган методик маслахат бериш қийин. Шунинг учун илгор педагогик тажрибани умумлаштиришга асослан-ган баъзи тавсияларни қелтириб ўтамиз.

Аввало шуни назарда тутиш керакки, дарсда ўқув материални оғзаки баён этиш ташки са-марага мулжалланган нутқ бўлмай, балки ўқувчиларга янги билимлар баён этишидир.

Ўқув материални ўқувчиларга қараб, жонли тилда баён этишга харакат қилиш, «биз», «сиз», «биз сиз билан» қабимолқошлардан қўқроқ фойдаланиш, ўқувчиларнинг диққа-тига эътибор бериб туриш керак.

Ўқувчи нутқининг ифодали бўлиши учун мимика ва имо-ишоралар қатта аҳамиятга эга, қўнки улар баён этилаётган материалларнинг маънавий бўёгини қўчайтиришга, унга уз муносабатини билдиришга ёрдам беради. Аммо мимика, имо-ишораларга қаддан ташқари берилиб қетиш ярамайди.

ўқитувчи ўқув материални баён этар экан, унга бефарқ қарай олмайди. Бу нарсa ўқувчиларни ҳам бефарқ қарай олмайдиган қилади. Ўқитувчи баён этаётган материалнинг эмоционал бўёги ўқувчилар эътиборини активлаштирилади.

Таълим жараёнини ижобий эмоциялар асосида қўриш зарур. И. П. Павлов ижобий эмоцияларга бош мия қатта ярим шарлари махсулдор ишлашининг манбаи сифатида қарар эди. Психологлар ижобий эмоцияларни инсон фаолиятининг қўдратли стимули деб ҳисоблайдилар. Дидатика зерикиш таълимнинг ашаддий душмани эканлигини исбот қилган. Табиийки, баённинг эмоционал бўёги имқоиятлари қўп даражада фаннинг мазмунига боғлиқ. Гуманитар фанлар ўқитувчиларида бундай имқоиятлар, масалан, умутехника ва махсус фанлар ўқитувчиларни қараганда анча қатта. Бирок энг «қўруқ» фан ҳам жонли, қизикарли, жозибали тарзда баён этилиши зарур. Бунга эришиш воситалари жуда қўп. Бўлар жумласига тарихга қизикроқ саёҳат қилиш ҳам, қизикарли фактлар, амалда ишлатиладиган мисоллар қелтириш ҳам, солиштириш ҳам қиради ва ҳоказо.

Хар бир педагогнинг нутқ сифати ва овоз тембри хар хил бўлади. Тегишлича машқ қилиб, овознинг ёқимли бўлишига эриши мумкин. Нутқнинг индивидуал қамчиликларига, масалан, димоқдан сузлаш, сузнинг охириги қисмини «ўтиб юбориш» ва шу қабимолқошларга барҳам бериш зарур. Нутқни паразит сузлардан тозалаш лозим.

Ўқитувчи оловзининг узи бемалол гапира оладиган охангини аниқлаб олиши жуда фойдали. Бу охангдан четга чиқиш нутқни жонлантиради.

Нутқнинг паст баландлиги муҳим аҳамиятга эга. Ўқитувчининг аудиторияни тулдириб, энг охирги каторда утирган ўқувчилар ҳам эшитадиган овози нормал ҳисобланади. Бирок хаддан ташқари баланд овоз ўқувчиларни чарчатиб қуяди.

Нутқнинг тезлик ва баландлик даражасини, шунингдек, охангини ўқув материалининг кийинлик ҳамда муҳимлик даражасига қараб узгартириш зарур. Муҳим қонун қоидалар, тарифларни оддийроқ ёки иккинчи даражали материалга қараганда баландроқ овоз билван ва секинроқ баён этган маъқул. Ҳамма вақт аниқ ва равшан гапиришга ҳаракат қилиш лозим. Янги терминларни айниса аниқ айтиш зарур.

Таҷрибали ўқитувчилар ўқув материални баён этиш жараёнида айрим жумлалар орасида ва ҳар бир муҳим фикр ёки тарифдан кейин бир оз тухтаб-тухтаб оладилар. Бу ҳол ўқувчилар эътиборини оширади ва баён этилаётган материални тушиниб олиши учун вақт беради.

Нутқ техникаси ўқитувчининг кундалик иши натижасидир; уни доимо такомиллаштириб бориш учун қуйидагилар тавсия этилади:

бошқаларнинг қандай гапираётганини кузатиб бориш, ишдаги уртоклари, шунингдек, мажлис, маъруза, конференцияда гапирганлар нутқининг афзалликлари ва камчиликларини таҳлил қилиш лозим;

ҳамма вақт уз нутқини машқ қилдиришга интилиш керак; нутқни Юқори маданиятли ва техникали қилишнинг энг яхши усули мажлис, кенгаш, семинар, педогогик уқишларда кенг аудитория олдида нутқ сузлашдир.

Сухбат - ўқув жараёнини ташкил этишнинг савол-жавобли методи. Умумтехника ва маҳсус фанлар ўқитувчилари сухбатнинг иккита асосий туридан: асосий мақсади ўқувчиларга янги билимларни баён этишдан иборат булган сухбат ҳамда ўқувчиларнинг билимлари мустаҳкамладиган, тақрорладиган, текшириб қуриладиган ва баҳоландиган сухбатдан фойдаланадилар. Сухбатнинг ҳар бир тури учун уз методикаси ҳосдир.

Агар сухбатдан кузладиган мақсад янги билимларни билдиришдан иборат бўлса, ўқитувчи урганилиши керак булган масалани уртага ташлайди ва мантикий мулоҳазалар йули билан ўқувчиларни муайян ҳулосага олиб келади. Бунда ўқитувчи ўқувчиларни илгари олинган билимлар, кузатишлар, ҳаётий ва ишлаб чиқариш таҷрибасини тақрорлашга, ходисаларни солиштириш, таққослашга, уз фикрини баён этишга ундайди. Сухбатнинг асосий аломати – ўқув материалин муҳокама қилишда ўқувчиларнинг бевосита иштирок этиши сухбатнинг узига ҳос ҳусусиятларини белгилайди. Бундай сухбат жараёнида ўқувчиларнинг билимлари ва таҷрибаси сузлаб беришдагига қараганда анча самарали аниқланади ва фойдаланилади, материални узлаштириш жараёни туларок ҳамда оперативроқ назорат қилинади, илгари олган билимлари анча чуқурлашади, мустаҳкамланади. Жамоа сухбат умумий манфаатдорлик вазиятини яратади, ўқувчиларнинг эътибори ва кизкишини оширади, мушоҳадасини активлаштиради ташаббус ҳамда мустақилликни ривожлантиради, дарсда билимларнинг онгли равишда узлаштирилишини таъминлайди ва уй ишини осонлаштиради.

Илгор ўқитувчилар сухбатининг гоаявий мазмунига катта аҳамият берадилар, унинг имкониятларидан ўқувчиларни жамоалилик руҳида тарбиялаш, ўқувчилар билимини эътикодга айлантириш учун, билиш ва ижодий қучларини ривожлантириш учун кенг фойдаланадилар.

Сухбат ўқувчиларнинг янги билимларини идрок этишини таъминлабгина қолмай, балки бу билимларни тушуниб олиши ва системага солишга имкон беради ҳам. Аммо янги материални баён этиш методи булган сухбат, бир қанча афзалликларга эга булишига қарамай, педагогикада «соф холда» нисбатан кам қулланилади. Бунинг асосий сабаби шуки, ўқувчиларни янги материални узлаштиришга секин-аста олиб келиш жараёни қуп вақт олади ва ўқитувчининг маҳсус тайёргарлик қуришини: саволларни ўқув материалининг мантикига мувофиқ танлаш, таърифлаш, жойлаштиришни, ўқувчилардан қутилиши мумкин булган жавоблар ҳамда асосий ҳулосаларни уйлаб олишни, шунингдек анчагина вақтни талаб қилади.

Ўқувчилар урганиладиган материал юзасидан бир катор тайёргарликка эга булишлари кераклиги ҳам суҳбатдан фойдаланишни кийинлаштиради: суҳбатни «буш жойда» утказиб булмайди. Ўқувчиларнинг айнаи фан ёки бошқа фанлардан олган билимлари, кузатишлар, дарсликларнинг, справочникларнинг материаллини, журналлардаги маколаларни, техникавий ва технологик ҳужжатларни ўрганиш, ўқувчиларнинг ишлаб чиқариш таълими жараёнида ортирган тажрибаси, ҳаёт тажрибаси суҳбат манбаи бўлади.

Юқорида айтиб утилганлар асосида янги материални баён этиш методи булган суҳбатдан фойдаланишнинг баъзи шартларини аниқлаш мумкин:

энг муҳим, принципиал аҳамиятга эга булган материални суҳбат методида урганган маъкул;

суҳбат методида ўрганиш учун мазмуни аниқ мантиқий изчилликка эга булган материални танлаш зарур;

суҳбатда ўқувчилар билимни муайян системага келтириш, фанлараро боғланишни амалга ошириш, ўқувчиларнинг назарий билимлари билан ишлаб чиқариш тажрибалари уртасида боғланиш урнатиш учун фойдаланиш энг катта самара беради;

суҳбатни бошқа методлари: тушунтириш, китоб билан ишлаш, ўқувчиларнинг мустақил кузатишлари, намойиш қилиш, машқлар, лаборатория – амалий ишлар билан бирга кушиб утказган маъкул.

Суҳбатнинг мувафакиятли утиши куп жихатдан шу суҳбат темасининг тўғри танланишига ва конкрет ўқув вазифасига боғлиқ. Суҳбат темасини аниқ ифода бериш, ўқувчиларга билимларни узлаштириш учун яна нималар қилиш лозимлигини курсатиб бериш жуда муҳимдир.

Янги билимлар бериш мақсадида утказиладиган суҳбат индуктив ва дедуктив усул билан олиб борилиши мумкин.

Ўқитувчилар индуктив усулни ўқувчиларни узларида бор билимларга ва ишлаб чиқариш тажрибасига таяниб, мустақил ҳулосалар чиқаришга ва умумлаштиришлар қилишга олиб келадиган ҳолларда куллайдилар.

Ўқитувчи келтириб чиқарган ёки баён этилган коида, шарт, талабни ўқувчилар бошқа ҳолларга татбиқ эта бошлаган, ўқитувчи саволига жавоб бериб ва унинг топширигини бажариб, янги ходисаларни анализ қила бошлаган, мазкур коидани ана шу ходисаларга татбиқ этиш мумкинлиги тўғрисида мулоҳаза юрита бошлаган вақтда дедуктив усулдан фойдаланилади.

Суҳбатнинг самарали чиқиши учун ўқувчиларга бериладиган саволни тўғри танлаш, таърифлаш ва куйиш ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Эвристик, излаш суҳбадида саволларни ўқитувчи фаолиятининг формаси дебгина қарамаслик керак. Ўқитувчи уртага ташлаган ҳар бир савол ўқувчилар онгида тегишли савол тугдириши, пайдо булган ноаниқликларга барҳам бериш истаги ҳосил қилиши, янги ассоциацияга ундаши зарур.

Шу нуқтаи назардан қараганда, савол фикрнинг билиш билан билмаслик уртасида турадиган, янги мулоҳаза ҳамда тушунчалардан олдин келадиган ва айнаи вақтда уларнинг ҳосил булишига ёрдам берадиган алоҳида формасидан иборат, деб айтиш мумкин.

Ана шу асосланилганда, саволга нисбатан куйиладиган асосий талаб ўқувчиларнинг актив фикрлаш фаолиятини, зехнини устиришдан иборат. Бундан ташқари, саволларга нисбатан куйиладиган талабларни айтиб утиш зарур: қисқалик ва аниқлик; мақсадга мувофиқлик; мантиқий равшанлик ва оддийлик; суҳбатнинг бундан олдинги саволлари ва мавзуси билан боғлиқлиги; мазмун ва шаклининг аниқлиги; амалий йуналганлик; ўқувчиларнинг ишлаб чиқариш тажрибасини ҳисобга олиш.

Асосий қушимча, ёрдамчи саволлар бўлади. Асосий саволлардан кузда тутилиладиган мақсад - энг муҳим материални очиб бериш; қушимча саволлардан кузланган мақсад - асосий материални аниқлаштириш, унга аниқлик киритиш; ёрдамчи саволлардан кузда тутилиладиган мақсад - таниш маълумотларни ўқувчилар эсига туширишга ёрдам бериш, ўқувчилар фикрини зарур томонга қаратиш.

Янги материални суҳбат методида баён этишда ўқувчиларга бериладиган саволлар нихоятда хилма хилдир. Саволларнинг куйидаги гуруҳларини ажратиб курсатиш мумкин:

нарсаларни, уларнинг тасвирларини, ходисалар, жараёнлар, фактлар ва шу кабиларни солиштириш ҳамда таккослашга оид саволлар;

урганилаётган фактлар, ходисалар, жараёнларни умумлаштириш ва уларнинг муҳим аломатларини ажратиб курсатишга доир саволлар;

билимлардан бир хил вазиятларда фойдалана билишни аниқлаш учун бериладиган саволлар;

сабаби изохлашга оид саволлар;

исботлашга оид саволлар, «ха» ва «йук» эканлигига исботлар келтириш;

фанлараро боғланишни урнатишга оид саволлар;

тушунчааларни таърифлашга оид саволлар.

Ўқувчиларнинг жавобларига нисбатан куйиладиган талаблардан, аввало, онглилик ва асосланганликни айтиб утиш керак. Хар бир жавоб ўқувчининг фикрлаш мустақиллигини акс эттириши лозим. Ўқитувчи ўқувчилардан техника жихатидан ва адабий жихатдан саводли ифодаланган аниқ ҳамда равшан жавоб кайтаришни талаб қилиши шарт. Ўқувчиларнинг нутқ маданиятини тарбиялашга фикрлаш маданиятини тарбиялашнинг таркибий қисми деб қарамоқ лозим.

Суҳбатни ташкил этишга нисбатан куйиладиган талаблар, биринчи навбатда, саволлар куйиш усулларига ва ўқувчиларни жавоб кайтариш учун ундашга таалуклидир. Саволларни бутун гуруҳга бериш, сунгра ўқувчилар жавоб беришга тайёрланиши учун бир оз танаффус қилиш, шундан кейингина бирор ўқувчининг фамилиясини аташ тавсия қилинади.

Суҳбатнинг мантикий режасига катъий амал қилиш жуда муҳим. Саволлар билан жавоблар шундай тартибда келиши керакки, ўқувчилар мавзунинг изчиллигини ҳамма вақт сезиб турадиган булсин. Суҳбат жараёнида ўқувчилар эътиборини бутун урганилаётган материални тушуниш учун асосий булган факт ва хулосаларга қаратиш алоҳида аҳамиятга эга.

Ўқитувчи суҳбат ипининг учини хамиша уз қулида тутиб туриши керак. Шу билан бирга саволлар куйишнинг ва уларни таърифлашнинг илгари белгилаб куйилган тартибига қур-қурона амал қилиш ярамайди. Саволларни ўқувчиларнинг жавобларига қараб хар қила билиш, фикрларнинг боришини тартибга солиш, хар қайси ўқувчининг қучли ва қучсиз томонларини ҳисобга олиш зарур. Агар ўқувчи саволга жавоб кайтаришга кийналса, бошқа ўқувчини чақиришга шошилиш ярамайди, саволни ўқувчига тушунарлироқ булган янги вариантда бериш ва тўғри жавоб йуналтириш мумкин булган бирор фактни эслатиб утиш лозим. Аммо жавобни очик ойдin берувчи саволлар бериш ярамайди.

Суҳбатни якунлар яшаш билан тугаллаш зарур: ўқитувчи суҳбат жараёнида урганилган масалаларга аниқ таърифлар беради.

Хозиргача гап суҳбат олиб бориш усули тўғрисида борди, бунда саволларни ўқитувчи берди, ўқувчилар эса бу саволларга жавобларни уйлаб қурдилар ва ўқитувчи раҳбарлиги остида маълум хулосага келдилар. Суҳбатнинг бундай тузилиши энг типикдир. Лекин суҳбат жараёнида ўқувчилар ҳам савол бериши мумкин; ўқувчилар саволни ўқитувчига ҳам, гуруҳдаги уртокларига ҳам бериш мумкин. бундай методик усулнинг афзаллиги шундаки, биринчидан, ўқитувчи, саволнинг характериға қараб, ўқувчилар билимининг канчалик чуқур эканлиги, уларнинг билиш активлиги, кизикувчанлиги ва урганилаётган ходисаларни тушуниш даражаси тўғрисида бир фикрга келади; иккинчидан, қупинча чуқур, асосли савол бири бири билан кетма-кет боғланган бошқа саволларнинг узлуксиз занжиридан иборат бўлади; биринчи саволнинг ҳал қилиниши иккинчи, учинчи саволни келтириб чиқаради ва, шундай қилиб, ўқувчилар актив ишга жалб этилади. Бу ҳолда саволлар ўқувчилар билимлари ва кизиқишларининг чуқурлик мезонигина эмас, балки бу кизиқишни қувватлаб қурувчи восита ҳам бўлиб қолади.

Ўқитувчининг вазифаси саволларнинг мураккаблигини ва педагогик қимматини доимо ошира бориб, ўқувчиларни саволлар беришга ундашдан иборат. Ўқувчиларни савол беришга ундаш усулларидан қуйидагиларни таъкидлаб утиш мумкин: ўқитувчининг укиб чиқилган

матн, расм, курсатма кулланмага оид саволлар тузиш тўғрисида ўқувчиларга берадиган топшириги; жавоб кайтараётган ўқувчига, ўқитувчига саволлар беришни таклиф этиш; ўқувчиларни атайлаб муайян кийинчиликларга тукнаштириш ва хоказо.

11-маъруза

Ўқитишда кўрсатма қўлланмалар ва техника воситаларидан фойдаланиш

Ўқитувчилар ўқувчиларга ўқув материални баён этишда дидактиканинг энг муҳим принципларидан бири – курсатмалилик принципдан фойдаланадилар.

Ўқитишнинг курсатмалилигига сабаб инсоннинг фикрлаш хусусиятидир. Бу хусусият асосан аниқдан абстрактга томон ривожланади. Тушунчалар ва обстракт қонун-қоидалар аниқ кузатишлар натижаларига асосланса ҳамда улар билан мустаҳкамланса, анча осон ва тез шаклланади. Кишиларда тафаккурнинг ривожланиши уларнинг ёшига, ҳаёт ва иш тажрибасига ва бошқаларга боғлиқ. Аммо бизнинг тафаккуримиз ривожланишнинг қайси босқичида бўлмасин ҳамда биз канчалик мураккаб масалаларни урганмайлик, аниқ фактлар ва тимсоллардан ажралиб қолмаслигимиз керак.

Курсатмалилик принципи ўқитувчининг хилма хил ўқув қўлланмалари ва ўқитишнинг аудиовизуал (эшитиш, қуриш) техника воситаларидан фойдаланишда уларнинг педагогика жиҳатидан маъқул тарзда ясаилишида акс этади.

Курсатма қўлланмалар – ўқувчиларни урганиладиган объектлар, ходисалар, жараёнлар тўғрисида яққол тасаввурлар ҳосил қилиш методидида ўқитиш мақсадида ишлатиладиган воситалар. Узлаштириладиган билимлар характериға, ўқувчиларда мавжуд бўлган тасаввур, тушунча, ҳаёт ва иш тажрибасига, дарснинг аниқ вазифаларига қараб курсатма қўлланмалар ўқитишда ҳар хил ролни бажаради. Улар билимлар манбаи сифатида, шунингдек ўқитувчи сузлаб бериш, тушунтириш, суҳбат вақтида фойдаланадиган расм сифатида хизмат қилиш мумкин. Қўпинча, бу иккала вазифа комплекс тарзда қилиши мумкин.

Объект, ходиса ва жараёнларни кузатиб ўрганиш педагогика нуқтаи назаридан идеал ҳисобланади. Аммо урганилиши керак бўлганларнинг баъзиларидангина дарсда фойдаланиш мумкин ва маъқул. Шу сабабли, ўқув жараёнида тасвирий курсатма қўлланмалардан кенг фойдаланилади. Улардан қуйидаги ҳолларда фойдаланилади:

урганиладиган объектнинг асли жуда катта ёки жуда кичик бўлганда;

урганиладиган объект ёки ходисаларнинг аслини бевосита кузатиш мумкин бўлмаганда;

тушунчани график тарзда тасвирлаш талаб этилганда;

мураккаб объектларни оддийлаштириш ёки ишлаш жараёнини курсатиш зарур бўлганда.

Ўқувчиларга янги материални баён этишда курсатма қўлланмалардан тўғри ва уз вақтида фойдаланиш катта аҳамиятга эга. Педагогика фани ва илгор тажриба дарсда курсатма қўлланмалар намоиш қилишга оид методик талаблар ишлаб чиқди, бу талабларга риоя қилиш уларнинг дидактик қимматини оширади.

Аввало шуни эсда тутиш зарурки, курсатма қўлланмани намоиш қилиш – мақсад бўлмай, балки воситадир. Қўлланмани курсатиш эмас, балки у билан ишлаш керак.

Урганилаётган материалнинг мазмуни ва дарсга ажратилган вақт тақозо этган ҳоллардагина курсатма қўлланмани намоиш қилиш тавсия этилади. Дарсда намоиш қилинадиган қўлланмалар сони ўқувчилар ва ўқув материални сифатли узлаштириши учун оптимал бўлиши лозим; дарсда қўлланмалардан ҳаддан ташқари қўп фойдаланиш ярамайди.

Намоиш қилинаётганларини идрок этиш жараёнида ўқувчилар сезги органларининг қуриш, эшитиш, сезиш, зарур ҳолларда эса там билиш ва хид билиш органларининг қўпини жалб этиш керак. Ўқитувчи сузи билан курсатмалиликнинг тўғри қўшиб олиб борилиши кат-

та аҳамиятга эга. Курсатма кулланмаларни идрок этишнинг асоси биринчи сигнал системадир, аммо иккинчи сигнал система унинг сигналларига тартибга солувчи таъсир этади. Хар қандай курсатма кулланмалар намоёйиш қилинганда ҳамма вақт изох бериб турилади. Ана шу изох ўқувчининг эътиборини кулланмадаги асосий ва муҳим томонларга қаратишга, кузатилаётган мул объект ёки ходисалардан уларнинг моҳиятини ташкил этувчиларни ажратиблишга ёрдам беради.

Ўқитишнинг техника воситалари деганда, ўқувчиларнинг билим, ўқув ҳамда малакаларни узлаштиришини осонлаштириш ва унинг самарадорлигини ошириш ҳамда ўқитувчининг ўқувчиларга билим, ўқув ва малакалар бериш, уларни мустаҳкамлаш ҳамда текшириб куриш борасидаги меҳнатни енгиллаштириш учун фойдаланиладиган меҳнаткавий курилмалар жамламмаси тушунилади.

Ўқитишнинг техника воситалари жумласига ахборот беришда фойдаланиладиган техника (кинопроектор ва диапроекторлар, эпидиаскоп, фильмоскоп, магнитофон ҳамда телевизион курилмалар ва шу кабилар)гина эмас, балки тегишли техника билан бирга фойдаланиладиган узига хос ахборот элтувчиларнинг узи (кинофильмлар, диафильмлар, диапозитивлар, дастурлаштирилган топшириқлар туширилган тешик-тешик карталар туплами ва шу кабилар) ҳам қиради.

Ўқитишнинг техника воситаларининг имкониятлари, методлари ва ишлатилиши усуллари синчиклаб урганилгандагина ўқув жараёнида улардан самарали фойдаланиш мумкин бўлади. Хар бир ўқитувчи бу воситалардан фойдаланишни билиши, бу соҳада тегишли билим, ўқув ва малакаларга эга булиши керак. Билим юртида ўқитишнинг техника воситаларидан педагогика жихатидан тўғри фойдаланиш учун тегишли шароит яратилиши зарур.

Баъзи чет эл педагоглари ўқув жараёнида ўқитишнинг техника воситаларидан кенг куламда фойдаланиш ўқитувчининг машина ва уни бошқарувчи муҳандис билан алмаштирилишига олиб боради, деб ҳисоблайдилар. Бунда ўқитувчи ташкилотчи ролини бажаради, ўқитиш вазифаси эса техника воситаларига юкланади. Аммо ўқитиш жараёнида фақат билим берилибгина қолмай, ўқитувчи шахсининг мураккаб таъсири амалга оширилади ҳамки, бунинг натижасида ўқувчининг дунёқараши, ҳулқ – атвор нормалари шаклланади, шахсининг камол топиши содир бўлади. Бунга эса ўқитувчининг иштирокисиз эришиб булмайди: унинг ахлокий принциплари чуқур билимлар ҳамда кенг савия билан биргаликда хар гал такрорланмайдиган интеллектуал алоканинг шундай шароитини яратадики, бундай шароитсиз окибат натижада ўқитиш ва тарбиялашда муваффақият қозониш мумкин булмайди.

Дарсларда янги материални баён этишда ўқитувчи гуё эшиттириб фикрлайди, бунда у ўқувчиларга билим берибгина қолмасдан, уларга мантиқан фикрлаш, фан муаммоларини ҳал қилишга ижодий ёндошиш ўқувларини сингдиради. Ўқитувчи ўқувчилар учун билимлар манбаи ва ўқув жараёнини раҳбаригина эмас, балки таклид қилиш учун намуна ҳамдир. Ўқитувчини ўқитишнинг техника воситалари билан алмаштириш ўқув жараёнида жуда муҳим нарсани – ўқувчига педагог шахсининг таъсирини чиқариб ташлайди, бу эса ўқув жараёнини жуда қамбағаллаштириб юборади. Барча техника воситаларининг, шу жумладан, ўқитиш машиналарининг ҳам имкониятлари чекланган – улар фақат ўқитувчининг ўқувчиларга курсатадиган таъсирини оширадиган қуролдир.

Қасб – ҳунар мактабларида Юқори малакали уста ва ўқитувчилар, бой техникавий имкониятлар, ўқувчиларнинг техникавий ижодиёти кенг ривожланганлиги туфайли ўқув хоналарини ўқитишнинг техника воситалари билан жихозлашга, бу воситаларни билим юртларида тайёрлашга, саноатда ишлаб чиқарилган техника воситаларини такомиллаштиришга катта эътибор берилмоқда. Хоналарни ўқитишнинг техника воситалари билан жихозлаш ишида қуйидаги асосий техникавий-педагогик талабларга амал қилиш керак:

1. Ўқув кабинетларини ўқитишнинг техника воситалари билан жихозлашда ўқув жараёнида улардан комплекс тарзда фойдаланишини ҳисобга олиши зарур.

2. Ўқув хонасининг истаган жойида куриш ва эшитиш учун яхши шароит таъминлаш лозим.

3. Ўқув хоналарида уқитишнинг техника воситалари ишлатилганда шовкин манбаларини йукотиш керак.

4. Барча техникавий курилмалар пухта ва бузилмай ишлаши даркор.

5. Техника воситаларининг тузилиши ва ишлатилиши оддий булиши керак.

6. Ўқитишнинг барча универсал ва махсус техника воситаларидан биргаликда оқилона фойдаланиш лозим.

7. Ишлатилиши иктисодий жихатдан мақсадга мувофик булиши зарур.

Ўқув киноси – ўқитишнинг энг куп таркалган техника воситаси бўлиб, объект ҳамда ходисаларни ҳаракатда ва ривожланишда намоиш қилишга, материални текшириш ва умумлаштиришга, шунингдек, аниқ идрок этишдан абстракт идрок этишга утишга имкон беради. Ўқув фильмидан ўқитувчи ўқув материални баён этишида иллюстрация сифатида, шунингдек, ўқувчилар уни мутақил ўрганиши учун фойдаланиши мумкин.

Фильм билан ишлашнинг сунгги босқичида ўқувчилар саволлар беришига имконият яратиш керак. Жавоб кайтаришга фильм материални яхши билиб олган ўқувчиларни жалб этиш лозим.

Диафильм ва диапозитивлар, ўқув киноси каби, курсатмалилик воситаси ҳамда ўқувчилар билимларининг дастлабки манбаи булиши мумкин. купинча диафильмдан курсатмалилик воситаси сифатида фойдаланилади, бу ҳолда ясси курсатма кулланмаларга қандай талаблар қуйилса, диафильмларга ҳам шундай талаблар қуйилади. Диафильм ва диапозитивларга қуйиладиган узиға хос талаблардан қуйидагиларни курсатиб утиш керакки, касб-ҳунар мактабларида уларни тайёрлашда бу талабларни ҳисобга олиш зарур.:

диафильм ва диапозитивларнинг мазмуни, аввало, тасвирлаш йул билан берилиши керак;

субтитрлар (баёнлар, тушунтириш ёзувлари) ўқувчилар кузини чарчатмаслиги лозим;

рангли диафильмлардан ранг дидактик масалаларни ҳал қилишга ёрдам бера олган такдирдагина фойдаланиш даркор; қора ок тасвирдаги диапозитивлар серияларини комплекташда уларга рангли диапозитивлар киритган маъкул.

12-март

Ўқувчиларнинг китоб билан ишлаши. Ўқув материалининг баён этишни муаммоли қилиб тузиш

Ўқувчиларга фандан билим беришда ўқитувчи фойдаланадиган педагогик воситалар ҳазинасида китоб муҳим урин тутати. Умумтехника ва махсус фанларни ўрганишга татбиқан олганда китоб- асосий дарслик ёки ўқув кулланмаси, қушимча адабиёт, справочниклар, ГОСТ жадаллари, ҳар хил техникавий ҳужжатлар, махсус журналлар, илмий-техникавий ахборот органлари ҳамда хизматларнинг нашрлари, баъзи ҳолларда эса илмий- оммабоп адабиётдир. Ўқувчилар китобдан ўқитувчи дарсда баён этган ўқув матнриалларини мустаҳкамлайдилар ва такрорлайдилар. Китобда синф ва уйда ечиш учун масалалар, жавоб берилиши лозим булган синов саволлари келтирилади, текстга оид расмлар, мазмунини узилаштириб олиш зарур булган жадаллар, схемалар, графиклар, диаграммалар берилади. ўқувчилар ўқитувчининг топшириги бўйича китобдан ўқув материалининг муайян қисмини мустақил урганадилар. Аммо китобнинг ўқувчи, бўлажак ишчи ҳаётидаги роли шу билангина чекланиб қолмайди. Илмий-техника тараққиёти асрида, яъни ишлаб чиқариш техникаси ва технологияси такомиллашиб бораётган бир даврда малакали ишчи илмий-техника адабиётидан фойдаланиб, уз билимларини тулдириб бориши, барча янги, илгор нарсаларни билиб олиши зарур бўлади. шу сабабли ўқувчида китоб билан ишлай олиш малакаси ҳосил қилиш

умумпедогогика муаммосининг-шахс мустақиллигини ривожлантиришнинг бир қисми ҳисобланади.

Юқорида айтиб утилганидек, ўқувчиларнинг китоб билан ишлаши, оғзаки баён ва суҳбат билан бир каторда, янги ўқув материални билдириш методларидан биридир. Шу муносабат билан, дарс вақтида оғзаки баён ва китоб билан ишлаш орасидаги нисбатни аниқлаш муҳимдир. Бу методлар қуйидагича кушиб олиб борилиши мумкин: ўқитувчи бутун ўқув материални баён этади-ўқувчилар уни китобдан такрорлайдилар ва тушиниб оладилар; ўқитувчи фақат асосий масалаларни баён этади-ўқувчилар дастурда кузда тутилган колган материални мустақил урганадилар; ўқитувчи ўқув материали мазмунига мукаддима ва уни ўрганиш методикасини беради-ўқувчилар ўқитувчи раҳбарлигида, белгиланган режа асосида мустақил ишлайдилар; ўқитувчи ишни ташкил этади ва йўналиш беради-ўқувчилар кузда тутилган бутун топшириқларни мустақил бажарадилар.

Ўқитувчи бутун ўқув материални баён этадиган дарсларни бу материал муълако янги, ўқувчиларнинг билими ва амалий тажрибаси кам ёки ўқув материалнинг мазмуни кийин булган ҳолларда утказган маъкул.

Оғзаки баённи ўқувчиларнинг китоб билан ишлашига кушиб олиб боришнинг иккинчи варианты, яъни ўқитувчи фақат асосий масалаларни тушинтирадиган варианты, урганиладиган материал назарий жихатдан асослашни талаб қиладиган ва ўқувчилар бу материални мустақил ўрганишга ҳали тайёр булмаган ҳолларда кулланилади.

Ўқитувчи материалнинг мазмунига мукаддима ва уни мустақил ўрганиш методикасигина берадиган дарслар урганиладиган материал ўқувчиларнинг бундан олдинги билимларига таянадиган, айрим топшириқларга осон ажраладиган ва кабинетда зарур барча ўқув кулланимлари булган ҳолларда утказилади.

Ўқувчилар янги материални мутлако мустақил равишда китобдан урганиладиган дарслар урганиладиган масалалар ўқувчиларнинг аввалги билими ва амалий тажрибаси билан узвий боғлиқ булган, янги тушунчалар илгари урганилган материалдан келиб чиқадиган ҳоллардагина кулланилади.

Тажриба маълумотлари шуни курсатадики, ўқитувчининг ўқув материални оғзаки баён этишини ўқувчиларнинг китоб билан мустақил ишлашига кушиб олиб бориш айрим-айрим методда ўқитишга караганда ўқувчиларнинг асосий масалаларни узлаштиришини урта ҳисобда 10-15 %, маъновий фактик аниқликни эса бундан ҳам куп оширишга имкон беради.

Ўқувчиларнинг билимлари бевосита китобдан узлаштиришига оид мустақил ишлари дарсда ҳам, уйда ҳам утказилади. Табиийки, ўқувчиларнинг янги билимлар узлаштириш учун китоб билан мустақил ишлашини ташкил этишда, аввало, ўқувчиларда ишнинг бу турига олдиндан тайёргарлик бор-йўклиги ҳисобга олинади. Ўқувчиларда муайян билим запаси, китоб билан ишлаш ўқуви булиши керак. Шунинг учун материални китобдан мустақил ўрганишни ўқитишнинг анча кейинги босқичларига куйиш лозим.

Мустақил ўрганиш учун, даставвал, нисбатан оддий, ўқитувчининг махсус тушунтиришини талаб этмайдиган материални танлаш, ўқувчиларда тажриба тупланган сари материални ҳам секин-аста мураккаблаштириб бориш зарур. Ўқувчиларнинг китоб билан мустақил ишлашини фақат уқиш-тушуниш-эсда колдириш мақсадида эмас, балки муайян ўқув масалаларини ҳал қилиш учун зарур булган материални топиш, қуйилган саволларга жавоб кайтариш мақсадида ҳам ташкил этиш керак. Бу ҳолда ўқувчилар китоб билан ишлашнинг маъносини яккол тушунадилар ва ёдлаб олишга интилмайдилар.

Ўқувчиларнинг китоб билан ишлаш борасида урта мактабда орттирган ўқувларини, бошқа ўқувлари каби, шакллантиришда давом этиш зарур.

Ўқув материални баён этишда ўқувчиларнинг маъносига етиши ва ундан асосий фикрларни ажратиб ола билиши керак. Китоб билан ишлашга ўргатишининг дастлабки пайтларида ўқитувчи бир неча асосий савол куяди, бу саволларнинг жавобини ўқувчилар китобдан топадилар. Вакт утиши билан ўқувчилар уқилган материалдан асосий жойларини мустақил аниқлайдилар. Бунинг учун ўқувчиларни, аввало., тексни тўғри уқишга ўргатиш,

уларнинг этиборини шошилмай., яхши уйлаб укиш, ҳар бир параграф ёки булимдан кейин кичикрок танаффус қилиш, текстга илова қилинган чизма, расм, график ва схемаларни таҳлил қилиш зарурлигига қаратиш лозим. Китобдаги кийин, тушунилмайдиган жойларни такрор укиб чиқиш, зарур бўлган ҳолларда, такрорлаш вақтида уларга қайтиш учун, дафтарга белгилаб олиш керак. Ўқувчиларни китобни кулга қалам олган ҳолда уқишга, укиш жараёнида асосий қонун қоидаларни дафтарга ёзиб қуйишга, зарур жойларини қучириб олишга одатлантириш муҳим аҳамиятга эга.

Ўқилганлардан асосий фикрларни ажратиб олишга унинг режасини тузиш ёрдам беради. шунинг учун ўқувчилардан дарсда ҳам, уйда ҳам китоб билан мустақил ишлашда режа тузиб олишни талаб қилиш ва бу режани текшириб туриш керак. Режа тузиш учун топшириқ олган ўқувчи текстни уқир экан, дарҳол асосий фикрларни белгилаб олади, уларни бир-бирига мантиқан боғлайди; вақт утиши билан бу ҳол одатга айланади. Ўқувчиларни урганилаётган ҳодисалар, жараёнлар орасидаги ухшашлик ва фарқ аломатларини топишга, машина, механизм, асбоб ҳамда аппаратларнинг тузилиш принципини тушинишга, урганилган қонуниятлар асосида жараёнларнинг сабабини тушинтиришга ўргатиш зарур.

Китоб билан ишлаш жараёнида ўқувчилар справочник адабиётдан (справочниклар, техникавий талаблар, стандартлар ва шу қабилардан) маълумотларни мустақил топишга ва улардан фойдаланишга ўрганишлари керак, бу эса малакали ишчи учун жуда муҳимдир. Справочник адабиёт билан ишлашга ўргатиш ўқув ишининг бошқа турлари билан узвий боғлаб олиб борилиши даркор. Ўқувчилар справочник адабиётдан муайян ўқув ва ишлаб чиқариш масалаларини ҳал қилишда фойдаланганлиги сабабли справка материали билан ишлашга ўргатиш ҳам шундай ташкил этилиши керакки, ўқитувчи танлаган ёки тузган масалалар ўқувчиларни масалаларни ечиш учун барча зарур маълумотлар етишмайдиган ва справочник адабиётга эҳтиёж тугиладиган шароитга қуядиган бўлсин.

Дарслар справочник адабиётдан фойдаланишда ўқувчиларга у билан ишлашнинг раціонал усулларини: бунда режасидан тўғри фойдаланиш, керакли жадвал, график, формулани тез қидириб топиш, масалани ечиш учун зарур бўлган барча маълумотларни ёрдамчи дафтарга ёзиб олиш, тез-тез фойдаланиладиган бетларга қозғалтириш йулларини ва шу қабиларни ўргатиш зарур. Бу мақсадда дастлабки пайтларда махсус машқлар ўтказиш тавсия қилинади. Ўқитувчи дарсга зарур справочниклардан етарли миқдорда олиб келиши, ҳар бир қулай ҳолда ўқувчиларнинг бу справочниклардан фойдаланишига имконият яратиб бериши керак.

Ўқувчиларнинг китоб билан мустақил ишлашини ташкил этишда уларни расм, схема, график ва бошқа иллюстрациялардан фойдаланишга, уларда мавжуд бўлган илмий-техникавий маълумотларни олишга ўргатиш ҳам муҳим.

Ўқувчилар текстни укиб чиқиш жараёнида ҳам иллюстрациялар билан мустақил ишлари мумкин. Китобдаги расм, схема, график билан фойдаланган ишлаши учун ўқувчиларга махсус топшириқлар бериш ва китоб билан ишлаш тугагандан кейин бу топшириқларнинг қандай бажарилганлигини текшириб қуриш лозим.

Ўқувчиларни китобнинг иллюстратив материалидан фойдаланишга ўргатишнинг самардорлиг ўқитувчи тушинтириш вақтида худди шундай схема, жадвал ва графиклардан фойдаланган ҳоллардагина ортади. Бунда ўқувчилар тушинтиришнинг боришини бевосита китобдаги расмга, схемага, графикка қараб қозғалтириш имкониятига эга бўладилар. Ўқитишнинг бундай усулидан кабинетда эпидиаскоп бўлган тақдирдагина фойдаланиш мумкин, чунки ўқитувчи китобдаги иллюстрацияни ана шу эпидиаскоп ёрдамида экранга туширади.

Дарсликда ёки ўқув қуланмасида қасбни эгаллаш учун ўқувчи билиши керак бўлган асосий материалгина баён этилган бўлади. бу материал энг зарур минимумдир. Малакали ишчи умуман техника соҳасида ва уз қасби соҳасида қулга қиритилган энг янги ютуқлардан хабаржор бўлиши керак. Шунинг учун ўқувчиларга қушимча адабиётни ўрганишга оид топшириқлар бериш, синфда ва уй топшириги тарзида махсус журналлардан қучи етадиган мақолалар уқишни, илмий-техникавий ахборот материалларин ўрганишни ташкил этиш,

ўқувчиларда техника адабиётига кизикиш уйғшотиш, уларда шундай адабиёт билан ишлаш малакаси хосил қилиш зарур.

Ўқувчиларда техника адабиёти уқишга кизикиш хосил қилишнинг муҳим воситаси уларнинг урганилаётган материалнинг айрим масалалари юзасидан кичикрок марузалар тайёрлашидир. Бундай мурузалар даставвал тайёргарлиги юқорирок ўқувчиларга топширилади, сунгра бу ишга колган ўқувчилар ҳам жалб этилади. Ўқувчи ўқитувчи рахбарлигида маруза тайёрлар экан, махсус журнал ҳамда китоблар укийди, курсатма кулланмалар тайёрлайди, тажрибалар утказди ва хоказо. Бўларнинг хаммаси ўқувчилар билимларини чуқурлаштиради ва уларда техника адабиёти уқишга кизикиш пайдо қилади.

Ўқув жараёнини янада такомиллаштиришнинг асосий йўналишлари ўқувчиларнинг билиш фаолиятини активлаштириш, мустақиллигини ривожлантириш, ўқитишнинг энг самарали форма ва методларидан фойдаланишдир.

Илгор ўқитувчилар ўқув жараёнининг янги структурасини тобора кенг тадбиқ этмокдалар. Бу структурага кура, билимларни узлаштириш ва ўқув ҳамда малакалар хосил қилиш ўқувчиларнинг мустақил амалий ва аклий фаолиятлари натижасида содир бўлади. Муаммоли вазиятлар яратиш, уларни ҳал қилиш йулларини излаш ва аниқлаш, муаммони ҳал қилиш жараёнининг узи, чиқарилган хуласаларни канчалик тўғри эканлигини амалда текшириб куриш ўқув жараёнининг муҳим элементлари бўлиб колмокда.

Муаммоли жараён хосил қилиш ўқувчилар актив аклий фаолиятнинг зарур шартидир. Ўқувчи олдиға муайян вазифа куйилади, бу вазифа унда кизикиш уйғотади ва ўқувчи бу вазифани ҳал қилишға уринади, аммо уз билимлари ҳамда тажрибалари етарли даражада тула ва чуқур эмаслигини пайкайди, яъни аниқ кийинчиликка дуч келади. Ўқувчида хосил булган вазиятдан чиқиш йулини топишдек ички эхтиёж пайдо бўлади, кийинчиликни хис этиш пайдо булган шароитни анализ қилишға ва куйилагн масалани ечиш йулларини топишға ундайди. Шундай қилиб, билиш лозим булган ва амалий вазифалар билан ўқувчиларнинг билимлари даражаси орасида зиддиятлар пайдо бўлади, бу зиддиятлар юзаға келган кийинчиликни бартараф этишға каратилган интенсив фикрлаш фаолиятини уйғотади.

Ўқув материалини баён этишнинг муаммоли тузилишини чуқуррок билиб олиш учун фикрлаш жараёнининг баъзи қонуниятларини куриб чиқамиз. Бу соҳада олиб борилган экспериментал тадқиқотлар шуни курсатадики, фикрлаш ва янги билимларни узлаштириш жараёни қонуниятлари бир-бириға маълум даражада тўғрикелади. Фикрлашдаги ҳаракатлар нарсани, ходисани узгартиришнинг шундай амалий ҳамда назарий усулларини уз ичға оладики, бўлар унинг янги хоссалари ва янги нисбатларини пайкашға олиб келади. Фикрлашнинг асосий вазифаси янги билимларни ва янги ҳаракат усулларини эгаллашға имконият яратишдан иборат. Шу билан бирға, инсоннинг билимлари тафаккурининг пировард натижаси, билишнинг асосий воситасидир. Инсон янги нарсани узига илгари маълум булган нарса асосида билади. Инсон маълум булган нарсаға таянибгина узининг билиш фаолиятида илгари силжийди. Инсоннинг билимлари канчалик аниқ ва чуқур бўлса, унинг фаолияти шунчалик мукамал, меҳнати унумли бўлади.

Инсон билимлар системасини билиб олар экан, айна замонда бу билимларни ишлаш усулларини, амалий ва назарий масалаларни ечишда билимлардан фойдаланиш учун зарур бўладиган интеллектуал ҳаракатларнинг мураккаб системасини ҳам узлаштиради. Фикрлашдаги ҳаракатларни «дилда» бажаришға каратилган аклий операциялар системаси, дебгина тушиниш ярамайди. Тафаккур амалий ёки назарий ҳаракатдан ажралмасдир, у инсоннинг бутун фаолиятиға хизмат қилади, инсон уз олдиға вужудға келадиган муаммоларни ечишнинг тайёр усулларига эға булмаган ёки ҳаракатларни бажаришнинг янги усулларини топиш зарур булган холларда унинг фаолиятини тартибға солишға ёрдам беради.

Фикрлаш жараёни амалға ошадиган асосий форма муаммоларини, яъни билиш лозим булган, ечилиш йули номаълум ёки мавжуд билим ҳамда малакаларни янги, одатланилмаган шароитда тадбиқ этишни талаб қиладиган интеллектуал ва амалий вазифаларни ҳал қилишдан иборат.

Ўқитишда тафаккурнинг вазифаси шундан иборатки, у янги ҳаракат усуллари ва узлаштирилиши лозим бўлган янги билимларни «кашф этишга» хизмат қилади. Ўқитиш жараёнида тафаккур бу вазифани фикрлаш заруриятини, яъни илгари маълум бўлмаган билимларни ёки ҳаракат усуллари «кашф этиш» ёки узлаштиришни талаб этадиган вазифани бажариш вақтида ўқувчида пайдо бўладиган психик ҳолатни келтириб чиқарадиган муайян вазиятлар шароитида бажаради. бундай вазиятлар ва уларга мос келадиган вазифалар муаммолари вазият ҳамда вазифалар деб аталади.

Янги билимларни узлаштириш жараёни муайян муаммони ҳал қилинишидан иборат фикрлашнинг намоён бўлиши экан, янги билимларни узлаштиришнинг ҳар бир элементи- бу, муаммолари вазиятларнинг ҳал қилиниши, деб айтиш мумкин. Буни фикрлашнинг психологик қонуниятларидан ўқитиш жараёнини бошқариш учун фойдаланиш масалаларига бағишланган барча тадқиқотлар тасдиқлайди. Бу ҳулоса ўқувчиларнинг мустақил равишда билимлар олиш жараёнини бошқариш мақсадида муаммолари вазиятлар системасини ишлаб чиқиш ва уни тадбиқ этишни назарда тутади.

Муаммолари вазиятни ҳал этиш асосида ташкил қилинган ўқув жараёни педогогикада муаммолари ўқитиш деб аталади. Муаммолари ўқитиш вақтида ҳамма вақт масала (муаммо) қўйилади ва ҳал қилинади. Бу муаммо савол, топшириқ, масала тарзида берилади. Аммо ўқитишда, шу жумладан, ўқув материални узлаштиришдан олдин савол ва масалалардан фойдаланиш муаммолари ўқитиш шартларига ҳамма вақт ҳам тўғри келавермайди. «Муаммолари вазият» ҳамда «масала» тушунчаларининг маъноси бир хил эмас. «Масала» тушунчаси билан ҳаракатнинг баъзи объектив бериладиган характеристикаларига белгиланади, иштирок этувчи шахс- субъект эса қўйилмайди. Масалани ечиш жараёни изланаётган зарур нарсанинг топилишини таъминлайдиган масала шартларини узгартириш системасидан иборат. Қўпчилик ҳолларда масала маълум бўлган билим, ўқув ва малакаларни бевосита тадбиқ этиш асосида бажарилади ёки ҳал қилинади.

Муаммолари вазият- субъект (ўқувчи) билан объект (масала) узаро таъсирининг узиғ хос тури. Муаммолари вазият аввало ўқувчининг фан тўғрисида, топшириқни бажариш усуллари ёки шартлари тўғрисида янги билимларни «кашф этишни» (узлаштиришни) талаб этадиган вазифани бажариш жараёнида пайдо бўладиган муайян психик ҳолатни характерлайди. Агар масалани ечишда ўқувчи ҳаракатларни ўқитувчи курсатмасига биноан бажариб, уни ҳамма вақт ҳам «қабул қила» олмаса, муаммолари вазият вужудга келишининг муқаррар шarti янги хосса ёки ҳаракат усулини очиш зарурати бўлади. Бундай зарурият бевосита амалий шароитлар билан ҳам, ижтимоий эҳтиёжлар билан ҳам белгиланиши мумкин.

Муаммолари вазиятлар яратишда педогогика фани ишлаб чиққан ҳамда амалда текшириб қўрилган қўйидаги қоидаларга амал қилиш зарур.

1. Муаммолари вазият яратиш шундай амалий ёки назарий масалани назарда тутадик, бу вазифани бажаришда ўқувчи узлаштирилиши керак бўлган янги билимлар ёки ҳаракатларни «кашф» этиш лозим.

2. Масала қўйидаги шаклларда берилиши мумкин: савол шаклида, бунда маълумотлар сурок гапга киритилган бўлади; бунда саволнинг таърифи, унинг моҳияти вазифани бажаришда ўқувчида пайдо бўладиган реал саволга мос келиши керак;

топшириқ шаклида, бундай масалада ҳулоса чиқариш, ниманидир тушинтириш, асослаш таклиф этилади.

3. Масала ҳамиша ўқувчининг билим ва ўқувларига асосланиши лозим. Улар савол ёки вазифанинг моҳиятини, тўб мақсадини ва ечиш йўллари тушуниш учун етарли бўлиши керак.

4. Ўқувчига таклиф этиладиган муаммолари вазифа ўқувчининг интеллектуал имкониятларига мос келиши зарур. Вазифанинг қийинлик даражаси иккита асосий курсаткич: узлаштирилиши керак бўлган ўқув материалнинг янгилик даражаси ва унинг умумлаштирилганлик даражаси билан баҳоланади.

5. Одатда, муаммолари вазифа узлаштирилиши лозим бўлган ўқув материалдан олдин берилиши даркор. Аммо ўқувчиларда муаммолари вазифани ҳал қилиш учун етарли дара-

жада билим ва ўқувлар булмаса, уларга зарур маълумотларни баён этиш ёки уларни муайян ҳаракатларга ўргатиш лозим. Бундай ҳолларда ўқитувчи жараёнларнинг хусусиятлари, аниқ маълумотлар ва шу кабиларни айтиб беради, ўқувчилар эса ана шу маълумотлар асосида, урганиладиган ҳаракатларнинг умумий қонуниятларини, бажариш усуллари ҳамда шартларини ижодий узлаштирадilar.

6. Ўқувчиларнинг муаммоли масалалар ечиш йули билан янги билимларни узлаштириш жараёнига ўқитувчи доимо бевосита раҳбарлик қилиши керак. Ўқитувчи муаммоли вазият юзага келтиради, масалани таърифлайди, шундан кейин ёрдамчи саволлар бериш, аниқликлар киритиш, баъзи нарсаларни айтиб бериш йули билан ўқувчиларга талаб этиладиган қонуниятларни мустақил тушуниш ҳамда таърифлашга, қилинадиган иш усули ёки шартини топишга, зарур хулоса чиқаришга ёрдам беради.

7. Билим ва ҳаракатларнинг маълум даражада мураккаб системасини муаммоли узлаштиришни таъминлаш учун муаммоли вазиятлар яратишда муайян системага риоя қилиш керак:

мураккаб топшириқни анча майда, хусусий топшириқларга бўлиш зарур; баъзи ҳолларда асосий масала бир неча дарс ёки, ҳатто, бутун бошли мавзу доирасида ягона бўлади ва хусусий вазибалар сифатида ечилади;

ҳар хил муаммоли вазиятлар учун хос булган дидактик функцияларни фарк қилиш керак: мавзунини ўрганиш бошида ҳосил қилинадиган биринчи муаммоли вазият ўқувчиларда урганилаётган умумий қонуниятни узлаштириш учун эҳтиёж уйғотиши даркор; шундан кейин аниқ муаммоли вазиятлар системасининг ҳаммаси шу асосий масалани очишга хизмат қилади;

муаммоли вазиятлар шароитида ўқитувчи баён этадиган ўқув материалини ва ўқувчилар мустақил уздаштирадиган материални аниқлашга дифференциалланган тарзда ёндошиш керак; бир дарснинг узида, одатда, иккала типдаги материалдан фойдаланилади.

Муаммоли ўрганиш учун очик ойдин ифодаланган сабаб-натижалар боғланган, энг муҳим сифатларни, ҳодисаларни, муносабатларни умумлаштиришни, қонуниятларни аниқлашни талаб этадиган материал, яъни асос характеридаги материал танлаб олинади. Ахборот ҳикоя режасидаги аниқ материални ўқитувчининг узи баён этади. Шу сабабли педогогика адабиётида муаммоли ўқитишни тавсифлашда учрайдиган «муаммоли дарс» терминидагула кушилиб булмайдил.

Хотимада шунини таъкидлаб утиш зарурки, дарсда муаммоли вазиятлар ҳосил қилиш оқибат натижада аниқ ўқув материалини онгли равишда узлаштиришга қараганда анча куп нарсани билишга ёрдам беради, чунки ўқувчилар уларни ҳал этиб, фикрлашга, мулоҳаза юритишга, хулосалар чиқаришга урганадилар. Ўқитишнинг бундай усули инсонни актив, ижодий уйлайдиган қилиб тарбиялашга ёрдам беради.

13-март

Билим, ўқув ҳамда малакаларни баҳолашни рейтинг тизими

Рейтинг тизимини жорий этилишининг мақсадлари.

Ўзбекистон Республикасининг «Қадрлар тайёрлашнинг миллий дастури» ҳамда Вазирлар Маҳкамасининг 204-сонли қарорида қўзда тутилган Рейтинг тизими урта махсус, касб-ҳунар таълими давлат таълими стандартларининг таркибий қисми бўлиб, уни бажарилиши барча академик лицейлар ва касб-ҳунар коллежлари учун мажбурийдир деб белгилаб қўйилган.

Таълим соҳасида рейтинг тизимини қўлланилишида асосан қуйидаги мақсадлар қўзда тутилган:

- рейтинг тизими ўқувчилар билим курсаткичлари даражасини, малакасини шакллантириш, ўқувчини уқишга ва фойдали меҳнатга булган муносабатини объектив комплекс баҳолаб беради;
- рейтинг, ўқувчи шахсини сифат курсаткичини аниқлайдиган сонли курсаткичдир;
- Ўқувчиларни доимий баҳолаш ва улар олган баҳоларни таккослаб бориш;
- Ўқувчиларда уқишга интилишга ва узаро беллашишга имкониятни шакллантириш, уларни шу руҳда тарбиялаш;
- Ўқув юртларида ишлаб чиқариш таълими усталари ҳамда ўқитувчиларнинг педагогик фаолиятини тўғри баҳолаш;
- Ўқувчилар билим савияси ва малака кўникмаларини ҳаққоний баҳолаш;
- Ўқувчиларни дарсларга катнашиш интизомини яхшилаш ва уларнинг фанлар бўйича узлуксиз тайёргарлигини ташкил этиш;
- Ўқувчи ва ўқитувчининг уз фаолиятини олдиндан режалаштириш, ўқув жараёнининг боришини тезкор таҳлил қилиш, уз фаолиятида зарурий узгартиришлар киритиш имкониятини яратиш.

Рейтинг тизими Юқорида санаб утилган мақсадларни узида мужассамлаштирган бўлиб, ўқувчиларнинг билим сифатини ҳаққоний баҳолаш, уларнинг билимини узаро таккослаш орқали ўқув жараёнида мусобака, яъни беллашиш мухитини яратиш имконини беради.

Рейтинг тизимининг мазмуни.

Рейтинг тизимида ўқувчиларнинг билими доимий равишда назорат қилинади ва баҳолаб борилади. Рейтинг назорат тизимининг асосида ўқув режасига киритилган ҳар бир фаннинг ўқувчи узлаштиришининг сифат курсаткичларини баллар билан баҳолаш ётади.

Ҳар бир ўқитувчи уз фани бўйича рейтинг тизимини лойиҳалаштиришда қуйидагиларга асосланиши керак:

1. Ҳар бир фан бўйича семестр давомида ўқувчи туплаши мумкин булган максимал бал 100 баллни ташкил этади;
2. Ҳар бир фан учун ажратилган максимал бал назорат турлари бўйича қуйидагича таксимланади:

Жорий назорат (ЖН) бўйича 60%, яъни 60 бал;

Оралик назорат (ОН) бўйича 20%, яъни 20 бал;

Якуний назорат (ЯН) бўйича 20%, яъни 20 бал.

Бу баллар баҳо ва фоиз жихатидан қуйидагича таксимланади:

мах. Бал.	Баҳолар, фоизлар, баллар			
	«кониқарсиз» 54,9 %	«урта» 55%-69,9%	«яхши» 70%-84,9%	«аъло» 85%-100%
100	0-54,9	55-69,9	70-84,9	85-100

3. Жорий назорат (ЖН) – оғзакий суров, семинарлар, ёзма ишлар, лаборатория ишлари, техникавий диктант, курс лойиҳалари, уй вазифаси, тест суровлари, карточка суровлари, мустақил ишлар ва хоказо, яъни сиз амалиёт давомида кулланиладиган барча суров турларини уз ичига олади. «ЖН»да утказиладиган суров турларини қуйидаги қисқартирилган кодлар билан белгилаш мумкин:

Т - тест суровлари;

О - оғзаки суров;

К - карточка суров;

Л - лаборатория иши;

М - масала ечиш;

У - уй вазифаси;

К_л - курс лойиҳаси;

Ё - ёзма иш;
 Т_д - техникавий диктант;
 А - амалий иш;
 М_к - муаммолар куйиш;
 М_и - мустақил иш.

4. Баъзи суров турларининг хусусиятларига, уларни утказиш имкониятларига караб ва барча ўқувчиларни шу суров тури бўйича бир машғулотда назорат қилиш имконияти йуклигини эътиборга олиб, режада шу суров турларини иккичи машғулотдан бошлаб утказиш режалаштириши мақсадга мувофикдир.

5. Курс лойиҳаларига максимал балининг 20-40%ни ажратиш мақсадга мувофикдир.

6. Оралик назорат (ОН) семестр давомида 2-4 марта мақсадга мувофикдир.

Бу назорат фаннинг маълум бир булими якунлангандан кейин асосан тест асосида семестр уртасида ва охириги ҳафталарида утказилади.

7. Якуний назорат (ЯН) - семестр якунида тест асосида утказилади ва утилган барча боб ва мавзуларга таалукли барча саволларни камраб олиши лозим. Бу назоратга «ЖН» ва «ОН» бўйича йигилган бали максимал балнинг 60 % дан кам булган ўқувчилар ва рейтинг балини яхшилашхохишини билдирган ўқувчилар киритилади. Рейтинг бали «ЖН» ва «ОН» бўйича 60 балдан куп бўлаган ўқувчилар «ЯН» ни топширишни хоҳламаса, у ҳолда журналга улар жамлаган бал қўйилади.

8. Ишлаб чиқариш таълими ва амалиёти учун ҳам максимал бал 100 бал бўлиб, рейтинг тизими уларнинг узига хос хусусиятларини эътиборга олган ҳолда намунадагидек лойиҳалаштирилади.

9. Диплом ишлари ва лойиҳалари учун ажратилган бал ҳамда давлат имтиҳонлари учун ҳам максимал бал 100 бал қилиб белгиланади.

Диплом ишлари ва лойиҳаларга ажратилган максимал бал қўйидагича тақсимланади:

- диплом иши ёки лойиҳа раҳбарига – 30 бал;
- рецензетга – 20 бал;
- давлат малака комиссиясига – 50 бал.

Диплом ҳимоясида малака комиссиясига ажратилган 50 балнинг 60 %ни олган ўқувчигина ҳимоя қилинади.

Ўқувчиларнинг рейтинг тизими бўйича туплаган умумий балларини ҳисоблаш.

Энг яхши ўқувчини аниқлаш ва ўқувчилар билимини узаро таққослаш учун ҳар бир фанга ўқув жараёни режасида ажратилган соатларни ҳам ҳисобга олиш керак.

Ўқувчиларнинг ҳар бир фан бўйича туплаган бошланғич максимал бали қўйидаги формула билан аниқланади:

$$P_{\text{бк}} P_{\text{жн}} K P_{\text{он}} K P_{\text{ян}} K 60 K 20 K 20 K 100 \quad (1)$$

Ўқувчиларнинг ҳар бир фан бўйича туплаган бошланғич рейтинг бали қўйидаги формула билан аниқланади:

$$P_{\text{убк}} P_{\text{ужн}} K P_{\text{уон}} K P_{\text{уян}} \quad (2)$$

Бу ерда $P_{\text{ужн}}$ – ўқувчининг «ЖН» та туплаган реал бали; $P_{\text{уон}}$ – ўқувчиларнинг «ОН»да туплаган реал бали; $P_{\text{уян}}$ – ўқувчининг «ЯН» та туплаган реал бали.

Ўқув жараёни режасида ҳар бир фан учун ажратилган соатларни ҳисобга олган ҳолда ўқувчининг ҳақиқий рейтинг балини аниқлаш учун қўйидаги формуладан фойдаланамиз:

$$P_{\text{хк}} P_{\text{убк}} K P_{\text{ф}} \quad (3)$$

Бу ерда: $K_{\text{фк}} C / 100$ – фан коэффиценти бўлиб, ўқув жараёни режасида маълум бир фан учун ажратилган соатларга боғлиқ;

C – ўқув жараёни режасида маълум бир фан учун семестрда ажраилган соатлар сони.

Ўқувчининг маълум фанлар бўйича туплаган рейтинг балларини аниқлагандан сунг барча фанлар бўйича умумий рейтинг балини қуйидаги формула билан аниқланади:

$$P_y \cdot K P_{x1} K P_{x2} K P_{x3} K \dots K P_{xn} \quad (4)$$

бу ерда: n – фанлар сони.

Бу формула гуруҳда энг яхши ўқувчини аниқлашга имкон беради, лекин курсда, кол-лежда энг яхши ўқувчини аниқлаш учун қуйидаги формуладан фойдаланилади:

$$P_n \cdot K P_{yp} / P_{ym} \cdot 100 \quad (5)$$

Бу ерда P_n - ўқувчининг нисбий рейтинг бали:

P_{yp} - ўқувчининг фанлар бўйича туплаган умумий реал бали.

P_{ym} - ўқувчининг фанлар бўйича туплаши мумкин булган максимал бали.

14 – маъруза

Ишлаб чиқариш таълими. Амалиётларнинг мақсади ва таълим жараёнидаги ўрни

Бакалавриат йўналиши бўйича ўқув юкламасининг максимал ҳажми ҳамма турдаги аудитория ва аудиториядан ташқари ўқув ишларини ўз ичига олган ҳолда ҳафтасига 54 соат белгиланади

Кундузги ўқув бўлимига мажбурий аудитория машғулотларининг максимал ҳажми ҳафтасига 36 соат белгиланади.

Сиртки ўқув бўлими аудитория машғулотларининг ҳажми кундузги ўқув бўлими аудитория машғулотлари максимал ҳажмининг 30 фоиз миқдорида белгиланади.

Бир ўқув йилидаги таътиллар вақтининг умумий ҳажми 7-10 ҳафта

Ўқув юкламаси умумий ҳажмининг таълим фанлари блоклари бўйича тақсимланиши қуйидагича:

- гуманитар ва ижтимоий -иқтисодий фанлар- 23 % гача;
- математик ва табиий фанлар -23% гача;
- умумкасбий фанлар -50% гача;
- ихтисосий фанлар - 10% гача;
- факультетив фанлар - 5%гача

Олий таълим муассасидаги таълим жараёни давлат таълим стандартларини амалга оширишни таъминлайди.

Олий таълим муассасаларида ўқув машғулотларининг қуйидаги турлари жорий қилинган: маъруза, маслаҳат, семинар, амалий машғулот, лаборатория иши, назорат иши, коллоквиум, мустақил иш, амалиёт, курс лойиҳаси(иши), малака битирув иши.

Бакалавриат йўналишининг ўқув режасида қуйидаги амалиётлар белгиланган:

- танишув амалиёти
- малакавий амалиёт

- педагогик амалиёт. Талабалар педагогик амалиётларини касб-хунар коллежларида ўтайдилар. Шунинг учун бундай амалиёт талабаларнинг мустақил фаолият кўрсатиш қобилиятини ривожлантириш ва педагогик фаолият билан амалда яқиндан танишишга йўналтирилгандир.

- битирув олди амалиёти. Битирув олди амалиёти ўқув жараёнининг ажралмас қисми бўлиб, уни талабаларга бўлғуси бакалаврларнинг фаолият йўналиши тўғрисида аниқ та-

саввурга эга бўлишлари, битирув малакавий ишлари мазмунини ёритишда бевосита ўқув ва ишлаб чиқариш шароитларини тўла эътиборга олган ҳолда ёриш мақсадида ташкил этилади

Талабалар амалиётлари барча турлари давлат ва нодавлат корхоналар ва ташкилотларда улар билан олий таълим муассасалари ўртасида тузилган шартномаларга биноан, ўқув режалари ва «Ўзбекистон Республикаси олий таълим муассасалари талабаларининг малакавий амалиёти ҳақида намунавий Низом» га мувофиқ ўтказилади.

Мазкур Низом Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида» ги қонун ва Кадрлар тайёрлаш миллий дастури талабларига мос равишда ишлаб чиқилган. Унда олий таълим муассасалари талабаларининг малакавий амалиётларни ўтказиш шакллари, тартиби ва услублари белгиланган.

1. Бакалавриат йўналишлари ва магистратура ихтисосликлари бўйича мутахассислар тайёрлашнинг муҳим қисми бўлагн талабалар амалиёти- илғор корхона, муассаса ва ташкилотларда ўтказилади.

Талабалар амалиёти бакалавриат йўналишлари ва магистратура ихтисосликлари фанларининг назарий қисмини мустахкамлаш учун зарур бўлган, ўқиш жараёнининг бевосита ишлаб чиқариш шароитларида ўтказиладиган давомидир.

Малакавий амалиётлар бакалавриат йўналишлари ва магистратура ихтисосликлари давлат таълим стандартларида (ДТС) кўзда тутилган турли шаклларда ташкил қилинади.

Олий таълим муассасаси таълим йўналишларининг ўзига хослигини ҳисобга олиб, кадрлар буюртмачилари талабларигат биноан, илмий кенгаш қарорига мувофиқ амалиётнинг бошқа турларини киритиш ҳукукига эга.

1.2. Ҳар бир амалиётнинг мақсади, муддати ва мазмуни ДТС, ўқув режалари ва амалиёт дастурларида белгиланган.

1.3. Амалиёт дастурлари танланган йўналиш (ихтисослик)нинг малакавий талаблари, корхона, муассаса, ташкилотларнинг (бундан буён – амалиёт объектлари) тавсифи ҳисобга олинган ҳолда тегишли ўқув муассасалари томонидан ишлаб чиқилади ва уларни олий ўқув юртлари ректорлари тасдиқлайди.

3. Амалиётни ташкил қилиш ва унга раҳбарлик

2.1. Талабалар амалиёти олий таълим муассасаларининг давлат ва акциядорлик корхоналари, муассаса, ташкилот, фирма, қўшма корхонаалар ва бошқалар тузган шартномалари асосида ташкил қилинади.

2.2. Юридик шахслар билан тузилган шартнома асосида ўқийдиган талабалар амалиёт ўташ учун тегишли амалиёт объектларига юбориладилар.

2.3. Амалиётни ташкил қилиш ва ўтказиш учун жавобгарлик олий ўқув юртининг ректори зиммасига юкланади.

2.4. Амалиёт жойлари, талабаларнинг катта гуруҳлари ўтишини ҳисобга олиб, олий таълим муассасаси яқинида жойлашган амалиёт объектларидан танланади.

Мазкур таянч жойда талабалар амалиёт ўтадиган корхона йўқ бўлса, амалиёт объектлари сифатида олий таълим муассасасига яқин жойлашган корхоналардан фойдаланилади.

Икки томонлама битимлар асосида амалиётни хорижий давлатлар корхоналари, муассасалари ва ташкилотларида ўтиш мумкин.

2.5. Олий ўқув юртлари:

- Ҳар йили 1-декабрдан кечикмаган ҳолда, навбатдаги календарь йили учун амалиёт объектлари билан шартнома тузади. Амалиёт бошланишидан икки ой олдин талабалар амалиёт ўтказиш дастури ва календарь жадвалини амалиёт объектлари билан келишиб олади;

- амалиёт раҳбари тажрибали профессор, доцент ва ўқитувчилар тайинланади;

- фан, техника ва маданиятнинг энг янги ютуқлари, ишлаб чиқариш иқтисодиёти, уни ташкил этиш, бошқариш ва шунга ўхшаш масалалар бўйича амалиёт объектлари маъмурияти билан биргаликда мутахассисларнинг маърузаларини ташкил этади;

- талабалар ва амалиёт объектларини амалиёт дастурлари билан таъминлайди;
- объектлардаги талабалар амалиётининг ташкил этиш тартиби ва ўтказилишини ҳамда амалиёт муддати ва мазмунига риоя қилинишини назорат этади.

2.6. Олий ўқув юрти тайинлаган амалиёт раҳбари:

- талабалар келишига зарурий тайёгарлик ташкил этиш учун объектларга амалиёт бошланишидан олдин боради;
- талабаларни амалиётга боришдан олдин ташкилий тадбирлар (амалиёт ўтказиш тартиблари, хавфсизлик техникаси ҳақида кўрсатмалар бериш ва х.к.)ни ўтказишни таъминлайди;
- талабларнинг кафедра топшириқларида кўзда тутилган илмий-тадқиқот ишларига раҳбарлик қилади;
- амалиёт объектлари талабаларнинг меҳнат ва маиший хизмат шароитлари меъёридагидек таъминланганлигини назорат қилади;

Танишув амалиётини ташкил қилиш ва ўтказиш

Кимё саноати корхоналари ва касб-ҳунар коллежлари учун юқори малакали кадрлар тайёрлашда ишлаб чиқариш корхоналарида ўтказиладиган амалиётларнинг барча турлари, шу жумладан ишлаб чиқаришдаги танишув амалиётларнинг аҳамияти каттадир. Чунки ўқув жараёнида олинган назарий билимларни амалга тадбиқ қилишнинг илк қадамини айнан ишлаб чиқаришдаги амалиётлар даврида амалга оширилади.

Касб таълими йўналиши бўйича мутахассислар тайёрлашнинг муҳим қисми бўлган талабаларнинг малакавий амалиёти икки босқичда амалга оширилади. Амалиётнинг биринчи босқичи ишлаб чиқариш корхоналари билан танишув характерида бўлиб, бундай амалиёт 2-курс якунида амалга оширилади. Малакавий амалиётнинг иккинчи босқичи актив амалиёт ҳисобланади ва бунда талабалар бир қатор умумқасбий фанлардан ўзлаштирган билимларини ишлаб чиқаришда бевосита мустаҳкамлайдилар. Малакавий амалиётлар бевосита ишлаб чиқариш корхоналарида (заводлар цехлари ва лабораторияларида, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш қўмитаси лабораторияларида, кимёвий ишлаб чиқаришга ихтисослашган фирмаларда ва х.о.) ўтказилади ҳамда бундай амалиёт ўқув курсининг якунида 5 ҳафта давом этади. Малакавий амалиётга «Кимёвий технология» кафедраси профессор-ўқитувчилари ва корхоналарнинг етакчи мутахассислари бевосита раҳбарлик қиладилар.

15-маъруза

Ишлаб чиқариш амалиётини ташкил қилиш ва ўтказиш

Амалиётнинг мақсади ва вазифалари

Ишлаб чиқаришда ўтказиладиган малакавий амалиёт ўқув жараёнининг ажралмас қисми бўлиб, уни талабаларга бўлғуси бакалаврларнинг фаолият йўналиши тўғрисида аниқ тасаввурга эга бўлиш ҳамда бир қатор умумқасбий фанлардан ўзлаштирган билимларини ишлаб чиқаришда бевосита мустаҳкамлашлари учун ташкил қилинади.

Саноат корхоналарининг хилма хил технологик жараёнлари, уларни амалга оширишда қўлланиладиган машина ва жиҳозлар ҳамда хом ашё, оралик ва тайёр маҳсулотлар сифатини текшириш усуллари билан яқиндан танишиш талабаларга институтда ўқитилган бир қатор умумқасбий фанларнинг амалий аҳамиятини тўлароқ тушунишларига ёрдам беради.

Ишлаб чиқаришдаги малакавий амалиётнинг вазифалари қуйидагилардан иборатдир:

- истикбол режалари, бошқариш структураси ва асосий техник-муҳандис ходимларнинг вазифалари билан танишиш;
- корхонанинг хом-ашё базаси, асосий ва ёрдамчи цехлари (бўлимлари) иши билан танишиш;

- асосий цехларнинг технологик линиялари, улар таркибига кирувчи асосий жиҳозларнинг технологик параметрлари, ишлаш принциплари ва конструкциялари билан танишиш ва таҳлил қилиш;
- корхона лабораториясининг иш фаолияти, хом-ашё, ярим тайёр ва тайёр маҳсулотларини сифат кўрсаткичларини аниқлаш услублари ҳамда текширув жараёнида қўлланиладиган назорат-ўлчов асбобларидан фойдаланишни ўрганиш;
- корхонада меҳнатни муҳофаза қилиш, техника хавфсизлиги, ишлаб чиқариш санитарияси ва гигиенаси қоидалари ҳамда атроф-муҳит муҳофазаси шартларини бажаришга оид тадбирларни ўрганиш ва таҳлил қилиш;
- ишлаб чиқариш чиқитлари ва улардан самарали фойдаланиш услублари билан батафсил танишиш ва таҳлил қилиш.

Малакавий амалиётнинг мазмуни

Талаба малакавий амалиётни ўташ даврида қуйидаги ишларни бажариши лозим.

2.1. Корхона билан танишиш: корхонанинг ташкил топиш тарихи ва ривожланиш режасини ўрганиш: корхонанинг бошқариш структураси: корхонанинг хом-ашё базаси, ишлаб чиқариладиган маҳсулот турлари ва ишлаб чиқариш ҳажми: корхонадаги бош ва ўрта поғона раҳбарларининг вазифалари ва ҳуқуқлари.

2.2. Корхонанинг асосий ва ёрдамчи цехлари (бўлимлари) билан танишиш, жойлашиши ва технологик цикл бўйича ўзаро боғлиги: корхона лабораториясининг иш фаолиятини ўрганиш.

2.3. Амалиёт ўташнинг календарь режасига биноан асосий цехларнинг ишчи жойларида меҳнат қилиш.

2.4. Маҳсулот ишлаб чиқаришнинг технологик линиялари (2.3 банд бўйича) билан танишиш.

2.4.1. Асосий технологик жараёнларнинг турлари ва уларнинг тавсифи.

2.4.2. Жараёнларнинг бориш тартиби ва технологик параметрлари.

2.4.3. Технологиявий линия таркибига кирувчи асосий машина ва жиҳозларнинг тузилиши, ишлаш принципи ва техник курсаткичлари.

2.4.4. Хом ашё ва тайёр маҳсулотнинг технологик тавсифи (ДАСТ ва ТШ талабалари асосида).

2.4.5. Меҳнат муҳофазаси, техника хавфсизлиги, технологик жиҳозларда иш хавфсизлигини таъминлаш қоидаларини ўрганиш.

2.6. Корхонада сув, ҳаво ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш соҳасида қилинаётган ишлар билан яқиндан танишиш.

2.7. Корхонада илмий-техника ютуқларини, илғор технология ва меҳнатни ташкил этишнинг самарали услубларини қўллаш борасида қилинаётган ишлар билан танишиш.

III. АМАЛИЁТ ДАВРИДА ТАЛАБАЛАРНИНГ ИШ КУНЛАРИ ТАҚСИМОТИ (ТАВҚИМ РЕЖАСИ)

1-жадвал

Т/р	Бажариладиган ишлар номи	Ажратила-диган иш кунлари
1	2	3
1.	Талабаларни амалиёт ўтказиладиган корхонага расмийлаштириш. Улар билан меҳнат муҳофазаси, хавфсизлик техникаси, ишлаб чиқариш санитарияси ва гигиенаси ҳамда ёнғин хавфсизлиги қоидалари бўйича йўриқномалар ўтказиш: корхонанинг ички меҳнат интизоми қоидалари билан танишиши.	1

2.	Корхонанинг бошқарув тузилмаси, асосий ва ёрдамчи цехлари (бўлимлари) билан танишиши.	6
3.	Корхона лабораториясининг иш фаолиятини ўрганиш.	6
4.	Маҳсулот ишлаб чиқариш жараёнининг бўлинмаларида меҳнат қилиш.	10
5.	Маҳаллий турдош корхоналар иш фаолияти билан танишиш.	3
6.	Амалиёт ҳисоботи ва ҳужжатларини расмийлаштириш.	4
Жами:		30

Амалиётга раҳбарлик ва уни ташкил қилиш юзасидан услубий кўрсатмалар

«Ўзбекистон Республикаси Олий таълим муассасалари талабаларининг малакавий амалиёти ҳақидаги НИЗОМ» га асосан амалиётга ўқув-услубий нуқтаи жиҳатдан раҳбарлик Наманган муҳандислик-педагогика институти «Кимёвий технология» кафедраси томонидан амалга оширилади. Корхонада амалиётни ташкил этиш, ушбу корхона раҳбари зиммасига юклатилади. Талабалар амалиётга умумий раҳбарлик, корхона раҳбари (директори) буйруғига кўра, маъсул ходимларидан ёки юқори малакали мутахассислардан бирига юклатилади. Цехлар, бўлимлар ва лабораторияларда талабалар амалиётга цех бошлиқлари, смена технологлари ва лаборатория мудирлари раҳбарлик қилишади.

Малакавий амалиётни мақсадга мувофиқ ҳолда ва самарали ташкил этиш учун корхона томонидан тайинланган амалиёт раҳбарига қуйидаги вазифалар юклатилади:

- институт томонидан тайинланган амалиёт раҳбари билан ҳамкорликда талабалар амалиётини тасдиқланган дастур ва тавқим режаси асосида сифатли ташкил қилиш;
- талабаларга меҳнатни муҳофазаси ва хавфсизлик техникаси қоидалари ҳамда санитария-гигиена режими бўйича сифатли йўриқнома ўтказишни ташкил қилиш;
- корхонани тузилиши, ишлаши ва бошқаруви тўғрисида тушунча бериш, корхонанинг асосий ва ёрдамчи цехлари (бўлимлари) билан таништириш;
- институтдан тайинланган раҳбар розилигига кўра талабаларни маҳсулот ишлаб чиқаришнинг турли участкаларига ишга тақсимлаш;
- талабаларда касб кўникмалари ҳосил қилиш учун уларни бир иш жойидан бошқа бир иш жойига ўтказишни таъминлаш;
- амалиётнинг асосий мақсадидан келиб чиққан ҳолда ва унинг дастурига биноан талабалар учун корхона ишлаб чиқариш фаолиятига доир мавзуларда назарий машғулотлар ва семинарлар ўтказиш;
- ўқитувчи билан биргаликда корхона бўйича ва унга турдош бўлган бошқа объектларга экскурсиялар уюштириш;
- талабаларнинг меҳнат интизомини, давоматини, кундалик дафтар юритилишини ва амалиёт тавқим режасининг бажарилишини доимий назорат қилиш;
- талабаларни ҳисобот тузишлари учун зарурий норматив ҳужжатлар, технологик тавсияномалар, қўлланмалар, технологик ускуналарнинг техник паспортлари ва адабиётлар билан таъминлаш;
- амалиёт муддати тугагач, ҳар бир талаба амалиёт режасини қай даражада бажарганлиги, меҳнат интизومي, технологик жараёнларни ўзлаштирганлиги, корхона ижтимоий

хаётида қатнашиши ва бошқа хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда уларга тавсифнома расмийлаштириш.

Кафедра томонидан тайинланадиган амалиёт раҳбарининг вазифалари қуйидагилардан иборатдир:

- амалиёт бошланиши олидидан талабаларни амалиёт дастури, йўлланма, гувоҳнома ва кундалик дафтарлари билан таъминлаш;
- талабаларни амалиёт ўтказиш тартиблари билан таништириш ва хавфсизлик техникаси бўйича бирламчи йўриқнома ўтказиш;
- корхонадан тайинланадиган амалиёт раҳбари билан ҳар бир талаба учун амалиёт ўташ тавқимий режасини тузиш;
- ихтисосликнинг амалдаги ўқув режасига ҳамда амалиёт дастурига биноан назарий машғулотлар ва семинарлар уюштириш;
- талабалар амалиётини юқори савияда ўтказилишларини таъминлаш;
- талабалар учун корхона томонидан иш режимида қулайликлар яратилишини ва уларнинг моддий-маиший муаммоларини ҳал этилишини таъминлаш;
- талабаларни амалиёт даврида давомати, корхонанинг ички меҳнат интизомига риоя қилишларини ва амалиёт дастурини тўла бажарилишини доимий равишда текшириб бориш;
- ҳисобот тузишда талабаларга доимий равишда услубий ёрдам кўрсатиш;
- амалиёт дастурини бажариш бўйича талабалар тузган ҳисоботни тегишли комиссиялар таркибида қабул қилиш;
- амалиёт даврида бажарилган ишлар тўғрисида кафедра мудирига ёзма ҳисобот тайёрлаш.

4.3. Талабаларнинг амалиёт давридаги вазифалари:

- ишлаб чиқариш амалиёти ўтказатлаётган корхона ва институтнинг ички меҳнат интизоми қоидаларига қатъий риоя қилиш;
- амалиёт дастурида белгиланган барча топшириқларни тўла бажариш;
- меҳнат муҳофазаси, хавфсизлик техникаси ва ишлаб чиқариш санитарияси қоидаларини ўрганишлари ва уларга қатъий риоя қилиш;
- ишчи дафтар тутиш ва унга технологик кўрсаткичлар, маърузалар мазмуни, эскизлар, схемалар каби зарурий маълумотларни ва ҳар куни бажарилган ишларни қайд этиб бориш;
- корхонада уюштириладиган жамоат ишларида қатнашиш;
- амалиёт ҳисоботини тузиш ва уни ҳимоя қилиш қилиш.

4.4. Ҳисоботни расмийлаштириш

Амалиёт давомида ҳар бир талаба ўзининг кундалик бажарган ишларини қайд этиб бориши учун кундалик дафтар тутати. Корхонада тайинланган амалиёт раҳбари ушбу дафтарни даврий равишда назорат қилиб қўл қўйиб боради.

Амалиёт ҳисоботининг таркиби ушбу дастурнинг 2-бандига мос келиши лозим. Қўшимча равишда корхона раҳбари (директори), бош муҳандис, бош технолог, асосий цех ва бўлим бошлиқлари ҳамда смена технологларининг хизмат вазифалари ёритилади.

Ҳисобот қора ёки бинафша рангли шарикли ручка билан ўзбек тилида аниқ ва равшан ҳолда 210x297 мм ўлчамли оқ қоғозга техник ва адабий жиҳатдан тўғри ёзилиши керак.

Ҳисоботга чизмалар, схемалар, эскизлар, расмлар ва жадваллар каби қўшимча материаллар илова қилинади. Тасвирий материаллар қора қалам ёки қора паста билан алоҳида стандарт варақларда бажарилади ва ҳисоботнинг тегишли жойларига ёки ҳисоботга илова тариқасида қўйилади.

Ҳисоботнинг ҳамма саҳифалари ҳамда иловалар кетма-кетликда, қайтаришларсиз ва бошқа қўшимча белгиларсиз рақамланади. Ҳисоботнинг сарварағи (титул варағи) биринчи саҳифа ҳисобланади (1-илова), унга бет рақами қўйилмайди. Саҳифаларнинг тартиб сони улардаги бурчак штампининг ўнг бурчагига ёзилади.

Ҳисобот асосан амалиёт даврида ёзилиши лозим, уни қўшимча материаллар билан тўлдириш, камчиликларини қайтадан ишлаш ва тўла расмийлаштириш учун амалиёт охирида талабага 2-3 кун ажратилиши мумкин.

Ҳисоботни ҳажми чегараланмайди. Ҳисобот сарварағида амалиёт раҳбарларининг имзолари ва уларни мустаҳкамловчи корхона мухри бўлиши шарт.

Кундаликсиз ва белгиланган тартибда, ДАСТ ва КХЯТ талабаларига мувофиқ ҳолда расмийлаштирилмаган ҳисоботлар ҳимояга қўйилмайди.

4.5. Амалиёт ҳисоботини ҳимоя қилиш тартиби

Ҳисобот амалиёт муддати тугагач бир ҳафта ичида кафедра мудири белгилаган комиссия олдида ҳимоя қилиниши керак. Комиссия таркибига амалиёт раҳбарлари ва кафедранинг етакчи ўқитувчилари киритилади. Талабанинг амалиёт даврида бажарган ишларини баҳолаш пайтида унга корхонадан тайинланган амалиёт раҳбари томонидан берилган тавсифнома инобатга олинади. Тавсифномада раҳбарнинг имзоси корхона мухри билан мустаҳкамланган бўлиши лозим.

Амалиёт дастурини тўла бажармаган, салбий тавсифнома олган талабалар факультет деканати розилигига кўра таътил даврида ёки дарслардан сўнг қайтадан амалиёт ўташ учун белгиланган ишлаб чиқариш корхонасига юборилиши мумкин. Агар талаба амалиётга маъсулиятсизлик билан ёндошса, корхона ва институтнинг ички меҳнат интизоми бузса, ҳисобот топширишга тайёр бўлмаса ёки ҳимоя пайтида қоникарсиз баҳо олган бўлса, уни кейинги йилга ўқиш учун қолдириш ёки талабалар сафидан чиқариш масаласи кўрилади.

Қўшимча изоҳлар:

- а) Талабаларни амалиёт базаси бўлган корхонага етиб келишлари ва бирламчи маиший муаммоларнинг ҳал этилиши олдиндан режалаштирилади.
- б) 2-бандда кўрсатиладиган ишлар ҳажмининг тақсимоли амалиёт ўтказиладиган корхонанинг таркибига мос бўлиши лозим.
- в) Талабаларни бир ишчи жойдан иккинчисига ўтказиш (4-банд бўйича) институтдан тайинланган амалиёт раҳбарининг розилигига кўра амалга оширилади.

16 – маъруза

Битирув олди амалиётини ташкил қилиш ва ўтказиш

1.Амалиётнинг мақсади ва вазифалари

Битирув олди амалиёти ўқув жараёнининг ажралмас қисми бўлиб, уни талабаларга бўлғуси бакалаврларнинг фаолият йўналиши тўғрисида аниқ тасаввурга эга бўлишлари, битирув малакавий ишлари мазмунини ёритишда бевосита ўқув ва ишлаб чиқариш шароитларини тўла эътиборга олган ҳолда ёриш мақсадида ташкил этилади.

Талабалар битирув малакавий ишларини бажаришларида саноат корхоналаридаги хилма-хил технологиявий жараёнлар, уларни амалга оширишда қўлланиладиган машина ва жиҳозлар ҳамда хом ашё, ярим тайёр ва тайёр маҳсулотлар сифатини текшириш усуллари, шунингдек касб-ҳунар коллежларидаги ўқитиш услублари ва илғор педагогик технологиялар-

нинг ўқув жараёнига татбиқ этиш йўлларини ёритишларида амалиёт жараёни муҳим аҳамиятга эгадир.

Ишлаб чиқариш корхонасида ўтказиладиган битирув олди амалиётининг вазифалари қуйидагилардан иборат:

- истикбол режалари, бошқариш структураси ва асосий техник-муҳандис ходимларнинг вазифалари билан танишиш;
- корхонанинг хом-ашё базаси, асосий ва ёрдамчи цехлари (бўлимлари) иши билан танишиш;
- асосий цехларнинг технологиявий линиялари, улар таркибига кирувчи асосий жиҳозларнинг технологик параметрлари, ишлаш принциплари ва конструкциялари билан танишиш, ўрганилган маълумотлар асосида битирув ишида ёритиладиган материалларни таҳлил қилиш.;
- корхона лабораториясининг иш фаолияти, хом-ашё, ярим тайёр ва тайёр маҳсулотларини сифат кўрсаткичларини аниқлаш услублари ҳамда текширув жараёнида қўлланиладиган назорат-ўлчов асбобларидан фойдаланиш, ўрганилган маълумотлар асосида битирув ишида ёритиладиган материалларни таҳлил қилиш;
- корхонада меҳнатни муҳофаза қилиш, техника хавфсизлиги, ишлаб чиқариш санитарияси ва гигиенаси қоидалари ҳамда атроф-муҳитнинг тозаллигини сақлаш шартларини бажаришга оид тадбирларни ўрганиш ва битирув ишини ёзишда фойдаланиш учун материаллар тўплаш;
- ишлаб чиқариш чиқитлари ва улардан самарали фойдаланиш услубларини ўрганиш ва маълумотлар асосида битирув ишида ёритиладиган материалларни таҳлил қилиш.

Касб-хунар коллежларида ўтказиладиган битирув олди амалиётининг вазифалари қуйидагилардан иборат:

- касб-хунар коллежи тарихи, хунар йўналишлари, йўналишлар ўқув режалари, фанлар дастурлари билан танишиш ва битирув малакавий ишнинг структурасини ишлаб чиқишда улардан фойдаланиш;
- касб-хунар коллежидаги маънавий ва маърифий ишлар мазмуни, режалари, ташкилий структурасини ўрганиш ва улардан битирув малакавий ишини ёзишда фойдаланиш учун материаллар тўплаш;
- ишлаб чиқариш таълими усталарининг фаолиятини ўрганиш ва битирув малакавий ишини ёзишда фойдаланиш учун материаллар тўплаш;
- тўғарак раҳбарларининг фаолияти билан танишиш ва битирув малакавий ишини ёзишда фойдаланиш учун материаллар тўплаш;
- маҳсус фан ўқитувчиларининг дарс жараёнида талабалар фаоллигини ошириш борасидаги олиб бораётган услубий ишлари тизимини ўрганиш ва битирув малакавий ишини ёзишда фойдаланиш учун материаллар тўплаш;
- касб-хунар коллежидаги дарс жараёнларида фойдаланилаётган янги педагогик технологиялар билан танишиш ва битирув малакавий ишини ёзишда фойдаланиш учун материаллар тўплаш;
- лаборатория ишларини бажаришда қўлланиладиган кимёвий лаборатория ускуна ва жиҳозларидан самарали фойдаланиш усуллариини ўрганиш ҳамда битирув малакавий ишини ёзишда фойдаланиш учун материаллар тўплаш;
- мустақил равишда битирув малакавий иши мавзуси ва унга турдош мавзуларда янги педагогик технологиялар асосида машғулотлар ўтказиш;
- фан бўйича бўш ўзлаштирувчи талабаларга ёрдам бериш усуллариини ўрганиш ва битирув малакавий ишини бажаришда уларни эътиборга олиш;
- фанга тегишли ўқув-услубий адабиётлар билан танишиш.

2. Амалиётнинг мазмуни

Битирув олди малакавий амалиётини ўташ даврида талаба қуйидаги ишларни бажариши лозим.

2.1. Ишлаб чиқариш корхонасида:

2.1.1. Корхона билан танишиш; ривожланиш режасини ўрганиш; корхонанинг бошқариш структураси; корхонанинг хом-ашё базаси, ишлаб чиқариладиган маҳсулот турлари ва ишлаб чиқариш ҳажми.

2.1.2. Корхонанинг асосий ва ёрдамчи цехлари (булимлари) билан танишиш, жойлашиши ва технологик цикл бўйича ўзаро боғлиқлиги; корхона лабораториясининг иш фаолиятининг ўрганиш.

2.1.3. Маҳсулот ишлаб чиқаришнинг технологиявий линиялари билан таниш:

- асосий технологик жараёнларнинг турлари ва уларнинг тавсифи;
- жараёнларнинг кечиш тартиби ва технологик параметрлари;
- технологик линия таркибига кирувчи асосий машина ва жиҳозларнинг тузилиши, ишлаш принципи ва техникавий кўрсаткичлари;
- хом-ашё ва тайёр маҳсулотнинг технологик тавсифи (ДАСТ ва ТШ талабалари асосида)
- меҳнат муҳофазаси, техника ҳавфсизлиги, технологик жиҳозларда иш хавфсизлигини таъминлаш қоидаларини ўрганиш.

2.1.4. Корхонада сув, ҳаво ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш соҳасида қилинадиган ишлар билан яқиндан танишиш.

2.1.5. Корхонада илмий-техника ютуқларини, илгор технология ва меҳнатни ташкил этишнинг прогрессив услубларини қўллаш борасида қилинаётган ишлар билан танишиш.

2.1.6. Ўрганилган маълумотлардан битирув малакавий ишини ёзишда фойдаланиш.

2.2. Касб-ҳунар коллежида:

2.2.1. Касб-ҳунар коллежи тарихи, ҳунар йўналишлари, йўналишлар ўқув режалари, фанлар дастурлари билан танишиш.

2.2.2. Касб-ҳунар коллежидаги маънавий ва маърифий ишлар мазмуни, режалари, ташкилий структурасини ўрганиш.

2.2.3. Ишлаб чиқариш таълими усталарининг фаолиятини ўрганиш.

2.2.4. Тўғарак раҳбарларининг фаолияти билан танишиш. ва битирув малакавий ишини ёзишда фойдаланиш учун материаллар тўплаш.

2.2.5. Маҳсус фан ўқитувчиларининг дарс жараёнида талабалар фаоллигини ошириш борасидаги олиб бораётган услубий ишлари тизимини ўрганиш ва битирув малакавий ишини ёзишда фойдаланиш учун материаллар тўплаш.

2.2.6. Касб-ҳунар коллежидаги дарс жараёнларида фойдаланилаётган янги педагогик технологиялар билан танишиш ва битирув малакавий ишини ёзишда фойдаланиш учун материаллар тўплаш.

2.2.7. Лаборатория ишларини бажаришда қўлланиладиган кимёвий лаборатория ускуна ва жиҳозларидан самарали фойдаланиш усулларини ўрганиш ҳамда битирув малакавий ишини ёзишда фойдаланиш учун материаллар тўплаш.

2.2.8. Мустақил равишда битирув малакавий иши мавзуси ва унга турдош мавзуларда янги педагогик технологиялар асосида машғулотлар ўтказиш.

2.2.9. Фан бўйича бўш ўзлаштирувчи талабаларга ёрдам бериш усулларини ўрганиш ва битирув малакавий ишини бажаришда уларни эътиборга олиш.

2.2.10. Фанга тегишли ўқув-услубий адабиётлар билан танишиш. Битирув ишининг адабиётлар шарҳини ёзишда фойдаланиш.

3. Амалиётга раҳбарлик ва уни ташкил қилиш юзасидан услубий кўрсатмалар

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта маҳсус таълим вазирлигининг «Ўзбекистон Республикаси Олий таълим муассасалари талабаларининг малакавий амалиёти ҳақида Ни-

зом» ҳамда Наманган муҳандислик-педагогика институтининг «Бакалавриат йўналишлари ва магистратура ихтисосликлари талабаларининг малакавий амалиёти ҳақида Низом» га асосан амалиётга ўқув-услубий нуқтаи назардан раҳбарлик НамМПИ «Кимёвий технология» кафедраси томонидан амалга оширилади. Корхона, муассаса ёки касб-ҳунар коллежида амалиётни ташкил этиш ушбу корхона ёки ўқув муассасаси раҳбари зиммасига юклатилади. Талабалар амалиётга умумий раҳбарлик корхона ёки ўқув муассасаси раҳбари (директори) буйруғига кўра, маъсул ходимларидан еки юқори малакали мутахассислардан бирига юклатилади.

3.1. Амалиётни мақсадга мувофиқ ва самарали ташкил этиш мақсадида корхона ёки ўқув муассасаси томонидан тайинланадиган амалиёт раҳбарига қуйидаги вазифалар юкланади:

- институт томонидан тайинланган амалиёт раҳбари билан ҳамкорликда талабалар амалиётини тасдиқланган дастур ва режа асосида сифатли ташкил қилиш;
- талабаларга меҳнатни муҳофаза қилиш ва хавфсизлик техникаси қоидалари ҳамда санитария-гигиена режими бўйича сифатли инструктаж ўтказишни ташкил қилиш;
- корхона ёки ташкилотнинг тузилиши, ишлаши ва бошқаруви тўғрисида тушунча бериш, корхона ёки ташкилотнинг асосий ва ёрдамчи бўлимлари билан таништириш;
- амалиётнинг асосий мақсадидан келиб чиққан ҳолда ва унинг дастурига биноан талабалар учун корхона ёки ташкилотнинг ишлаб чиқариш ёки ўқув-тарбиявий фаолиятига доир мавзуларда назарий машғулотлар ва семинарлар ўтказиш;
- амалиётчи талабаларнинг меҳнат интизомини, давоматини, кундалик дафтар юртишларини ва амалиёт режасининг бажарилишини доимий назорат қилиш;
- талабаларни ҳисобот тузишлари учун зарурий норматив ҳужжатлар, технологик тавсияномалар, қўлланмалар, технологик ускуналарнинг техник паспортлари ва адабиётлар билан танишишлари учун амалий ёрдам бериш;
- амалиёт муддати тугагач ҳар бир талаба амалиёт режасини қай даражада бажарганлиги, меҳнат интизومي, технологик операцияларни ўзлаштирганлиги, корхона ёки ташкилот ижтимоий ҳаётида қатнашиши ва бошқа хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда уларга тавсифнома расмийлаштириб бериш.

3.2. Кафедра томонидан тайинланадиган амалиёт раҳбарининг вазифалари:

- амалиёт бошланиши олдидан талабаларни амалиёт дастури, йўлланма, гувоҳнома ва кундалик дафтарлари билан таъминлаш;
- талабаларни амалиёт ўтказиш тартиблари билан таништириш ва хавфсизлик техникаси бўйича бирламчи инструктаж ўтказиш;
- корхона ёки ташкилотдан тайинланадиган амалиёт раҳбари билан ҳар бир талаба учун амалиёт ўташ режасини тузиш;
- мутахассисликнинг ўқув режасига ҳамда амалиёт дастурига асосан назарий машғулотлар ва семинарлар уюштириш;
- талабалар амалиётини юқори савияда ўтказилишини таъминлаш;
- талабалар учун корхона ёки ташкилот томонидан иш режимида қулайликлар яратилишини ва уларнинг моддий ва маиший муаммоларини ҳал этилишини таъминлаш;
- талабаларни амалиёт даврида давомати, корхона ёки ташкилотнинг ички меҳнат интизомига риоя қилишларини ва амалиёт дастурини тўла бажарилишини доимий равишда текшириб бориш;
- ҳисобот тузишда талабаларга доимий равишда услубий ёрдам кўрсатиш;
- амалиёт дастурини бажариш бўйича талабалар тузган ҳисоботни тегишли комиссиялар таркибида қабул қилиш;
- амалиёт даврида бажарилган ишлар тўғрисида кафедра мудирига ёзма ҳисобот тайёрлаш.

3.3. Талабаларнинг амалиёт давридаги вазифалари:

- амалиёт ўтказатлаётган корхона ёки ўқув муассасасининг ички меҳнат интизоми қоидаларига қатъий риоя қилиш;
- амалиёт дастурида кўрсатилган барча топшириқларни тўла бажариш;
- меҳнат муҳофазаси, хавасизлик техникаси ва ишлаб чиқариш санитарияси қоидаларини ўрганишлари ва уларга қатъий риоя қилиш;
- ишчи дафтар тутиш ва унга технологик кўрсаткичлар, маърузалар мазмуни, эскизлар, схемалар каби зарурий маълумотларни ва ҳар куни бажарилган ишларни қайд этиб бориш;
- амалиёт ҳисоботи тузиш ва уни ҳимоя қилишга тайёргарлик кўриш.

3.4. Ҳисоботни расмийлаштириш.

Амалиёт ҳисоботининг таркиби ушбу дастурнинг 2-бандига мос келиши лозим. Ҳисобот қора ёки бинафша рангли сиёҳ билан ўзбек тилида аниқ ва равшан қилиб 210x297 мм ўлчамли оқ қоғознинг бир томонига бир текисда, техник ва адабий жиҳатдан тўғри ёзилиши керак.

Ҳисоботга чизмалар, схемалар, эскизлар, расмлар ва жадваллар каби қўшимча материаллар илова қилинади. Тасвирий материаллар қора қалам ёки қора паста билан алоҳида стандарт варақларда бажарилади ва ҳисоботнинг тегишли жойларига ёки ҳисоботга илова тариқасида қўйилади.

Ҳисоботнинг ҳамма саҳифалари ҳамда иловалар кетма-кетликда, қайтаришларсиз ва бошқа қўшимча белгиларсиз рақамланади. Ҳисоботнинг сарварағи (титуль варағи) биринчи саҳифа бўлиб ҳисобланади (I-чи илова), унга "I" сони қўйилмайди. Саҳифаларнинг тартиб рақами улардаги бурчак штампининг ўнг бурчагига ёзилади.

Ҳисобот асосан амалиёт даврида ёзилиши лозим, уни қўшимча материаллар билан тўлдириш, камчиликларини қайтадан ишлаш ва тўла расмийлаштириш учун амалиёт охирида талабага 2-3 кун вақт ажратилиши мумкин.

Ҳисоботни ҳажми чегараланмайди. Ҳисобот сарварағида амалиёт раҳбарларининг имзолари ва уларни корхона ёки ташкилот мухри билан тасдиқланган бўлиши шарт. Кундаликсиз ва белгиланган тартибда, ЕСКД ва ДАСТ талабаларига биноан расмийлаштирилмаган ҳисобот ҳимояга қўйилмайди.

3.5. Амалиёт ҳисоботини ҳимоя қилиш тартиби.

Ҳисобот амалиёт муддати тугагач бир ҳафта ичида кафедра мудури белгилаган комиссия олдида ҳимоя қилиниши керак. Комиссия таркибига амалиёт раҳбарлари ва кафедранинг етакчи ўқитувчилари киритилади. Талабанинг амалиёт даврида бажарган ишларини баҳолаш пайтида унга корхона ёки ташкилотдан тайинланган амалиёт раҳбари томонидан берилган тавсифнома инобатга олинади. Тавсифномада раҳбарнинг имзоси, корхона ёки ташкилотнинг мухри билан мустаҳкамланган бўлиши лозим.

Амалиёт дастурини тўла бажармаган, салбий тавсифнома олган талабалар факультет деканати розилигига кўра қайтадан амалиёт ўташга юборилиши мумкин. Агар талаба амалиётга маъсулиятсизлик билан ёндашса, корхона, ташкилот ва институтнинг ички меҳнат интизомини бузса, ҳисобот топширишга тайёр бўлмаса ёки ҳимоя пайтида қониқарсиз баҳо олган бўлса, уни кейинги йилга ўқиш учун қолдириш ёки талабалар сафидан чиқариш масаласи кўрилади.

17 - маъруза

Ўқув устахоналарида ўқитиш. Касб-ҳунар, мутахассислик, ма- лака ва касбларнинг гуруҳланиши

Касб - ҳунар, мутахассислик ва малака ҳақида тушунча.

Илмий техника инкилоби шароитида меҳнатнинг булиниши фан ютуқлари ва замонавий техника базасида кечади. Бўларнинг ҳаммаси ишчи синфи юқори малака структурасининг жиддий ўзгаришига олиб келади. Ишнинг бажарилиш функцияларининг технологик жараёнларни бошқариш функцияси билан боғлаб олиб борадиган ва назоратчилик функцияларини амалга оширадиган ишчилар сони ўсади. Бўларнинг ҳаммаси юксак профессионал тайёргарликни талаб қилади.

Касб ишлаб чиқаришнинг бирор соҳасида киши томонидан билим, малака ва кўникмаларни қўллашнинг кенг миқёсини қамраб олувчи доимий меҳнат фаолиятининг бир туридир. Бу фаолиятнинг бир мазмуни ишлаб чиқаришда белгиланган меҳнатнинг бўлиниши чилангар, тракторист, токар, дурадгор кабилар билан белгиланади.

Касблар қаторида меҳнат тақсимотининг натижаси бўлимиш аллоҳида мўтахассисликлар ажралиб туради. Мўтахассислик меҳнатдагига нисбатан тор соҳадаги ишларни ўз ичига олувчи ривожланган фаолиятнинг ҳилма-ҳил туридир. Масалан: чилангарлик касбининг ҳилма-ҳиллиги: чилангар асбобсиз, чилангар-йигувчи, чилангар-таъмирчи, каби ҳам турли кўринишларга эгадир.

Ишчилар мўтахассислиги меҳнат қуролларининг қулланиши ва меҳнат усулларига, меҳнат маҳсулотларига (асбоблар тайёрлаш, машина таъмири ва бошқалар) қараб белгиланади.

Касб ёки мўтахассисликни турли ҳилда эгаллаш мумкин. Ишчининг у ёки бу меҳнат фаолиятидаги тури ва кўринишига тайёргарлик даражаси малака деб аталади. Малака ўз навбатида разрядлар ва (класслар) синфлар билан белгиланади.

Касбларни гуруҳланиши ва касблар руйхати.

Ишларнинг кўлами ва ҳилма-ҳиллигига кўра ишчи касблари уч турга булинади:

1. Турли ишлар ва бир турда жихозланган иш жойида бажариладиган операциялар билан боғлиқ бўлган касблар, масалан: ягона ёки майда серияли ишлаб чиқариш шароитида ишловчи токар.
2. Маҳсус жихозларга хизмат кўрсатиш ёки доираси чегараланган иш бажариш билан боғлиқ бўлган майда ихтисосдаги касблар: электромонтёрлар, бульдозерчи, стерженчи.
3. Тор ихтисосли касблар (операцион), яъни маҳсулот тайёрлашнинг умумий жараёнида бирдан ортиқ иш жараёнини бажариши.

Касблар қўлланиладиган иш қуролига кўра фарқланади. Касблар халқ хўжалигининг бирор соҳасига мансублигига қараб, соҳали ва соҳалараро касбларга булинади. Соҳали касблар халқ хўжалигининг муайян соҳаси билан боғлиқдир. Масалан: тўқувчи, йигирувчи – тўқимачилик саноати билан, электромонтёр билан электр машиналарининг автоматчиси–изошрофкачи, статорлар ва роторлар обмоткачиси–электротехника саноати ва хоказолар билан боғлиқдир.

Иш вақтини иқтисод қилиш ва иш унумини ошириш имконини берадиган аралаш касблар тобора кўпроқ тарқалмоқда. Бу касблардаги ишчилар бир ёки янги иккинчи касб доирасида аралаш ихтисосларни эгалламоқдалар. Аралаш касблар қурилиш, ўрмон нефть саноатида қишлоқ хўжалигида кўпроқ тарқалди. Аралаш касблар янги техника ва технология эҳтиёжларига жавоб беради, иш қуролларидан яхшироқ фойдаланишга имкон яратади.

Касб-ҳунар коллежларида ишлаб чиқариш таълими устасининг вазифаси ва унинг тутган ўрни

Ўқув режада ишлаб чиқариш таълимига ажратиладиган ўқув вақтини ярим йилликлар ва ҳафталар бўйича тақсимлаш мулжалланади. Ихтисослик тавсифномаси талаблари асосида тўзилган ўқув дастурида урганилиши лозим бўлган ўқув материалининг ҳажми. Унинг мавзулари бўйича тақсимланиши ва ҳар бир мавзунини ўрганиш вақти белгилаб олинади.

Дастурнинг ҳар бир мавзусида ўқувчиларга меҳнат қилишнинг қайси йўл ва усулларини, қандай технологик операцияларни ўргатиш лозимлиги курсатилган.

Уста тайёргарликни янги ўқув йили бошланмасдан олдин бошлайди. Табиийки тайёргарликни мазмуни тажрибали ва эндигина ўқитувчилик кила бошлаган ўқитувчилар учун тур-

лича бўлади. Аммо ишнинг бу қилувчи тажрибасидан қатъий назар ҳар бир уста учун мажбурийдир.

Устанинг машгулотларга тайёргарлик куриши куйидаги босқичлани ўз ичига олади:

1. Ўқув йилига (ярим йилликка) тайёргарлик.
2. Ўқув дастўрини навбатдаги мавзусини ўрганишга тайёргарлик.
3. Навбатдаги машгулотларга тайёргарлик.

Ўқув устаси ўқув йилига (ярим йилликка) тайёрланаётганда мўтахассислик тавсифномасини ишлаб чиқариш таълими ўқув режалари ва дастурларини, махсус технологияни ёки муайян мўтахассисликка доир ишлаб чиқариш асослари технологиясини урганади, бошқа фанлар (умумий таълим, материалшунослик, материаллар технологияси, чизмачилик, электротехника ва бошқалар) дастурлари билан танишиб чиқади.

КХКнинг тажрибали усталари бутун бир йилга мунжаллаб умумий таълим режасини тўзадилар. Бу режада куйидагилар назарда тутилади: яъни техникага доир адабиётларни, кулланмаларни, ихтисосга оид илғор тажрибани ёритувчи ахборот varaкаларини ўрганиш, янги дарсликлар, методик кулланмалар билан ўқувчиларга таълим ва тарбия бериш, ишлаб чиқариш илғорлари иш методлари билан амалда танишиш, зарур ўқув моддий база тайёрлаш ва хоказо. Устани дастурдаги навбатдаги мавзунини ўрганишга тайёргарлик куриши куйидагилардан иборат: уста ўқув мавзу материалнинг мазмунини тахлил қилади, уни дарслар бўйича таксимлаб чиқади ва ҳар бир дарсга қўйиладиган вазифаларни белгилаб олади; мавзунини ўрганиш пайтида ўқувчилар бажариши лозим бўлган ўқув ишларини мазмунини ҳамда микдорини белгилаб қўяди; ўқув гуруҳининг муайян мавзуларга доир ишларни бажариш учун ўқув-моддий база тайёрлайди.

Ўқув дастўрининг кўпчилик мавзуларни бир канча ўз ичига олади. Бундай ҳолларда ўқув материали мавзуси мавзучаларга бўлиб чиқилади.

Ўқув машгулотларига тайёргарлик куриш устанинг бутун тайёргарлик ишининг якунловчи ва ҳал қилувчи босқичдир.

**ГУРУХЛАРГА
ИШЛАБ
ЧИ=АРИШ
ТАЪЛИМИНИ БЕ-
РИШ РЕЖАСИНИ
ИШЛАБ ЧИ=ИШ**

**МУАЙЯН МАВЗУ-
НИ Ы=УВЧИЛАР
БИЛАН ЫРГАНИШ
ЮЗАСИДАН МЕ-
ТОДИК ТАЙЁР-
ГАРЛИК**

4- Расм. Машгулотга тайёрланиш схемаси.

Дарснинг асосий қоидалари: гуруҳдаги ўқувчиларни бир ҳиллиги ва доимийлиги; айти бир вақтда таълим берилиши; ўрганиладиган ўқув материали ҳажмини белгилашдаги аниқлик; дарс жадвалининг бир ҳил давом этиши ҳамда барқарорлиги; ўқув–ишлаб чиқариш жараёнида устанинг раҳбарлик роли.

Дарс юксак ғоявий, сиёсий ва илмий–педагогик савияда утқазилиши лози; таълим тарбиявий ишларнинг мазмуни ва уни амалга ошириш методларининг органик бирлиги; ўқишдан кўзларган аниқ мақсад бўлиши; асосий мақсад ва вазифаларга мос равишда курилиши, ўқувчиларнинг олдинги дарсларда эгаллаган билим ва кўникмаларга асосланиши; машгулот онгли, интизомли утқазилиши лозим; ўқитишни турли методларини кулланили-шининазарда тутиши зарур.

Устанинг дарсга тайёргарлик куриши дарснинг мақсад ва мазмунини аниқлаб олишдан, моддий техника базаси ҳозирлаш ва методик тайёргарлик куришдан иборат.

5 - расм. Ўқув устасининг навбатдаги дарсга тайёргарлик куриш схемаси.

Дарснинг мақсад ва мазмунини аниқлаш вақтида уста куйидаги ишларни қилади:

- йўл қўйилган камчиликларни аниқлаш ва уларни тўзатиш учун олдинги машгулотларни тахлил қилади;
- олдинги дарс вазифалари қай даражада ҳал этилганини, камчиликларнинг сабабларини аниқлайди ва шу асосда навбатдаги дарсни олиб бориш пайтида қандай ўзгаришлар киритиш лозимлигини белгилаб олади;
- олдинги машгулотлар натижаларини тахлил қилиш асосида дарснинг таълим ва тарбиявий мақсадини ҳамда дарс учун ўқув дастуридан келиб чиқадиган вазифаларни белгилаб қўяди;
- дарс структураси ва дарснинг ҳар бир қисми учун зарур бўлган вақтни қандай тақсимлашини ҳамда дарс давомида ўқувчилар бажариши мумкин бўлган ўқув ишлаб-чиқариш ишларини аниқлайди; (ўқувчилар дарсда ўзлаштириб олишлари лозим бўлган иш усуллари аниқлайди)

Одатда, дарс режасида куйидагилар назарда тутилади: ўқувчиларнинг ўқув ўринларини ишга тайёрлаш; ўқувчиларни иш ўринларига жойлаштириш, ўқувчилар гуруҳига кириш бериш; ўқувчилар мустақил ишлаётган пайтларида уларга кундалик, фронтал ёки яқка тарзда йўл-йўриқлар бериш (ҳар бир айланиш режалаштирилиб чиқилади); бутун гуруҳга якунловчи йўл-йўриқ бериш; навбатдаги машгулотларга моддий жихатидан тайёргарлик куриш.

Моддий техника базаси тайёрлаш пайтида мастер омборда зарур материаллар, асбоб ускуналар, мосламалар, механизмларнинг бор йуқлигини текширади ва етишмаётган нарсалар билан таъминлаш чораларини кўради.

Тегишли талабномалар тўзади: мавзунини ўрганиш вақтида фойдаланиладиган мосламалар, механизмлар, курилмалар тайёрлайди ҳамда уларни текширади. Зарурат тугилган пайтларда таъмир қилиш ва созлаш чораларини кўради; ўқув техника хужжатларини, чизмаларни, маълумот жадвалларини, курсатмали, технологик ҳариталарни ажратиб олади; машгулотларда фойдаланиш учун ўқув-курсатма куруллар; маълумотномалар (справочниклар), плакатлар, ҳақиқий ва ҳажмли кулланмалар, эталонлар, тайёр маҳсулотлар ва ҳоказоларни тайёрлайди.

Ишлаб чиқариш таълими устасининг ҳисоб ва ҳисоботи.

Ўқув ишини ҳисобга олиш таълим – тарбиявий ишлар сифатини ошириш воситаларидан бири ҳисобланади. У таълим бериш жараёнини назорат қилиш, унинг натижаларини аниқлаш, режалаштиришнинг аниқлаги ва режанинг бажарилиши ҳақида ҳулоса чиқариш имкониятини беради. Таълим натижаларини текшириш, ҳисобга олиш ва баҳолаш муҳим

тарбиявий аҳамият касб этади, чунки улар ўқувчиларда маъсулият хиссини кучайтиради, интизомли қилади, уларга нисбатан талабчан бўлишга, йўл куйган хатоларни такрорламасликка ургатади.

КХКларда ўқувчиларни ўқув режалари ва дастурларини бажаришлари, ўзлаштиришлари, хулқлари ва машғулотларга катнашишлари ҳисобга олиб борилади. Ишлаб чиқариш таълими ва назарий таълимни ҳисобга олишнинг белгиланган журнал шакли ҳисобга олишда асосий ҳужжат ҳисобланади. Ишлаб чиқариш таълими усталари ўқув ишини журналлардаги мавжуд қоидалар асосида ҳисобга олиб борадилар.

Ҳисоб юритишнинг бу туридан кўзланадиган асосий мақсад таълимни ташкил қилишнинг тўғрилигини; ҳар бир ўқув фани ўқув режасида белгиланган вақт ва соатларда урганилишини, ўқув гуруҳи ўқув режасида назарда тутилган вақт давомида таълим олган – олмаганини; назарий ва амалий машғулотларнинг бир – бири билан алмашилиш нисбати ҳамда ҳарактерини, урганлаётган фанларнинг ўзаро боғланишини аниқлашдир.

Уста ишлаб чиқариш таълими дастурларини ва режасини бажарилишини ҳисобга олиб бориш учун ишлаб чиқариш таълимини ҳисобга олиш журналига кундалик машғулотлар мазмунини, ўқувчилар бажарган ишларини, дастурни алоҳида мавзулари ва ишларини бажариш учун кетган вақтни ёзиб бориш лозим.

Ўқувчилар ўқув бригадаларда таълим олаётган ва ишлаб чиқариш амалиётида бўлган вақтларда ҳар бир ўқувчи кундалик дафтар тутиб, унга ўзи бажарган ишлари ва уларга сарфланган вақтни ёзиб борадилар. Уста кундалик дафтарга машғулотларнинг тўғри ёзилишини текшириб боради. Ўқувчилар бажарган ишларни қабул қилиб олади, ўзлаштиришни баҳолайди ва ана шу маълумотлар асосида ишлаб чиқариш таълими журналида ўқув дастурларининг бажарилиши ҳамда гуруҳ-даги ҳар бир ўқувчининг ўзлаштиришини ҳисоблаб боради. Гуруҳлар ўқув дастўрини 100% қилиб бажаришлари лозим, ҳар бир ўқувчи эса ўқув режасини ўзлаштиролмаслиги мумкин. 100% га (қасал, машғулотга катнашмаган ва бошқа сабаблари билан) лекин ҳар қандай ҳолда ҳам ўқувчилар ишлаб чиқариш таълими дастўрини тулик ўрганиш ва ўзлаштириб олишлари керак.

Ўқув режасини бажарилиши %ни аниқлаш пайтида куйидаги нисбатдан фойдаланиш мумкин:

$$\text{Ўқув режасини бажарилиши } \% \text{Тфак/Тичт} * 100\%$$

Бунда Тфак – муайян вақт ичида, соатда ишлаб чиқариш таълимида ҳақиқатдан фойдаланилган вақт миқдори. Тичт – ўқув режасида ишлаб чиқариш таълимига ажратилган вақт миқдори, соат.

Ишлаб чиқариш таълимининг ўзлаштиришини ҳисобга олиш ўқувчилар урганилган ишлари турларини бажариш малакаларини қай даражада эгаллаганликлари, белгиланган нормалар ва шароитларни (ишлаб чиқариш таълим дастури доирасида) ишни мустақил бажара олишларини аниқлаш ва ўқувчилар ўзлаштирган ихтисос даражаларини белгилаш мақсадида утказилади.

Ўқувчилар билимини текшириш илмий жихатидан асосланган ва текширилган тамойиллар асосида утказилади. Бу тамойиллар мунтазамлилик, хабардорлик, ҳар томонламалилик, яқка тартиблилик, дифференциаллилик, аниқлилик ҳамда текширишнинг тарбиявий характерлилигидан иборат.

Бу талабларни бажариш КХКлари ўқувчиларининг касбий – техник тайёргарлиги юқори сифатли бўлиши учун кўрашнинг самарали воситасидир.

Мунтазамлилик – уста томонидан ўқувчиларнинг мавзу ва унинг булимлари ёки иш турларини ўзлаштиришларини мунтазам равишда текшириб боришдир.

Хабардорик – устанинг ҳам ўз ишидаги, ҳам ўқувчилар ишларидаги хато ва камчиликларни аниқлаб олиш учун ўзлаштиришни онда – сонда эмас, балки мунтазам равишда ҳисобга олиб бориш.

Ҳар томонламалилик – утилган материалга доир профессионал билимлар ҳосил қилинган кўникма ва малакаларнинг фактик даражасини тулик аниқлашдир.

Якка тартиблилик – умуман гуруҳлар эмас балки ҳар бир ўқувчининг ҳам билим, малака ва кўникмалари даражасини аниқлаш.

Дифференциаллик – урганилаётган материал спецификасини ишлаб чиқариш талабларини, ишларнинг мураккаблигини, таълим бериш даврини ҳисобга олиш, ўқувчиларни олган билими, эгаллаган малака ва кўникмаларини баҳолаш.

Ўқувчилар ўзлаштиришини баҳолашдаги объективлик – асосий талаб. Айрим усталар ўқувчилар билимини, кўникма ва малакаларини баҳолашда хатога йўл қўйдилар. Масалан, дарсда аниқланган амалий малака ва кўникмаларни ҳисобга олмай баҳолаш мезонига амал қилмай, балки ўқувчини тақдирлаш ёки тозалаш мақсадида баҳо қўйдилар: хулқи учун жазолаш сифатида ўзлаштириш баҳосини пасайтирадилар: ўқувчиларнинг индивидуал хусусиятларига эътибор бермайдилар. Баҳолар ўқувчининг фактик ўзлаштиришини акс эттириш лозим. Ўқувчилар билимларини, малака ва кўникмаларини баҳолаш вктида юмшоқ кунгиллик ҳам, ортик каттиқкуллик ҳам ишга зарар келтиради. Одилонга баҳо ўқувчига муҳим тарбиявий таъсир курсатади. Шунинг учун уста ўқувчиларда билимлар, айрим кўникма ва малакаларини онгли равишда пухта эгаллаш истагини уйғотиб, баҳолашдан усталик билан фойдаланиш лозим.

Ўқувчиларнинг ишлаб чиқариш таълимидан олган билимлари, ҳосил қилган кўникма ва малакаларининг асосий курсаткичлари куйидагилардир:

- Иш усуллари, меҳнатни ва иш жойини тўғри ташкил қилиш;
- Техник талабларга риоя қилиш;
- Белгиланган вақт нормаларини бажариш;
- Ўқув топшириқларини бажаришда мустақиллик даражаси.

Бу курсаткичларнинг аҳамияти касб тавсифномасига, ўқиш давридаги таълим – тарбия вазифаларига қараб ўзгариб туради.

Комплекс мавзуларни ўзлаштиришни баҳолаганда сифат ва мустақилликка қўйиладиган талаблар билан бир қаторда вақт нормаларини бажариш ҳам асосий талаб саналади.

Комплекс топшириқларнинг бажарилишини баҳолаш куйидаги мезонлар билан белгиланади:

А). Белгиланган техник талабларга мувофиқ бажарилган ишнинг аъло даражадаги сифати белгиланган нормани бажариш ҳамда ортиги билан бажаришга; ишлаб чиқариш операцияларини бажариш вақтида меҳнатнинг рационал усуллари пухта эгаллаш ва уларни бемалол куллана олиш ҳамда ишнинг ҳар турларини бажаришда улардан хатосиз фойдалана билиш; меҳнатни ва иш жойини тўғри ташкил этиш, топшириқни планлаштириш ва бажаришда ўқувчининг тулик мустақиллиги (устани ёрдамсиз) юкори балл билан баҳоланади.

КХКи бўйича ўзлаштириш ўзлаштирувчи ўқувчилар сонининг аттестация қилинган ўқувчилар сонига нисбати билан аниқланади:

$$H_k (U_{\text{ўзлаш}}/C_a) \cdot 100\%$$

Бу ерда Н – ўқувчиларнинг ўзлаштириши.

Уўзлаш – ўзлаштирувчи ўқувчилар сони

С – аттестация қилинган ўқувчилар сони.

4 ва 5 баҳоларга ўзлаштирадиган ўқувчилар %, 4 ва 5 баҳоларга улгурувчи ўқувчилар сонини аттестация қилинган ўқувчилар сонига нисбати билан аниқланади.

Давоматни ҳисобга олиш машғулотларда катнашмаган ўқувчиларни аниқлаш, уларга ўз вақтида ёрдам бериш ва ўзрли сабаблар билан машғулотларнинг қолдиришнинг олдини олиш мақсадида юритилади.

Давлат ИЧТ журналида белгиланган қоидаларга мувофиқ ҳисобга олиб борилади.

Ҳар куни машғулотга келмаган ўқувчи ҳақида директор ўринбосарига ёзма маълумот беради. Бундан ташқари ўқувчилар хавфсизлик қоидалари билан танишиш журналига имзо чекадилар. Бундан ҳам аниқлаш мумкин.

Куйидагича ҳисоблаб чиқилладиган давомат %ти ўқувчиларни давомат курсаткичи бўлиб ҳисобланади:

$$\text{Давомат фоизи} = \frac{q}{T_{\text{фак}}/T_{\text{режа}}} \cdot 100\%$$

Бунда Тфакт – машгулотларга хакикатдан иштирок этган ўқувчиларнинг киши соат сони.

Треж - муайян вақт ичидаги киши соатининг режали сони.

Ўқувчилар хулк атворини хисобга олиш ҳар бир ўқувчининг ва умуман бутун гуруҳнинг интизомлилигини аниқлаш, ўқувчиларда хулк – атвор талабларини онгли равишда бажариш одатини тарбиялаш мақсадида ўқувчилар хулк – атвори хисобга олинади.

Ўқувчилар хулк – атворини баҳолашнинг асосий мезони ўқувчиларнинг ўқув масканини ички тартиби қоидалари ва ўқувчиларга қўйиладиган умумий талабларда ифодаланган асосий бурчларни бажаришларидир.

Хулк – атворни хисобга олишда: анча тиришчоклик билан уқийдиган айниқса (группанинг) гуруҳнинг, коллежнинг ижтимоий фойдали меҳнатда фаол катнашадиган, коллежда, уйда, ётоқхонади, кучада ўзини намунали тўтадиган, коллежнинг ички тартиб қоидаларини ва ўқувчиларга қўйиладиган талабларни каттиклик билан бажарадиган ўқувчиларга «намунали»;

Ўз бурчларини бажарадиган, коллежни ижтимоий ҳаётида ва ижтимоий – фойдали меҳнатда катнашадиган ўқувчиларга «кониқарли»;

Коллежнинг ички тартиб қоидаларида назарда тутилган бурчларини мунтазам равишда бажармайдиган, коллежда, уйда ва жамоат жойларида интизомсизлик қиладиган ўқувчиларга «кониқарсиз» деган баҳолар қўйилади.

Айрим ҳолларда ўқувчиларнинг онда – сонда учрайдиган жамоатчиликка қарши қилган ҳатти – ҳаракатлари учун ҳам «кониқарсиз» баҳо қўйилиши мумкин.

Ўқув йилининг ярми тугаши билан усталар ва (ўқувчилар) ўқитувчилар ўз журналларига ўқувчиларнинг ўзлаштиришларига, хулк – атворларига, шунингдек ўқув режа ва дастурнинг бажарилганлигига яқун ясайдилар.

КХКдаги ярим йил ва йил давомидаги ўқув тарбиявий ишлар натижалари коллежнинг педагоглари жамоаси мажлисида муҳокама қилинади.

Коллежга янги қабул қилинган ўқувчиларига ўзлаштириш рейтинг дафтарчаси ўқув йилининг биринчи ярмида берилади.

Дафтарчага ҳар бир ярим йиллик ва ўқув йили учун ҳунар техника ҳамда умумий таълим циклларидаги барча фанлардан, ишлаб чиқариш таълими ва хулк – атвордан (баҳолар) баллар қўйилади.

Коллежни тамомлагандан сўнг дипломни олиш синов рейтинг дафтарчаси ёрдамида амалга оширилади.

Устанинг хисоботи.

Ишлаб чиқариш таълими устаси ўқув йилининг биринчи ярми ва ўқув йили тугагандан кейин, шунингдек тулик курс тугагандан сўнг гуруҳдаги таълим – тарбия ишларининг натижалари ҳақида ёзма равишда хисобот беради.

Устанинг хисоботи учун аниқ форма белгилаб қўйилган эмас, бироқ ҳар бир хисоботда қуйидаги курсатгичлар бўлиши лозим:

1. Ишлаб чиқариш таълими ўқув дастўрининг бажарилиши (мазкур давр учун ажратилган ўқув соатларининг сонини гуруҳ билан ишланган соатлар сонига солиштириш, бажарилмаганлик сабаблари).
2. Ишлаб чиқариш таълими дастўрининг бажарилиши (тулик урганилмаган мавзулар, уларнинг номлари, дастурдан четга чиқиш сабаблари).
3. Хисобот даврининг охириги ойида ўқувчиларнинг белгиланган вақт (и.ч) нормаларини бажаришлари ва ишлаб чиқариш фаолияти режасининг белгиланган курсатгичларда умумий бажарилиши.
4. Ўқувчиларнинг машгулотларга катнашишлари.
5. Ўқувчиларнинг ўзлаштиришлари, ўқувчиларнинг материални ўзлаштириш даражалари, малака ва кўникмалар ҳосил қилишлари, иш билан таъминланганликлари, ўқувчиларнинг хисобот даврида олган якуний баҳолари (ҳар бир балл бўйича).
6. Ўқувчилар интизоми, гуруҳда олиб борилган тарбиявий ишлар.

Ўқувчиларнинг корхона, қурилиш жамоа хужаликлардаги амалиёти тугаши билан уста ишлаб чиқариш амалиётининг утказилиш хусусиятлари, ўқув режа ва дастурларининг бажарилиши ҳақида тулик ҳисобот ёзади.

Таълим тизими ҳақида тушунча.

Ишлаб чиқариш таълими тизими деб кўникма ва меҳнат малакаларини тўғри таркиб топишини касбий фаолиятга мувофиқ таёрлашни таъминлайдиган ўқув материалининг мақсадга мувофиқ тўзилишига, уни ташкил этиш ва изчиллигига айтилади.

Ишлаб чиқариш таълими (системаси) тизими ишлаб чиқаришнинг, ижтимоий муносабатлар ва талим тизимининг ривожланиши билан ўзгаради.

Турли вақтларда ишчиларни касбий жихатдан тайёрлашда ишлаб чиқариш таълимининг тизимлари қулланилади: махсулот тизими, операция тизими, операция ва фан тизими, мотор машқ тизими, операцион комплекс тизим.

Махсулот тизими ишлаб чиқариш тизимларининг энг биринчиларидан бўлиб, у шогирдлик касби мактаб амалиётидаёқ қўлланилган эди. Махсулот тизимининг моҳияти шундаки, ўқувчи буюмларни изчил равишда муайян миқдорда бутун мураккаблиги билан бошдан охиригача тайёрлайди, фан тизими сиртдан караганда қизиқ туюлади, чунки ўқувчилар ўқишнинг дастлабки кунлариданок махсулот ишлаб чиқара бошлайдилар. Махсулот тизимида ўқувчилар касблари бўйича иш усуллари ва операцияларни бажариш жараёнида элементар кўникмаларга эга бўла олмайдилар. Бундан ташқари мазкур тизим ўқувчиларни тегишли ихтисос бўйича билим, малака ва кўникмалар билан тулик ҳажмда қуроллантириш имконини бермайди, ундан фойдаланишда дидактиканинг асосий принципларига амал қилинмайди. Ўқув дастури тизим имкони, шунингдек ишлаб чиқариш ва назарий таълимнинг ўзаро алоқаси булмайди.

Ишлаб чиқариш техникасининг ривожланиши билан ишчини таёрлашга эмас балки алоҳида энг оддий операцияларни бажаришга ўргатишни зарурат талаб қилса улар бундан қандай буюмни таёрлашда қулай олсинлар. Махсулот тизими ўз ўзини ривожланганроқ бўлган операция тизимига бушатиб беради.

Операция тизими меҳнат жараёнининг операцияларга бўлиниши ишлаб чиқаришда кенг қўлланилгандан кейин пайдо бўлади.

1868-йилда Москва олий техника билим юртида ишлаб чиқаришнинг операция тизими ишлаб чиқарилди. Бу тизимни ижодкорлари инженер А.К.Совткин. 2- В. П. Марков ва бошқалар эди.

Москва олий техника билим юртида ишлаб чиқариш таълими икки босқичда олиб борилди; биринчи босқичда ўқувчиларни ўқув устахоналарида операцияларни эгаллашда фойдаланилса иккинчи босқичда ўқувчилардан товар махсулоти таёрлашда ишлатиладиган билим юртига қарашли заводда фойдаланилар эди.

Операция тизимининг жорий этиши билан меҳнат операциялар-ининг ўсиб боровчи мураккаб жойлашуви таълим тизимида ишлаб чиқаришнинг илмийлиги ва ўқув дастурларини яратиш таълим фронталлиги назарий ҳамда ишлаб чиқариш талимининг ўзаро алоқаси ўқувчиларнинг ишлаб чиқаришда олинган ихтисоси бўйича саноатнинг исталган соҳасида ишлашга тайёрлиги каби масалалар ҳал қилинади. лекин операция тизимида ҳам ўзига ҳос камчиликлар борлиги сезилиб қолди.

Чунончи; устахоналарда операцияларга ургатилаётганда истеъмол қиймати бўлмаган предметлар фойдаланилар эди. Ўқувчилар товар махсулоти таёрлашга фақат заводда қиришардилар. Бундай тартиб ўқувчиларда биринчи босқичдаги ишлаб чиқариш таълимига бўлган қизиқишни камайтиради.

Завод махсулотининг номенклатураси бозор эҳтиёжларига боғ-лиқ бўлиб, қўпинча заводнинг биринчи иш кунидан бошлаб мураккаб предметлар ишлаб чиқаришга тўғри келар эди. Бу дидактик принципларнинг бўзилиши бўлиб, таълим жараёнида педагогик жихатдан мақсадга мувофиқ режалаштириш ва ўтказиш имконини бермади.

Ўқувчиларга бирлаштирилган тизим бўйича ишлаб чиқариш таълими бериш, одатда ихтисосга доир муҳим усул ҳамда операцияларни ўзлаштиришдан бошланар, сўнгра буюмни тайёрлаш жараёнида меҳнат унуми ва ишнинг мураккаблиги ошар эди.

Операцион ва махсулот тизими.

XIX асрнинг 90 йилларида рус хунар–техника таълимининг машхур вакили С.А. Владимирский томонидан таклиф этилди.

Бу тизим ўқувчилар томонидан меҳнат операцияларини ўйлаб, танланган буюмларни тайёрлаш жараёнида ўрганишни кўзда тўтарди. Буюмлар шундай танланар эдики биринчи буюмни тайёрлашда энг енгил 3-4 операциялар, бошқаларни тайёрлашда эса мураккаброк операция ўзлаштирилар эди.

Мазкур тизимнинг фазилатли хисобланган томони шундаки, фойдали буюм ишлаб чиқариш вазифаси ўқувчиларга қизиқиш ва янада унимлироқ ишлашга интилиш уйготар эди. Аммо бу тизим ҳам бир қатор камчиликларга эга эди. Ўқувчилар аллохида операцияларни ёмон ўзлаштарар, яъни уларни бажариш устида машқ қилинмас ва тегишли кўникмаларга эга бўлмасдилар. Ўқувчилар эгаллаган кўникмалар нозиклиги билан ажралиб турмас, яъни махсулот маълум бир шаблон асосида тайёрланар эди. Хатто технологияда озгина ўзгариш бўлганда ҳам ўқувчилар шуни бажаришда жиддий кийинчиликка дуч келар эдилар.

Мазкур тизимда педагогиканинг таълим жараёнида ўқувчилар зиммасига аниқ ва улар қурби етадиган ўқув вазифалари куйилиши керак деган муҳим қоида бўзилган эди. Бу тизим бўйича ўқитишда меҳнат фаолиятининг таълимий томони на ўқув ишлаб чиқариш устасига, на ўқувчига маълум булмасдан ўқув жараёни шу сабабли кам самарали эди.

Операция ва махсулот тизимида махсулот ва операция тизимидаги ўзига хос камчиликлар мавжудлиги натижасида у кенг ёйилмади.

Мотор машқ тизими.

Мотор машқ тизими ишлаб чиқариш таълимининг операцион тизимининг (ЦИТ–тизим марказий меҳнат институти) ЦИТ томонидан қайта ишланган формасидар. ЦИТ томонидан (1920– 1930 йиллар) меҳнат жараёнини турли касблар бўйича синчиклаб анализ қилиниб меҳнатнинг муҳим усул ва операцияларигина эмас, балки усул элементлари ишчи ҳаракати элементлари ҳам аллохида урганилади, усулларни ўзлаштиришнинг форма ва методлари ишлаб чиқилади.

ЦИТ тизимидаги таълим асосида ўқувчиларни алохида ҳаракат элементлари, кейин ҳаракатлар, меҳнат усуллари ва операцияларни бажаришга ўргатиш мақсадида қўплаб машқ маҳғулотларни тўғри куллаш учун ЦИТ ўқувчиларига ҳаракатлар ва усулларнинг автотомобилизацияни ҳосил қилувчи имитацион типдаги мураккаб ҳамда каттакон аппарат (тренажерлар) ни ишлаб чиқди ва қўллади.

Бу тизимдаги таълим беш даврга бўлинган эди:

1. Асосий меҳнат фаолияти ва ҳаракатларини ўзлаштириш бўйича машқ маҳғулотлари.
2. Меҳнат усулларини ўзлаштириш бўйича машқлар ўз ичига аввал ўрганилган ҳаракатларни ҳам олади.
3. Меҳнат операцияларини бажаришга доир машқларда ўрганилган усуллар қўлланилади.
4. Оддий деталларни ясаш жараёнида ўзлаштирилган комплекс ишларни бажариш қўшиб олиб борилади.
5. Иш жойида мазкур касб учун ҳарактерли бўлган ишларни бажариш.

ЦИТ тизимининг ижобий фазилатлари:

Иш мазмунининг касбларга оид операция ва усулларнинг аниқ ва равшанлиги, бу асосда ўқувчиларни ўқитишдаги ҳар бир меҳнат ҳаракати ҳамда усулларни бажаришнинг энг яхши йўллари ишлаб чиқиш:

Тизим ва ишлаб чиқариш таълимида инструкцион мазмунини ишлаб чиқишнинг илмийлиги:

Мехнат операцияларини ўрганишга оид айрим шуғлланиш машқлари бўйича турли операцияларни бажаришда ишчи ҳолатини ишлаб чиқиш ва иш жойини ташкил қилишдан иборат эди.

Шу тарзда ЦИТда ишлаб чиқилган ишлаб чиқариш таълими методикаси Павлов кунларига зид, яъни малака механик шуғулланиш жараёнида ҳам ривожланиши ва шунингдек иш жараёнида механик равишда қайта тикланиши керак деган фикрдан келиб чиқилар эди. таълим жараёнида ўқувчиларнинг онгли фаолияти унутилганди .

Механик шуғулланиш табиий равишда ўқувчиларнинг элементларни ўзлаштирилишини рад этарди. ЦИТ тизимининг энг муҳим камчилиги шунда эдики, у онгли меҳнат қилишда замонавий ишчи учун зарур бўлган назарий билимлар ва ишлаб чиқариш техникаси технологиясини такомиллаштириш имкониятларини етарли баҳолай олмасди.

Лекин яқин ўтмишдаги сингари айрим камчиликлар (гарчи улар муҳим бўлмасада) учун бу тизимни бутунлай рад қилиш нотўғри. ЦИТ нинг кўпгина илмий методик ютуқларидан ҳозирги пайтда ишлаб чиқариш таълими методикасини ишлаб чиқиш давомида мофаккиятли фойдаланиб, ривожлантирилмоқда.

Операцион - комплекс тизим.

Операцион–комплекс тизим ўзигача бўлган ишлаб чиқариш таълими тизимларида айниқса операцион тизимнинг янада ривожланиши натижасидир. 1935–1936 йилларда ФЗУ мактаблари ходимлари томонидан махсулот ва операция тизимидаги хато ва камчиликларни бартараф қилиш жараёнида ишлаб чиқариш таълимнинг операцион–комплекс тизими ишлаб чиқилди.

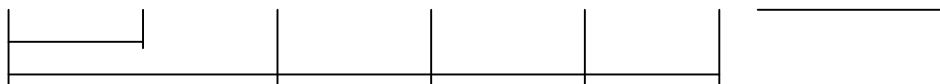
У ўз педагогик асосига эга бўлиб, ҳозир ҳам касб–ҳунар таълими тизимида кенг қулланилмоқда.

Бу тизим бўйича ўқитишда ўқувчилар дастлаб машқ қилиб ихтисосларига оид асосий меҳнат усулларини бажариш учун кўникма ҳосил қиладилар, кейинчалик икки–учта ишлаб чиқариш операциясини ўзлаштирадилар. Шундан сўнг улар асосий операцияларни ўзига олувчи комплекс ишлаб чиқариш ишларини бажаришга киришадилар.

Таълим ўқувчиларга методик изчилликда олиб борилиб ўз ичига қуйидаги асосий босқичлани олади:

1. Шуғулланиш (тренировка) машқлари. Таълимни бошқаришда ўқувчиларни асбоблар (масалан: эгов, болга)дан фойдаланиш, ёки иш қуролларини бошқаришнинг асосий усулларини ўргатиш, масалан тракторни юргизиш ва тухтатиш, заправка қилиш зарурати тугилади. Бусиз операцияларни ўрганишга киришиш мумкин эмас. Бу машқлар операцияни тўлалигича ўзлаштиришни жуда осонлаштиради. Таълимни бошланишидаёқ муайян методик тизимда ташкил этиш, ўқувчиларни меҳнат усулларини бажаришга ўргатишнинг мақсадга мувофиқ йўллари топиш имконини беради.
2. Операцион ҳарактердаги ишлар. Машқлар фақат иш усулларининг ўқувчилар томонидан олдиндан ўзлаштириши учун киритилади. Бу усулларнингбундан кейинги такомиллаштирилиши ва мустаҳкамланиши ўқувчиларга шуғулланиш машқларидан кейин бериладиган операцион ҳарактердаги ишларни бажариш жараёнида амалга оширилади. Бу кўп марта такрорланадиган камайитиришга имкон яратади. Операцияларга ўргатиш даврида ўқувчилар олдида аниқ вазифа –ўргатиладиган операциянинг турли ҳил усулларини бажаришни эгаллаш вазифаси қўйилади. Махсулот тайёрлашни (ўқув–ишлаб чиқариш ишларини бажариш) аллохида ўрганиладиган операцияни ўзлаштиришнинг фақат воситаси ҳисобланади.
3. Комплекс ишлар. Малакали ишчиларни ўқитиш ва тарбиялаш фақат комплекс ҳарактерга эга бўлган турли ҳолда уюшган ва боғланган операцияларни ўз ичига олган ишлардагина амалга ошириш мумкин. Шунинг учун ҳам таълимнинг операцион комплекс тизимида бундай йуналишдаги ишларга катта ўрин берилади. Комплекс ишларнинг уч (1.2.3) тури мавжуд (1 расм).

6-расм. Таълимнинг операцион – комплекс тизимининг схемаси.

- аллохида операциялар.

– комплекс ишлар

- ихтисосликка доир ўқув ишлаб чиқариш ишлари (такомиллаштириш даври)

- штатли ишчи ўрнида ишлаш (яқунловчи давр)

Биринчи тур – комплекс ишлар таълимининг бошланғич даврига икки–уч операция ўрганиб булингандан сўнг қўшилади. Бу ишлардан мақсад ўқувчиларда ўзлаштирилган операцияларни бажаришдаги кўникмаларни такомиллаштириш, мазкур операцияларнинг амалга оширишнинг турли хил жуда мураккаб йўлларини ўрганиш вазифаларни мустақил бажара олишга тайёрланишини тарбиялаш, иш усуллари ва изчилликни планлаштириш, улар натижасини назорат қилиш.

Иккинчи тур – комплекс ишларни одатда таълимнинг асосий меҳнат операциялари даврида яқунлайди. Бу ерда иккита ўқув вазифаси ҳал қилинади: биринчидан, утилган операцияларни бажаришда кўникмалар такомиллашуви давом этади. Иккинчидан: ўқувчилар ўзлаштирган (жуда муҳим) типик касблар бўйича мураккаб ишлаб чиқариш технологияси ва иш нормасини ўзлаштиради лар.

Учинчи тур–комплекс ишларни ўқувчиларнинг ихтисослашишини улар томонидан технологияни, ишлаб чиқариш нормасини, меҳнатни ташкил қилишни, технологик жараёни мустақил олиб бориш малакаларининг такомиллашуви тугаллашда фойдаланилади. Ўқувчилар томонидан бажариладиган комплекс ишлар мазмуни корхона ва қурилмалардаги иш ўринлари қуйидаги методик талабларга мос бўлмоғи зарур иш жойлари муайян ишлаб чиқариш учун характерли бўлиши керак: комплекс ишлар ўз мазмунига кўра муайян, мўтахасислик учун типик ва асосий бўлмоғи, яъни кўпроқ ўқувчилар томонида ўқув юртини битириш арафасида бажарилиши зарур, мураккаблиги, аниқлиги, пардозланишининг тозаллиги кабиларга кўра ишлаб чиқариш таълими программасига мувофиқ бўлиши лозим: ўзига жуда хилма–хил усуллар, операциялар ва иш турларини олиши, шунингдек меҳнат жараёнида замонавий асбоблар, мослама ҳамда материалларни қўллашни таъминлаш лозим.

Ишлаб чиқариш таълимининг операцион–комплекс системаси муайян касбдаги ишга оид асосий меҳнат усуллари ва операцияларини ўқувчилар томонидан мустақам ҳамда ҳар томонлама ўзлаштиришни таъминлайди, ўқувчиларни аниқ ишлаб чиқариш меҳнатига ургатади, малакали ишчилар учун зарур бўлган малака ва сифатларни тарбиялаш имконини беради.

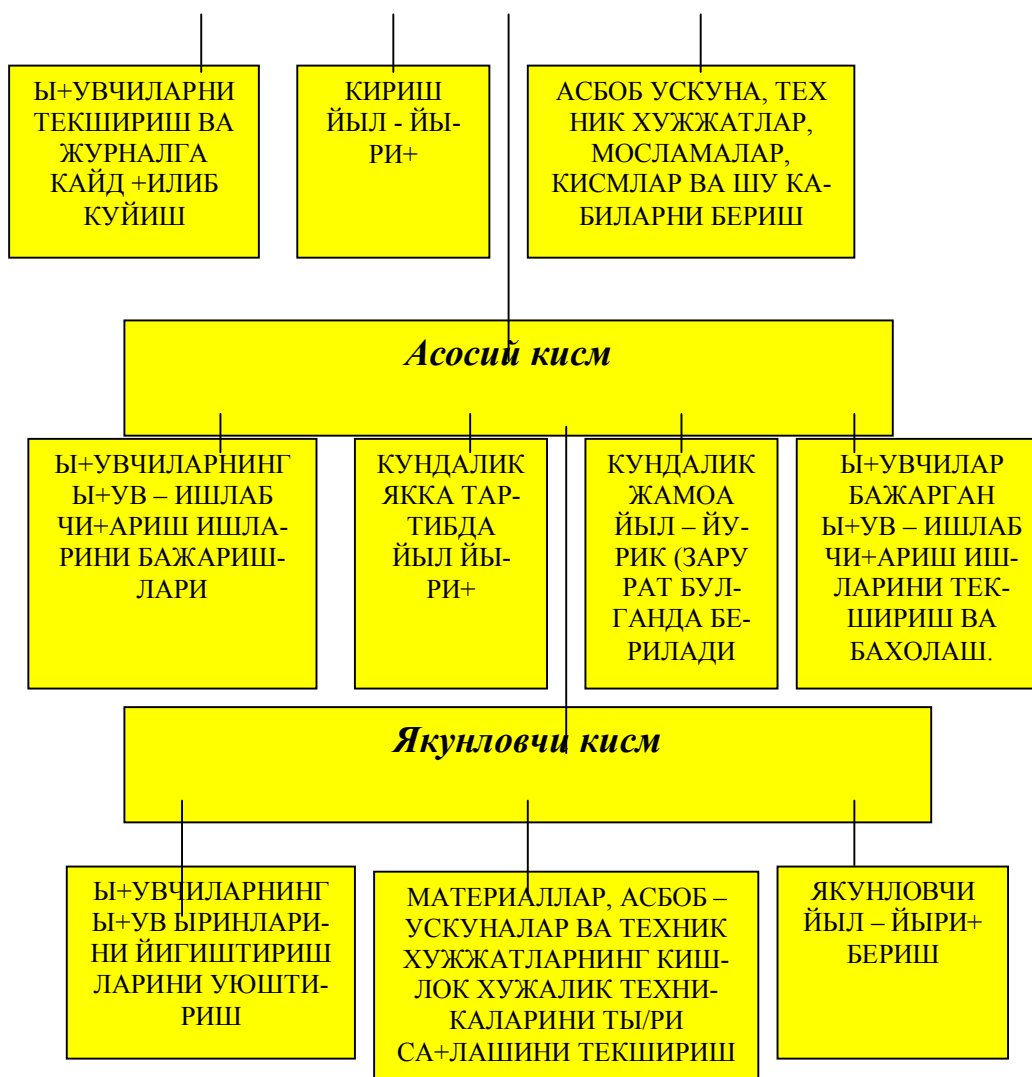
Ишлаб чиқариш таълим тизимини такомиллаштириш.

Замонавий ишлаб чиқариш шароитида технологик жараёнлар ва ишчилар меҳнати мазмунинг анализи, илғор педагогик технологияларни, шунингдек психофизиологик ҳамда дидактик тадқиқотлар асосида ишлаб чиқариш таълимининг операцион– комплекс тизими ривожланишида давом этиб, такомиллашмоқда.

Ишлаб–чиқариш таълими тизимининг (ўқув жараёнида ва бевосита ишлаб чиқаришда операцион–поток, операцион–ишлаб чиқариш, махсулот–технологик, муаммо–аналитик каби юксак механизациялашган ва автоматлашган, шунингдек аппаратурали ишлаб чиқариш жараёнлари ишчиларни тайёрлаш хусусиятларига мос келадиган тизимларни ишлаб чиқаришга ҳаракат қилинган.

Кириш =исми

Ы+УВЧИ-
ЛАРНИ
Ы+УВ ЖА-
РАЁНЛА-
РИГА ЖОЙ
ЛАШТИ-
РИШ, ХАВ-
СИЗЛИК
ТЕХНИКА-

7-расм. Ишлаб чиқариш таълими дарсининг тузилиши.

Кундалик йўл-йўриқ бериш ўқув-ишлаб чиқариш ишларини бажариш пайтида ўқувчиларнинг фаолиятига раҳбарлик қилишдир. Кундалик йўл-йўриқ беришнинг асосий шакли ҳар бир ўқувчига якка тарзда йўл-йўриқ беришдир.

Ўқув-ишлаб чиқариш таълими усталари машғулот вақтида ўқувчилар топшириқни бажарилиши, камчиликлари, ҳалал берувчи ташкилий кийинчиликлар бор йуклигини текшириш мақсадида айланиб чиқади.

Уста якунловчи йўл-йўриқни бир кунда утқизилдиган ўқув ишларининг тахлилига асосланган фаол суҳбат ёки қисқача тушунтириш тарикасида беради. Уста якун ясаб, машғулот қандай утганлигини, гуруҳга ва айрим ўқувчиларнинг эришган ютуқларини, бирор ўқувчининг ишида қандай хатолар сезилганлигини, машғулот пайтида қандай камчиликлар юз берганлигини, меҳнат ва технология интизомининг бўзилганлигини, унинг сабабларини келгусида камчиликлар бўлмаслиги учун қандай чоралар куриш лозимлигини анализ қилади. Гуруҳнинг ўқув маҳғулооти давомида қилган ишларига якун ясаш зарур.

Комплекс ишларни ўрганиш дарси (машғулооти) нинг тўзилиши.

Бу дарсда мастернинг гуруҳ билан олиб борадиган ишининг асосий фаркли томони шундаки, ўқувчилар ишлаб чиқариш характеридаги ўқув аҳамиятига эга бўлган ишларни мустақил равишда бажарадилар, операция ва мураккаб усулларини бир – бирига қўшиб олиб боришнинг характерли томонларини ўрганиб оладилар. Илгари утилган операцияларни аниқ ва тез бажариш малакаларини такомиллаштирадилар ҳамда қўшимча ҳали ўзларига таниш бўлмаган баъзи операцияларни урганадилар.

Комплекс таълим даврида кўпинча ўқув ишлари фронтал бўлмайди. Бу устанинг гуруҳ билан олиб борадиган ишига ўз таъсирини курсатади. Мавзуларни режалаштиришни ва ўқув ишларини утказиш методикасини кийинлаштиради. Шунинг учун, комплекс ишлар бажаришни ўргатиш вақтида гарчанд ўқув ишлари элементларининг ўзи (кириш, йўл–йўриқ, кундалик (жорий) йўл – йўриқлар билан бирга олиб бориладиган мустақил ишлар ҳамда якунловчи йўл–йўриқ) кулланилсада, уста уша пайтда ўз олдида турган таълим–тарбиявий вазифаларининг ўзига хос ҳарактерини ҳисобга олиш зарур.

Комплекс ишларни ўргатиш пайтида бериладиган якунловчи йўл – йўриқ муҳим аҳамиятга эга.

Комплекс ишларни бажариш вақтида уста ўқувчиларнинг иш тажрибасини умумлаштириб бериши ўқув нуктаи назаридан алоҳида кизиқиш уйғотади. Комплекс иш цикллариининг ҳаммасини утказиш натижасида ўқувчилар урганаётган касбга (мўтахассисликларига) мос бўлган огиррок ишларни бажариш соҳасидаги кўникма ва малакаларни мустаҳкамлашлари ҳамда такомиллаштиришлари лозим.

Комплекс ишларни бажариш дарсининг тахминий режаси.

1. Дарс мавзуси (соат).
2. Дарснинг мазмуни.
3. Моддий – техникавий база.
4. Дарснинг бориши.
- 5.1. Ташкилий қисм (5 минут)
- 5.2. Кириш, йўл–йўриқ (5 минут)
- Савол–жавоб (15 минут)
- 5.3. Ўқувчилар мустақил ишлари ва жорий кундалик йўл–йўриқ.
- 5.4. Якунловчи йўл–йўриқ _ 10 минут)

Ўқувчилар ишини баҳолашда уста ўқувчиларнинг иш ўринларини тўғри ташкил қилганликлари ва иш жараёнларида хавфсизлик техникаси қоидаларига риоя қилганликларини; бажарилган ишнинг сифати ҳамда белгиланган нормаларга риоя қилинишини; меҳнатга онгли ва виждонан муносабатни ҳисобга олиши лозим.

Ўқувчиларнинг билимлари, кўникма ва малакаларини текшириш дарсининг тўзилиши.

Дарснинг мақсади : ишлаб чиқариш – техникавий билимларга, кўникма ва малакаларга қўйиладиган талабларни ҳисобга олган ҳолда ўқитиш муайян бир даврда (ярим йиллик, йилликда ёки қисқа вақт ичида ўқувчиларнинг тайёргарлик даражасини аниқлаш).

Дарснинг мазмуни: вақт нормаларини, бажариш аниқлигига қўйиладиган талаблар ва иш шароитини ҳисобга олган ҳолда берилган материалдан назорат намуналар тайёрлаш.

Дарс олиб боришнинг асосий методлари: ўқувчиларнинг назорат ишининг мақсади, мазмуни ва шартлари билан қисқача таништириш; устанинг ўқувчилар ишларини кўзатиш, ҳар бир ўқувчининг йўл куйган айрим камчиликлари ва ҳал этган ижобий ечимларини аниқлаш.

Дарс тўзилиши: ташкилий қисм, кириш, йўл – йўриқ, ўқувчиларнинг мустақил ишлари, якунловчи йўл – йўриқ иш ўринларини тартибга солиш.

Дарснинг ташкилий элементлари 5% гача.

Кириш ва якунловчи йўл – йўриқларга - 5%.

Ўқувчиларнинг ишлаши (устанинг назорати остида) – 90% гача.

18 – маъруза

Ўқув устахоналарида ўқитиш

Ишлаб чиқариш таълимининг моддий – техника базаси яхши ташкил этилган тақдирдагина сифат жиҳатидан кунгилдагидай малакали ишчилар тайёрлаш имконияти тугилади.

Ишлаб чиқариш шароитларида ўқитишнинг бошланғич даври учун жуда муҳим ҳисобланган устанинг ўқувчилар гуруҳи билан бир вақтда ишларни таъминловчи меъёрли ўқув жараёнини ташкил этиш жуда қийин, баъзан эса иконият ҳам бўлмайди.

КХКларнинг ўзида ҳам корхона цехларида, жамоа ҳужаликларида ҳам яхши жихозланган устахона, ўқув майдончалар ва ўқув далалари албатта ташкил қилиниши назарда тутилади. Ўқувчилар бу ерда иш урнини ташкил қила билиш малакаларини эгаллайдилар, ишни бажариш учун зарур бўладиган механизмлар, жихозлар, асбоб – ускуналар билан танишадилар, операциялар ва ишлар мажмуаси технологик тартибда бажаришнинг меҳнат усуллариини ишлаб чиқаришмаданиятини эгаллайдилар, ўқув вақтидан унумли фойдаланишни, хавфсизлик техникаси, ишлаб чиқариш ва технологик интизом талабларига риоя қилишни урганадилар.

Ўқув устахоналарини мавжудлиги ўқувчиларни фронтал ўқитиш учун зарур шароитлар яратади, назарий машғулотларни ишлаб чиқариш таълими билан рационал равишда алмашлаб туриш имконини беради, материалларни дастурга мувофиқ изчил ўрганишни таъминлайди.

Ўқув устахоналари, майдончалари, булимлари ўқув даласини режалаштириш, жихозлаш нуқтаи назаридан таълим – тарбия мақсадларига, ишлаб – чиқариш таълими форма ҳамда методларига мувофиқ бўлиши ишлаб чиқариш таълими устаси ва ўқувчиларни ишлашлари учункулай шароит яратишга, таълим – тарбиявий иш жараёнида уста ва ўқувчилар жуда кам вақт сарфлаганлари ҳолда энг юқори самарадорликка эришишларига, халқ ҳужалиги учун малакали ишчилар тайёрлаш сифатини янада яхшилашга имкон беради.

Ўқув устахоналари ўқув майдончаларини ташкил қилиш, уларни жихозлаш ва режани тўзиш ўқув масканини тўзиш ўқув масканининг тури, тайёланадиган касбларнинг тавсифи ва ишлаб чиқаришнинг хусусиятларига мувофиқ ҳолда амалга оширилади.

Ишлаб чиқариш таълими мақсадларига фойдаланиладиган ўқув устахоналари ва ёрдамчи хизмат бинолари пухта уйлаб жойлаш-тирилиши ҳамда ўқув ва технологик талабларга тўла жавоб бериши керак, ўқув ишлаб чиқариш устахоналарининг гуруҳи ҳамда майдони саноат, қурилиш, кишлок ҳужалиги, транспорт, алоқа, савдо ва коммунал – маиший хизмат курсатишнинг тегишли соҳала-рини лойиҳалаштиришнинг технологик меъёрларига шунингдек, қурилиш, меъёр ва қоидаларига жавоб бериши керак.

Устахоналар одатда биринчи каватда жойлаштирилади. Устахона учун ажратиладиган майдон келажакда устахона кенгайиши мумкинлиги назарда тутилган ҳолда режалаштирилади. Шовкин берадиган жихозлар алоҳида назарий билим бериш жойидан ўзокрокка жойлаштириш керак.

Ўқув устахоналаридаги хавонинг ҳарорати кишда 15^0 – 16^0 паст бўлмаслиги ёзда 20^0 ошмаслиги керак. Бундай ҳарорат ишлаш учун яхши имкониятни таъминлайди.

Устахонани сунъий ҳаво алмаштиргич орқали ҳаво билан таъминланади. Устахона поли илик, юзаси тозалаш учун қулай, сирпанмайдиган бўлади. Деворлари силлик бўлиши керак. Деворлар очик рангга, шип эса бинони яхши ёритиш учун ок рангга бўялади.

Ўқув ишлаб чиқариш устахоналари ва булимларининг майдон ҳамда санитария техника меъёрлари ўқув масканида ўргатиладиган касб (токорлар, чилангарлар, механизаторлар ва х.к.з) га қараб меъёрлар билан белгиланади. Ўқув устахоналарини режасини тўзишда қўйиладиган умумий талаблар қуйидагилардан иборат:

1. Ўқув устахоналари машғулотларни ишлаб чиқариш таълими дастурига мувофиқ утказишга мослаштирилган ва операцион комплнкс тизимга мувофиқ бўлиши керак.
2. Ҳар бир булим майдони ва асбоб ускуналари микдорига кўра ҳамда бериладиган касбга мувофиқ 25 – 30 ёки 12 – 15 кишилиқ ўқувчиларни бир вақтда ўқитишга мунжалланади.
3. Устахоналар умумгуруҳ (фронтал) ўқитишга мосланган бўлиши керак.
4. Участкаларни бир – биридан тусиклар билан ажратиш керак
5. Касбларга хос бўлган асбоб ва материаллар сакланадиган омборхона, механика булими ва хоказолар ташкил қилинади.

6. Бир – бирига боғлиқ иш бажарадиган булимлар бир – бирига яқин жойлаштирилади.
7. Силликлайдиган, жилвирлайдиган ва чархлайдиган станоклар алоҳида биноларга урнатилади, буни имкони булмаса хавони алмаштириш учун хаво тозалагич урнатилади.
8. Иш вақтида газ, чанг ёки кучли шовкин чикадиган, травматизм хавфи бўлган булимлар (темирчилик куймакорлик, колиплаш, пайвандлаш, ёғочга ишлов берадиган, куч курилмалари ва хоказо) тулик (изоляция) ажратилади.
9. Ўқув ишлаб чиқариш ишларининг руйхати билан курсатмали ҳарита, давлат андозаси ГОСТлар билан таъминланади.
10. Деворнинг бир томонига урнак курсатган ўқувчилар фамилиялари ва суратлари урнатилади.
11. Устахонани кўринадиган жойига биринчи ёрдам курсатиш учун дори солинган аптечка ва қайнатиб совутилган сувли бак қўйилади.
12. Ўқувчилар иш ўринларида алоҳида асбоблар комплекти ва тозалаш учун супурги, кўрак, илгаклар бўлиши керак.
13. Ёнгинга қарши зарурий жихозлар бўлиши шарт.

Ўқув устахоналарини жихозлаш.

Ўқув устахоналари ўқувчилар ишлаб чиқариш таълими дастури талабларига мувофиқ топшириқларни бажаришлари учун зарур бўладиган, меҳнатни муҳофаза қилиш ва хавфсизлик техникаси талабларига жавоб берадиган якка ва оммавий фойдаланишга мулдалланган асосий ҳамда ёрдамчи ўқув ишлаб чиқариш асбоб – ускуналари билан жихозланади.

Ўқувчиларнинг якка тартибда фойдаланадиган асосий ўқув ишлаб чиқариш асбоб – ускуналари куйидагилардир: хизмат курсатиш, текшириш устахоналари учун ёнилги насосларини текшириш стенди, форсункаларни текшириш стенди ва бошқалар, чилангарлик устахоналари учун чилангарлик тискиси урнатилган дастгоҳ ва шу кабилар.

Умумий фойдаланишга мулжалланган ёрдамчи ўқув ишлаб чиқариш асбоб – ускуналари, пармалаш ва чархлаш станоклари, режалаш ва тўғрилаш плиткаларидан иборат.

Ўқув ишлаб чиқариш асбоб – ускуналари, шунингдек механизация воситалари ҳозирги замон техникаси талабларига жавоб бериши ва ўқувчиларга ўқув дастуридаги барча мавзуларни ўрганиш имкониятини яратиши керак.

Якка тартибда фойдаланишга мулжалланган асосий ўқув ишлаб чиқариш асбоб – ускуналарининг миқдори ўқувчиларнинг кўпи билан икки сменада ишлашларини назарда тутиб белгиланади. Ҳар бир касб учун алоҳида, керакли асбоб – ускуналар билан жихозланган иш урни бўлиши шарт.

Шундай қилиб ишлаб чиқариш билан назарий ўқитиш кун ора алмашилиб турганда бир сменали иш кунда бир ўқувчи ўрнида икки ўқувчи ишлаши мумкин.

Умумий фойдаланишга мулжалланган асбоб – ускуналарнинг тури ва таркиби ўқув дастурининг талаби ҳамда ўқув устахоналарида бажариладиган ишнинг ҳарактерига кўра аниқланади.

Жихозларни ўқув устахоналарига жойлаштириш

Жихозларни ўқув устахоналарига жойлаштириш куйидаги имкониятларни яратади:

1. Устага ўз иш ўрнида туриб ўқувчилар гуруҳига йўл йўриқ бериш имкониятини.
2. Ўқувчиларнинг ишлашлари учун энг қулай ва хавфсиз шароитни.

Фойдаланилган адабиётлар

1. И. А. Каримов. «Баркамол авлод орзуси». Т. 1999 й.
2. И. А. Каримов. «Баркамол авлод Ўзбекистон тараккиётининг пойдевори». Т. 1997 й.
3. Ўзбекистон Республикаси Олий таълим тизимини ислоҳ қилиш бўйича меъёрий ҳужжатлар I-қисм, Тошкент, 1998 йил
4. Ўзбекистон Республикаси Олий таълим тизимини ислоҳ қилиш бўйича меъёрий ҳужжатлар II-қисм, Тошкент, 1998 йил
5. В. А. Скаун. «Ишлаб чиқариш таълими устози учун кулланма». Тошкент «Ўқитувчи» 1992 й.
6. Н.Н.Азизхўжаева «Педагогик технология ва педагогик маҳорат». Тошкент, Низомий номидаги ТДПУ, 2003 й
7. Р. Х. Джураев. «Теория и практика интенсификации профессиональной подготовки учащихся профтехучилищ». Тошкент. «ФАН» 1992 й.
8. С. А. Акмалова. «Таълим назарияси дидактика масалалари бўйича ўқув кулланма». Наманган 1993 й.
9. К. Ж. Мирсаидов. «Махсус фанларни ўқитиш ва ишлаб чиқариш таълими». Тошкент «Ўқитувчи» 1996 й.

М У Н Д А Р И Ж А

	Сўз боши	3
1-маъруза	Кириш.Фаннинг мақсади ва вазифалари	3
2-маъруза	Ўқув режаси ва дастурлари	4
3-маъруза	Назарий таълим. Дарс ва унинг турлари	5
4-маъруза	Назарий таълим тизимларини ўрганиш. Ўқитиш методлари	8
5-маъруза	Билим , кўникма ва малакаларни текшириш усуллари. Касб-хунар коллежларида ўқув режалаштириш хужжатлари	12
6-маъруза	Ихтисослик фанларини касб-хунар коллежи ўқувчилари шахсини шакллантиришдаги роли	17
7-маъруза	Ўқувнинг ўқитиш методикасини ишлаб чиқиш. Ўқитишнинг ташкилий шакллари	20
8-маъруза	Ўқув материалларини билдиришининг метод ва методик усуллари танлаш	24
9-маъруза	Ўқитувчининг ўқув материални оғзаки баён этиш методикаси	26
10-маъруза	Ўқитувчи нутқининг техникаси. Ўқувчиларни янги билимларни суҳбат методида баён этиш	28
11-маъруза	Ўқитишда кўрсатма қўлланмалар ва техника воситаларидан фойдаланиш	33
12-маъруза	Ўқувчиларнинг китоб билан ишлаши. Ўқув материалининг баён этишни муаммоли қилиб тузиш	36
13-маъруза	Билим, ўқув ҳамда малакаларни баҳолашни рейтинг тизими	41
14-маъруза	Ишлаб чиқариш таълими. Амалиётларнинг мақсади ва таълим жараёнидаги ўрни	44
15-маъруза	Ишлаб чиқариш амалиётини ташкил қилиш ва ўтказиш	47
16-маъруза	Битирув олди амалиётини ташкил қилиш ва ўтказиш	51
17-маъруза	Ўқув устахоналарида ўқитиш. Касб-хунар, мутахассислик, малака ва	58

	касбларнинг гурухланиши	
18-март	Ўқув устахоналарида ўқитиш.	70
	Фойдаланилган адабиётлар	73